शान्तमूर्ति बालब्रह्मचारि आचार्यमहाराज श्रीमान्

जन्म : १९४४

दीक्षा : १९६५ माग. शु. १०

गणीपद : १९७५ कार्तक व. ६

पन्यासपद : १९७५ माघ शुक्ल १३

आचार्यपद : १९९२ माघ शुक्ल ६

स्वर्गवास : १९९५ फाल्गुन शुक्ल १

गेकं पुस्तकं शुद्धमेवोपलभ्य पण्ड्याइत्युपाह्वाऽम्बारामात्मजहरिशङ्करशास्त्रिसमीपे प्रेसकोपिं विधाप्य महता परिश्रमेण संशोध्य श्रीशारदामुद्रणालये निर्णयसागरमुद्रणाल्याक्षरैर्मुद्रापितम् ।

अस्य ग्रन्थस्य शोधनं यद्यपि यथाशक्ति दत्तचित्तैरस्माभिः कृतं तथापि कुतश्चित्कारणाद्यदि त्रुटयः स्युश्चेद्विद्वद्भिः संशोध्या इति प्रार्थयते ।

मार्गशीर्ष शुक्लैकादशी
श्रीवीरविजयोपाश्रयः
राजनगरम् ।

कीर्तिमुनिः पन्यासः

ॐ अर्ह

कलिकालसर्वज्ञश्रीमद्धेमचन्द्राचार्यविरचिते—

त्रिषष्ठिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि।

॥ अथ प्रथमः सर्गः ॥

अथ श्रीसुव्रतस्वामिजिनेन्द्रस्याञ्जनद्युतेः। हरिवंशमृगांकस्य तीर्थे संजातजन्मनः ॥१॥
बलदेवस्य पद्मस्य विष्णोर्नारायणस्य च। प्रतिविष्णो रावणस्य चरितं परिकीर्त्यते ॥२॥
भरतेऽत्र रक्षोद्वीपे लंकायां घनवाहनः। आसीद्रक्षोवंशकंदो विहरत्यजितेऽर्हति ॥३॥[1]
स महारक्षसे राज्यं सुधीर्दत्त्वा स्वसूनवे। अजितस्वामिपादान्ते परिव्रज्य ययौ शिवम् ॥४॥

---

१ वैताढ्ये रथनूपुरे पूर्णमेघसुतो घनवाहनः। स श्रीअजितसमवसरणे रिपुत्रस्तः शरणमागतः पूर्वभवपित्रा राक्षसेन्द्रभीमेन सस्नेहेनाभाणि। अस्मिन्जम्बूद्वीपे भरतक्षेत्रे—

अस्यैव राक्षसद्वीपस्यादूरेण मरुद्दिशि। विद्यते वानरद्वीपो योजनत्रिशतीमितः ॥५॥
अन्येऽपि बर्बरकूलसिंहलप्रमुखाः सखे!। द्वीपा मदीयास्तिष्ठन्ति अष्टस्वःखण्डसन्निभाः ॥६॥
तेषु काप्येकस्मिन्राजधानीं निवेश्य सुखमास्व। श्रीकण्ठः स्नेहाद्वानरद्वीपवासं स्वीचक्रे।
कृत्वाधिवानरद्वीपं किष्किन्धाद्रौ महापुरीम्। किष्किन्धां नाम तद्राज्ये तं कीर्तिधवलो न्यधात् ॥७॥

श्रीकण्ठस्तत्र भ्राम्यतो रम्यान्वानरान्दृष्ट्वाऽमारिमाघोष्यान्नपानादि दापयामास। खेचरास्तदादि कौतुकाच्चित्रे लेप्ये ध्वजच्छत्रादिलक्ष्मसु वानरांश्चक्रुः। ततो विद्याधराणामपि वानरा इति ख्यातिः। श्रीकण्ठसूनुर्वज्रकण्ठः। श्रीकण्ठोऽन्यदा नन्दीश्वरे गच्छतः सुरान्दृष्ट्वाऽनुगच्छन्मानुषोत्तरे विमानस्खलनादल्पतपा अहमिति निर्विण्णः प्रव्रज्य सिद्धः। वज्रकण्ठाद्यनेकनृपातिक्रमे श्रीसुव्रततीर्थे घनोदधिरथो राजा। तदा च लंकायां तडित्केशः। मिथः स्नेहः। अन्येद्युस्तडित्केशः क्रीडितुं नन्दनाह्वोद्यानं गतः श्रीचन्द्रायाः पत्न्याः कुचौ नखैर्विलिखन्तं कपिं बाणेन जघान। स कपिः प्रहारविधुरः किञ्चिद्गत्वा प्रतिमास्थसाधोरग्रे पतितो दत्तनमस्कारोऽब्धिकुमारोऽभूत्। ज्ञातप्राग्भवो मुनिं ववन्दे। तत्र तडित्केशभटैर्हन्यमानानन्यानपि कपीन् पश्यन् सकोपो विकृतानेकमहाकपिरूपः शिलावर्षेण रक्षांस्युपाद्रोपीत्। तडित्केशस्तं दिव्यप्रयोगं ज्ञात्वाऽर्चित्वा कोऽसीति पप्रच्छ। तस्माज्ज्ञातवृत्तश्च तेनैव देवेन सह तं मुनिमुपेत्य वैरहेतुमप्राक्षीत्। मुनिरूचे–श्रावस्त्यां त्वं मन्त्रिसुदत्तोऽभूः। एष तु लुब्धकः। त्वमात्तव्रतो वाराणसीगतोऽनेनाशकुनमित्याहतो माहेन्द्रे देवोऽभूः। च्युत्वा च त्वम्। लुब्धको नरकं भ्रान्त्वा कपिः। अयं वैरहेतुः। देवः साधुं नत्वा लङ्केशानुज्ञातोऽन्तर्दधे। तडित्केशस्तच्छ्रुत्वा सुकेशे सुते राज्यं न्यस्य व्रतात्परं पदमाप। घनोदधिरथः किष्किन्धौ सुते राज्यमाधाय व्रतान्निर्वृत्तः।

इतश्च वैताढ्ये रथनूपुरपुरे तदाऽशनिवेगः खेचरेशः। विजयसिंहविद्युद्वेगौ सुतौ। तत्रैवाद्रावादित्यपुरे मन्दरमाली खेटेशः। श्रीमाला कन्या। सा स्वयंवरे किष्किन्धिकण्ठे वरमालां चिक्षेप। विजयसिंहो रुष्टोऽभ्यधात्। अमी दुर्नयाः पुराऽपि वैताढ्यराजधानीतो निर्वासिताः। केनाऽऽनीताः? हन्मीत्युक्त्वा किष्किन्धिवधायोत्तस्थौ। किष्किन्धिपक्षे सुकेशाद्याः। विजयसिंहपक्षेऽन्ये। किष्किन्ध्यनुजेनान्धकेन विजयसिंहे हते तत्सैन्यं तत्रास। किष्किन्धिर्जयश्रीमालान्वितः किष्किन्धां ययौ। अशनिवेगः पुत्रवधश्रुतेः किष्किन्धामवेष्टत्। सुकेशकिष्किन्धी सान्धकौ पुर्या निर्गतौ। युद्धेऽशनिवेगेनाऽन्धको जघ्ने। वानरसैन्यानि त्रेसुः। सुकेशकिष्किन्धी पातालङ्कां ययतुः। अशनिवेगोऽपि वैरिविधान्छान्तकोपो लङ्काराज्ये निर्घाताह्वं खेचरं न्यास्थत्। स्वं च पुरं प्राप्तः। कदाचित्सहस्रारं सुतं राज्ये न्यस्य प्राव्रजत्। पातालङ्कायां सुकेशस्येन्द्राण्यां माली, सुमाली, माल्यवान् इति सुता बभूवुः। किष्किन्धेस्तु श्रीमालायामादित्यरजा, ऋक्षरजाश्चेति सुतौ। अन्येद्युः किष्किन्धिः सुमेरुयात्रानिवृत्तो मधुपर्वतं दृष्ट्वा तत्र किष्किन्धिपुरं निवेश्य तस्थौ। सुकेशस्य ते त्रयः पुत्राः श्रुतपूर्ववृत्ता लङ्कायामागत्य निर्घातं निगृहीतवन्तः। लङ्कायां माली राजाऽभूत्। किष्किन्धाद्रौ किष्किन्धायां त्वादित्यरजाः।

इतश्च रथनूपुरेऽशनिवेगात्मजसहस्रारनृपस्य चित्रसुन्दरीपत्न्यां स्वर्गच्युतः कश्चिद्गर्भेऽवतीर्णः। काले शक्रसम्भोगदोहदमजीजनत्। स च भर्त्रा विद्याविहितशक्ररूपेण पूरितः। सुतो जातः। इन्द्रनामा स राजाऽभूत्। स इन्द्रंमन्यश्चतुरो लोकपालान्सप्तानीकानि, सप्त तदीशान्, वज्रमस्त्रमैरावणं गजं, रम्भाद्या वारवधूर्बृहस्पतिं मन्त्रिणं, नैगमेषिणं च पत्त्यनीकाधिपं चक्रे। प्राच्यां ज्योतिःपुरेशः सोमदिक्पालो मकरध्वजाऽऽदित्यकीर्तिभूः। पश्चिमायां मेघपुरेशो वरुणो मेघरथवरुणापुत्रः। उत्तरस्यां काञ्चनपुरेशः कुबेरः

धरकनकावलीसुतः। अपाच्यां किष्किन्धनगरेशो यमः कालाग्निभीमभाद्भनुः। माली तु तमिन्द्रं न सेहे। भ्रातृमित्रमन्त्रियुक् युद्धाय चचाल। अशकुनैः सुमालिना च वारितोऽप्यैरावणारूढेन लोकपालादिवृतेन पविपाणिना योद्धुं प्रववृते। मालिसैन्ये भग्ने माली ससंरम्भोऽभ्यधावत। इन्द्रो मालिना, लोकपालाद्याः सुमाल्याद्यैर्युयुधिरे। इन्द्रेण मालिनि पविना हते राक्षसा वानराश्च सुमालिना सार्धं पाताललङ्कां ययुः। इन्द्रो विश्रवः सूनवे कौशिकाकुक्षिजाय धनदाय वैश्रवणाय लङ्कां ददौ। पाताललङ्कायां सुमालिनो रत्नश्रवाः सुतोऽजनि। तस्य कुसुमोद्याने विद्यां साधयतः काऽपि विद्याधरी पित्रादेशात्समीपे तस्थौ। तदा च मानवसुन्दरीविद्या तव सिद्धाऽस्मीति तमवादीत्। ततः स मुक्ताक्षमालिकः पुरस्तां विद्याधरकुमारीं दृष्ट्वा काऽसि, कुतो हेतोरागा इत्यूचे। सा प्रत्याह। कौतुकमङ्गले पुरे व्योमबिन्दुः खेटेशस्तत्पुत्र्यौ कौशिकाकैकस्यौ। कौशिका यक्षपुरेशेन विश्रवसोढा। तस्या धनदो वैश्रवणः सुतः। शक्रादेशाल्लङ्कायां राज्यं कुरुते। अहं तु कैकसी नैमित्तिकगिरा पित्रा तुभ्यं दत्ता। सुमालिसूरिति श्रुत्वा तां तत्रैव विवाह्य पुष्पान्तकं पुरं न्यस्य तस्थौ। कैकसी स्वप्ने कुम्भिकुम्भभेदसक्तं सिंहं मुखे विशन्तमैक्षिष्ट। सूनुर्भवितेति भर्त्रोक्तम्। गर्भात्प्रभृति कैकस्या वाणी निष्ठुराऽभूत्। जितश्रममङ्गम्। दर्पणे सत्यपि मुखं खड्गेऽपश्यत्। निर्हेतुकं सहुंकारं मुखं दधौ। गुरुष्वपि नाऽनमत्। अरिमूर्धसु पादं दित्सामास। इत्यादिदारुणभावान् दधे। विपक्षासनकम्पं कुर्वाणः साधिकद्वादशवर्षसहस्रायुः सूनुरजन्यत। स सूतितल्पगत उच्छलन्पुरा भीमेन्द्रेण दत्तं नवमाणिक्यनिर्मितं हारं पार्श्वस्थकरण्डकात्पाणिना कृष्ट्वा कण्ठेऽक्षैप्सीत्। कैकसी कान्तायाऽऽचख्यौ। यो भीमेन राक्षसेन्द्रेण पुरा मेघवाहनाय स्वत्पूर्वजाय हारो ददे अद्ययावच्च देवतावत्पूजितोऽन्यैर्वोढुमशक्यः नागसहस्रेण निधानवद्रक्षितः नवमाणिक्यनिर्मितः। स बालेन कण्ठेऽक्षेपि। पिता तस्य नवमाणिक्यसंक्रान्तमुखत्वाद्दशमुख इत्यभिधां विदधे। ऊचे च

पुरा चतुर्ज्ञानिमुनिना तातस्याग्रे कथितं यो नवमाणिक्यं हारं वोढा सोऽर्धचक्रीति। कैकस्या भानुस्वप्नाद्भानुकर्णः कुम्भकर्णापराख्यः सुतः। चन्द्रतुल्यनखत्वाच्चन्द्रणखा सुता शूर्पणखेति ख्याता। चन्द्रस्वप्नाद्विभीषणश्च। ते त्रयोऽपि सोदराः सार्धषोडशचापोच्चाः।

इति श्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते सप्तमे पर्वणि राक्षसवंशवानरवंशोत्पत्ति रावणजन्मवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः।

॥ अथ द्वितीयः सर्गः ॥

—०—

अन्येद्युर्दशमुखः सानुजो विमानारूढं नभस्यायान्तं वैश्रवणं दृष्ट्वा कोऽयमित्यम्बां पप्रच्छ। सोचे। अयं मज्ज्येष्ठस्वसुः सुतः। इन्द्रस्याग्रसुभटः। इन्द्रेण त्वत्पितामहज्येष्ठं मालिनं हत्वा सराक्षसद्वीपा लङ्काऽस्मै ददे। ततःप्रभृति त्वत्पिता लङ्काप्राप्तिकृतस्पृहोऽत्राऽऽस्ते। पूर्वं हि भीमो राक्षसेन्द्रः प्राग्भवात्मजाय मेघवाहनाय रक्षोवंशकन्दाय सराक्षसद्वीपां लङ्कां पातालङ्कां राक्षसीं च विद्यां ददौ। स्वपदभ्रष्टस्तव पितामहः पिता च मृतवत्। कदा त्वां पैतामहासनासीनं द्रक्ष्य इत्यादि। विभीषणोऽवदत्। विषादेनाऽऽलम्। दशास्यस्य पुरः क इन्द्रः? को वैश्रवणः? यदिवा कुम्भकर्ण एव वैरीभपंचास्यः। अथवा तदादेशादहमेवेति। दशास्यः प्राह। दोर्वीर्येणैव परान्जेतुं शक्तोऽस्मि। तथाऽपि क्रमागता विद्याः साधये। पितरौ नत्वा सानुजोऽपि भीमारण्यं प्राप। ते त्रयोऽपि भीष्मेऽप्यरण्ये यामद्वयेन सर्वकामाप्रदामष्टाक्षरां विद्यामसाधयन्। दशकोटिसहस्रजापात्फलदं षोडशाक्षरं मन्त्रं साधयितुं प्रारेभिरे।

तत्रागतेन जम्बूद्वीपेशेनाऽनादृतेन क्षोभार्थं प्रेषिताभिरपि स्वर्वधूभिर्न क्षुब्धाः। ततोऽनादृत एव प्रोचे। केनेदं पाखण्डं शिक्षिताः? यात यात। यदि वा वाञ्छितं ददामि। तथाऽप्यक्षुभ्यन्तु तत्प्रेरिता व्यन्तरा विभीषिकां चक्रुः। पितरौ तद्भगिनी च विकृत्य बद्ध्वा पुरश्चिक्षिपुः। पितरौ स्वसा च त्रायस्व त्रायस्वेत्यादि नाना चक्रन्दुः। व्यन्तरास्तच्छिरांसि चिच्छिदुः। तथापि तत्कर्माऽपश्यन्त इव ते न क्षुभ्यन्ति स्म। रावणाऽग्रेऽनुजयोः शिरसी अपातयन्। तयोरग्रे च दशास्यस्य शिरः। अनुजावग्रजभक्त्या किञ्चित्कोपात्चु-क्षुभतुः। न तु हीनसत्त्वतया। साधु साध्विति नभोवाणी। यक्षकिंकरा नेशुः। सहस्रं विद्याः प्रज्ञप्त्याद्या रावणं प्रापुः। संवृद्ध्याद्याः पञ्च विद्याः कुम्भकर्णस्य। सिद्धार्थाद्याश्चतस्रो विभीषणस्य सिद्धाः। अनादृतो रावणं क्षमयामास। रावणस्य च कृते तत्रैव स्वयंप्रभं पुरमकृत। विद्यासिद्धिं श्रुत्वा पितरौ स्वसा बन्धवश्च तत्राऽऽययुः। रावणः षड्भिरुपवासैश्चन्द्रहासं खड्गमसाधयत्।

इतश्च वैताढ्यदक्षिणश्रेणौ सुरसंगीतपुरेश्वरमयेन स्वसुता मन्दोदरी स्वयंप्रभपुरमागत्य रावणाय दत्ता। तया सह चिरं रेमे। अन्यदा रावणो मेघरवाद्रिं गतः। सरसि मज्जन्तीः खेचरकन्याः षट्सहस्रसंख्याः पद्मावत्याद्या दर्शनाज्जातरागा गान्धर्वेण विवाहेन स्वीचक्रे। तत्पितॄन्युयुत्सून्प्रहारान्मुञ्चतः प्रस्वापनास्त्रेणामोहयत्। नागपाशैर्बबन्ध। नवोढावचोभिर्मुमोच। रावणस्ताभिः समं स्वयंप्र-भपुरमियाय। कुम्भकर्णः कुम्भपुरेशमहोदरसुतां तडिन्मालां पर्यणैषीत्। विभीषणो वैताढ्यदक्षिणश्रेण्यां ज्योतिष्पुरेशवीरसुतां पङ्क-जश्रियं व्यवाहयत्। मन्दोदर्या इन्द्रजिन्मेघवाहनौ सुतौ सुतौ। कुम्भकर्णविभीषणौ पितृवैरं श्रुत्वा वैश्रिश्रितां लङ्कामुपाद्रोष्टाम्। वैश्र-वणो दूतेन सुमालिनमूचे। इमौ शिशू शाधि। अन्यथा त्वया सह मालिवर्त्म नेष्याम्येतौ। रावणः सकोपमभ्यधात्। कोऽयं धनदः? स एवं वदन् किं न त्रपते? दूतो लङ्कां गत्वा तत्कथयामास। दूतानुपदं च सानुजे सानीके रावणे लङ्कां प्राप्ते सोऽपि लङ्काया

निर्गतो युध्यमानो मयो मानखण्डनान्निर्विण्णो गृहीतव्रतो रावणेन नत्वा ज्येष्ठो भ्रातासि क्षम्यतां मन्तुर्लङ्कायामपि राज्यं कुरुष्वेत्युक्तोऽपि प्रतिमास्थश्चरमदेहो न किञ्चिदूचे। रावणस्तं निस्पृहं ज्ञात्वा तस्य पुष्पकं विमानं लंकया सह ललौ। अथ पुष्पकारूढः सम्मेताद्रौ जिनान्नत्वाऽवरोहन्प्रहस्तप्रतिहारेण सेनाकलकलेन गर्जन्तं वनगजं दृष्ट्वा देवस्याऽयं यानयोग्यो हस्तीत्यूचे। ततो दशास्यस्तं पिङ्गदन्तं मधुपिङ्गलाक्षं सप्तहस्तोच्चं नवहस्ताऽऽयतं गजं वशीकृत्यारुरोह। भुवनालङ्कार इति गजस्याख्याऽभूत्। तत्रैवोषितरात्रिः प्रातरास्थानीस्थो घातजर्जरेण पवनवेगविद्याधरेणायाचि। देव ! किष्किन्धिसुतौ सूर्यरजा ऋक्षरजाश्च पातालङ्कायाः किष्किन्धां गतौ। यमेन युद्ध्वा बद्ध्वा कारायां क्षिप्तौ वैतरणीयुतान्नरकावासान्विधायच्छेदभेदादिदुःखं सपरिच्छदौ प्राप्येते। तौ मोचय। रावणोऽपि तेन मत्पत्तयो बद्धा यच्छामि तत्फलमिति वदन् सानीको यमपालितां किष्किन्धां गतः। त्रपुपानशिलास्फालादिरौद्रान्सप्तनरकान्दृष्ट्वा परमाधार्मिकान्सत्रास्य स्वपत्तीनन्यानपि चामूमुचत्। नरकारक्षेभ्यो ज्ञातवृत्तो यमो योद्धुं लग्नः। शराशरि चिरं युद्ध्वा दण्डमुत्पाट्य धावितो रावणेन क्षुरप्रखण्डितदण्डः शरान् क्षिपन् रावणबाणैर्जर्जरित इन्द्रं गत्वा नत्वोचे। यमत्वं न करिष्ये दशास्यो हि यमस्यापि यम उत्थितः। तेन नारका मोचिताः। क्षत्रव्रतभृता रणे जीवन्मुक्तोऽस्मि। वैश्रवणं जित्वा लङ्कां पुष्पकं च तद्विमानं लले (ललौ)। क्रुद्धः शक्रो युद्धान्मन्त्रिभिर्निषिद्धो यमाय सुरसङ्गीतं पुरं दत्त्वा स्वयं तथैव विललास।

इतश्च रावणः किष्किन्धामादित्यरजसे ददौ। ऋक्षपुरमृक्षरजसे पुरा ददौ। स्वयं लङ्कायां पैतामहं राज्यमपात्। इतश्चादित्यरजसः कपिराजस्येन्दुमालिन्यां वाली सुतः।

जम्बूद्वीपं समुद्रान्तं वाली बाहुबलोल्बणः। नित्यं प्रदक्षिणीकुर्वन्सर्वचैत्यान्यवन्दत ॥८॥

सुग्रीवो द्वितीयः सुतः । श्रीप्रभा कनीयसी कन्या । ऋक्षरजसोऽपि हरिकान्तायां नलनीलौ सुतौ । आदित्यरजा वालिदत्तराज्यः प्रव्रज्य शिवं ययौ । वालिरपि (वाल्यपि) सम्यग्दृष्टिः दयालुः स्वानुरूपं सुग्रीवं यौवराज्ये न्यास्थत् ।

अन्यदा दशास्ये सभार्ये गजारूढे चैत्यनत्यै मेरुं गते मेघप्रभसुतः खरखेचरो जातरागां चन्द्रणखां जह्रे । पातालल‍ङ्कां गत्वाऽऽदित्यरजःसुनुं चन्द्रोदरं निर्वास्य तां चादत्त । क्षणादागतो दशास्यस्तज्ज्ञात्वा क्रुद्धः खरवधाय चलन् मन्दोदर्याऽनुजाभ्यां चाभिदधे । कन्याऽवश्यं क्वापि देया । इयं च दूषणाग्रजेऽदूषणे जातरागा । ततस्तया तमुद्वाह्य पातालल‍ङ्काश्च देहि । दशास्यस्तत्कृते मयमारिचौ प्रेष्य व्यवाहयत् । ततः स पातालल‍ङ्कायां रावणाज्ञया तस्थौ । तदा तेन निर्वासिते चन्द्रोदरे कालान्मृते तज्जायाऽनुराधा नष्टा । गर्भिणी वने विराधनामसुतमसूत । सम्प्राप्तयौवनः कलावान् विक्रमी भूमिं विजहार । ततो रावणः कथाप्रसङ्गेन सभायां कीर्तिधवलिनं प्रौढप्रतापमशृणोत् । असहनो दूतेन तं जगौ । त्वत्पूर्वजः श्रीकण्ठोऽरिभीतोऽस्मत्पूर्वजं कीर्तिधवलं शरणं शिश्राय । कीर्तिधवलस्तं श्यालं रिपुभ्यस्त्रात्वेहैव वानरद्वीपे न्यधात् । तदाद्यावयोर्भर्तृभृत्यभावेन भूयस्सु भूपेषु गतेषु त्वत्पितामहकिष्किन्धिमत्पितामहसुकेशयोः स सम्बन्धो निर्व्यूढः । त्वत्पिता चादित्यरजा यमगुप्तेराकृष्य किष्किन्धाराज्ये मया न्यधायीति जगत्प्रतीतम् । ततस्त्वं तत्तनयो नयी वालिः (वाली) प्राग्वदस्मत्सेवां कुरु । वालिः क्रुद्धोऽप्यविकृताऽऽकारः प्रोवाच । रक्षोवानरेश्वराणां मिथः स्नेहसम्बन्धमद्ययावदखण्डितं जाने । पूर्वजाः सम्पद्विपदोर्मिथः सहाया बभूवुः । न तु सेव्यसेवकता । अर्हन्तं देवं साधुं च सुगुरुं विनाऽन्यं सेव्यं न विद्मः । अद्यैवं वदताऽनेन प्राक्स्नेहः खण्डितः । तस्याहमपवादभयात्किञ्चिन्न कुर्वे । विप्रियन्तु कुर्वतः प्रतिक्रियां करिष्ये । त्वत्स्वामी यथाशक्ति विधत्तां, व्रजेति । रावणे क्रोधात्किष्किन्धां गते वालिरप्यभ्यागत्य युयुधेतराम् । वाली दयालुर्दशास्यं

प्रत्योत्पूर्वं सैन्ययुद्धान्निषिध्याङ्गेन योद्धुमारेभे । दशास्यमुक्तान्यस्त्राण्यस्त्रैर्मन्त्रास्त्राणि मन्त्रास्त्रैर्जघान । चन्द्रहासासिमाकृष्य धावन्तं वामेन बाहुना लीलयैव लात्वा कन्दुकमिव हस्तकोटरे न्यस्य चतुःसमुद्रं क्षणेन भ्रान्त्वा तदैव तत्रैत्य त्रपानतं तं मुक्त्वा बभाषे । अर्हन्तं विना मम कश्चिन्न नमस्यः । तं मानं धिक् । येन मत्प्रणामेच्छुरेतां दशां प्राप्तोऽसि । मया परोपकारस्मृतेर्मुक्तोऽसि । राज्यं च मद्दत्तं शाधि । मयि सति कुतस्तवेयं भूः । तदहं प्रव्रजिष्यामि । किष्किन्धायां तु त्वदाज्ञाधरः सुग्रीवोऽस्तु । इत्युक्त्वा सुग्रीवं राज्ये न्यस्य गगनचन्द्रर्षिपार्श्वे प्रव्रज्यां प्रपेदे । नानाभिग्रहः प्रतिमाधरो ध्यानी विहरन् विविधलब्धिधरो बभूव । अष्टापदाद्रौ च गत्वा कायोत्सर्गमदत्त । पारितकायोत्सर्गो मासान्ते पारणं निर्ममे । मुहुर्मुहुरेवं चकार ।

इतश्च सुग्रीवो रावणाय स्वस्सारं श्रीप्रभां ददौ । यौवराज्ये वालिपुत्रं चन्द्ररश्मिं न्यवेशयत् । रावणोऽपि लङ्कास्थितो विद्याधरेन्द्राणां कन्या बलादप्युपयेमे । अन्यदा नित्यालोकपुरे नित्यालोकखेचरेशसुतां रत्नावलीमुद्वोढुं गच्छन्नष्टापदाद्रेरुपरि पुष्पके स्खलिते क्रुद्धस्तद्धेतुं पश्यन्विमानस्याधः प्रतिमास्थं वालिं दृष्ट्वाऽवदत्—रे दाम्भिक ! अद्यापि विरोधं वहसि ? अग्रेऽपि कयाऽपि मायया मामग्रहः । ततः कृतप्रतिकृतभीतो व्रती जातः । स एवाहम् । त एव मम बाहवः । यथा सचन्द्रहासं मामूद्वाऽब्धिष्वभ्राम्यः । तथा त्वां साद्रिमुत्क्षिप्य वार्द्धौ क्षेप्स्यामीत्युक्त्वा क्ष्मां विदार्याऽष्टापदतलप्रविष्टो विद्यासहस्रं स्मृत्वा तमद्रिमुदध्रे ।

तडत्तडितिनिर्घोषवित्रस्तव्यन्तरामरम् । झलज्झलितिलोलाब्धिपूर्यमाणरसातलम् ॥९॥

खडत्खडितिविभ्रश्यद्ग्रावक्षुण्णघनद्विपम् । कडत्कडितिनिर्भग्ननितम्बोपवनद्रुमम् ॥१०॥

गिरिं तेनोद्धृतं ज्ञात्वाऽवधिना स महामुनिः । अनेकलब्धिनद्यब्धिरिति दध्यौ विशुद्धधीः ॥११॥ विशेषकम् ॥

आः कथमयं दुर्मतिर्मयि मात्सर्यादनेकजन्तुसंहारं भरतेश्वरचैत्यध्वंसं च कर्तुं यतते ? अहं निर्ममोऽपि चैत्यत्राणाय प्राणिरक्षायै च रागद्वेषौ विनैवनं किञ्चिच्छिक्षये । ततः पादाङ्गुष्ठेन गिरिमूर्धनि लीलया पीडिते सङ्कुचद्गात्रो दशास्यो रुधिरं वमन्पृथ्वीं रावयन्नरावीत् । तेन रावण इति पप्रथे । श्रुताऽऽरटनेन वालिना मुक्तो निःसृत्य नत्वाऽक्षमयत् । त्वं बली । अहमज्ञः । त्वया प्राणा दत्ताः । इत्युक्त्वा त्रिःप्रदक्षिणीकृत्य ववन्दे । वालेरुपरि सुराः पुष्पवृष्टिं व्यधुः । रावणः पुनर्वालिं नत्वा भरतचैत्यं गत्वा सान्तःपुरो विधिना पूजां विधाय ।

समाकृष्य स्वसात्तन्त्रीं प्रमृज्य च दशाननः । महासाहसिको भक्त्या भुजवीणामवादयत् ॥१२॥

दशास्य उपवीणयत्यन्तःपुरे गायति धरणेन्द्रः समागतोऽर्हतोऽर्चयित्वा नत्वा गीतरञ्जितस्तुष्टोऽस्मि, वृणीष्वेति रावणं प्रोवाच । स्वामिभक्तस्य तवैतद्युक्तम् । मम त्वाददानस्य भक्तेरपकर्ष इत्युक्तवति रावणेऽत्यन्तं तुष्टो नागेन्द्रोऽमोघां शक्तिं रूपविकारिणीं विद्यां दत्त्वा स्वाश्रयं जगाम । दशास्योऽपि जिनान्नत्वा रत्नावलीं व्यूढ्य लङ्कां प्राप । वालेरपि तत्रैव केवलज्ञानमुत्पेदे । क्रमेण मुक्तः ।

इतश्च वैताढ्ये ज्योतिःपुरे ज्वलनशिखसुता तारा चक्राङ्कखेचरसुतसाहसगतिना सुग्रीवेण च ययाचे । पित्रा नैमित्तिकादीयोक्तौ श्रुत्वा सुग्रीवाय सा ददे । तारायामङ्गदजयानन्दौ सुतौ । साहसगतिस्तारां जिहीर्षुः क्षुद्रहिमवति गत्वा रूपपरिवर्तिनीं शेमुषीं विद्यां साधयितुं प्रारेभे ।

इतश्च रावणो दिग्यात्रायै चलितो द्वीपान्तरवासिनः खेचरान्नरेन्द्रांश्च वशीकृत्य पातालङ्कां गतः खरेण प्राभृतैरपूजि । चतुर्दशसहस्रखेचरेश्वरेण खरेण सह रावणः शक्रं प्रति चचाल । सुग्रीवोऽपि तत्पृष्ठतः । दशास्यो रेवातटोषितः शुचिर्मणिपट्टे न्यस्तं रत्नमयं

बिम्बं रेवाम्भोभिः संस्नप्य तदम्बुजैः पूजयन्नकस्माद्वार्धिवेलासममहापूरेण हृतायां पूजायां शिरश्छेदं मन्यमानः क्रुद्धो रे कोऽयं पूजाविघ्नं कृतवान्मिथ्यादृष्टिनरः खेचरोऽसुरः सुरो वेत्यभिदधौ। कश्चित्खेचरो न्यवेदयत्। इतः परस्तान्माहिष्मतीपुर्यस्ति। तदीशः सहस्रांशुर्नृपो नृपसहस्रैः सेव्यो महाभुजो रेवायां जलक्रीडायां सेतुबन्धेन वारि बद्ध्वा राज्ञीसहस्रेण खेलति। द्वयोरपि तीरयोस्तस्यात्मरक्षा लक्षसंख्याः सन्ति। ते च तस्य महौजसः शोभामात्रम्। तेन स्त्रीसहस्रान्वितेन पर्यस्यमानं पय उल्लुठितम् तव देवपूजां प्लावयामास। पश्याभिज्ञानम्, एतानि तत्स्त्रीणां निर्माल्यानि, तदङ्गरागैराविलमिदं पयः। दशास्यः क्रुद्धः। रे तेन स्वाङ्गदूषितवारिभिर्दूषितेयं पूजा। दशास्येन तद्बन्धनार्थमादिष्टा रक्षोभटा नभस्थाः क्षितिस्थान्सहस्रांशुभटान्मोहयन्त उपदुद्रुवुः। सहस्रांशुस्तत्तथा दृष्ट्वा धनुरधिज्यं विधाय तान्शरैर्व्यावर्तयत्। दशास्यस्तान्व्यावृत्तान्वीक्ष्य स्वयं गत्वा चिरमस्त्रैर्युद्ध्वा दोर्वीर्येणाजेयं तं विद्यया मोहयित्वा जग्राह। स्वसैन्ये निनाय। संसद्यासीनश्चारणश्रमणं शतबाहुं दृष्ट्वोत्थाय नत्वाऽऽसने स्वयं दत्त आसयित्वा भूमौ निषण्णो बद्धाञ्जलिरागतिहेतुं पप्रच्छ। अहं माहिष्मत्यां शतबाहुर्नृपः सहस्रांशौ राज्यं न्यस्य प्राव्रजमिति मुनिनाऽप्युक्ते विनयी किं श्रीपूज्यात्मजोऽयमित्यूचे। आमेति मुनिनोक्ते दशास्यः प्राह। मया पूजाभ्रंशादयमाकृष्टः। ततो मन्येऽमुनाप्यज्ञानादेतत्कृतम्। त्वत्सुतः किमर्हदाशातनां कुर्यादित्युक्त्वा सहस्रांशुं तत्रानैषीत्। तेन त्रपावता पिता नतः। दशास्येनोक्तं त्वं त्रयाणामस्माकं तुर्यो बंधुरसि। सहस्रांशुराह व्रतं श्रयिष्ये। इत्युक्त्वा रावणाय स्वांगजं समर्प्य चरमदेहस्तातान्ते व्रत्ययोध्यायामनरण्यनरेन्द्राय सुहृदे दीक्षां गृहीतामजिज्ञपत्। स्मृतयुगपद्व्रतसङ्केतो दशरथं राज्ये न्यस्य व्रतं ललौ। अथ रावणः शतबाहुसहस्रांशू नत्वा सहस्रांशुसुतं राज्ये न्यस्य गगने चचाल। तदा च नारदर्षिर्यष्टिघातादिजर्जरोऽन्याय इति पूत्कुर्वन् दशास्यमित्याह। राजपुरे मरुत्ताख्यनृपो

दिव्याटव्यामं कुर्वाणोऽस्मि। तथाऽऽरटतः पशून्दृष्ट्वा मया व्योम्नोऽवतीर्य किमिदमित्युक्तो मरुत्तः प्राह। यज्ञोऽयं ब्रह्मणोदितः। रक्षान्तर्वेदि देवतृप्त्यै पशवो होतव्याः। महाधर्मोऽयम्।

ततस्तस्याऽहमित्याऽऽख्यं यजुर्वेदिक्तीरिता। आत्मा यष्टा तपो वह्निर्ज्ञानं सर्पिः प्रकीर्तितम् ॥१३॥

कर्माणि समिधः क्रोधादयस्तु पशवो मताः। सत्यं यूपः सर्वप्राणिरक्षणं दक्षिणा पुनः ॥१४॥

त्रिरत्नी तु त्रिवेदीयमितिवेदोदितः क्रतुः। कृतो योगविशेषेण मुक्तेर्भवति साधनम् ॥१५॥

छागवधादिना तु नरक एव। तद्राजन्! उत्तमोऽसि, बुद्धिमानसि, व्याधोचितं कर्म मा कार्षीः। प्राणिवधेनापि चेत्स्वर्गस्तदाऽयं जीवलोकोऽल्पैरपि दिनैः शून्यः स्यात्। इति मद्वाक्यात्क्रुद्धैर्द्विजैर्दण्डादिभिर्हन्यमानो नंष्ट्वा त्वां प्राप। ततस्तान्पशूंस्त्रायस्वेति। ततो दशास्यस्तदिच्छया विमानादुत्तीर्णो मरुत्तेन पाद्यासनादिनाऽर्चितः। अरे धर्मोऽहिंसातः। तद्यज्ञं मा कार्षीः। चेत्करिष्यसि तदा तवाऽत्र मनुष्यो वासः परत्र च नरके। इति दशास्येनोक्तो मरुत्तो मखं व्यसाक्षीत्।

अमी पशुवधात्मानो यज्ञाः कुतो जज्ञिरे? इति रावणपृष्टो नारदोऽवक्। चेदिषु शुक्तिमतीनद्या शोभिता शुक्तिमती पुरी।

गतेष्वनेकेषु भूपेषु सुव्रतान्मौनिसुव्रतेः। अभिचन्द्रोऽभवत्तस्यां राजा तत्तनयो वसुः ॥१६॥

वसुः सत्यवादित्वेन ख्यातः।

पार्श्वे क्षीरकदम्बस्य गुरोः पर्वतकः सुतः। राजपुत्रो वसुश्चाहं चापठाम त्रयोऽपि हि ॥१७॥

अस्मासु निशि सुप्तेषु गुरुश्चारणश्रमणाभ्यामित्युच्यमानं शुश्राव। एषामेकः स्वर्गं यास्यति, द्वौ नरकम्। ततो गुरुः परीक्षेच्छुरस्मा-

क्रमेकैकं पिष्टकुक्कुटं समर्प्य यत्र कोऽपि नेक्षते तत्राऽमी वध्या इत्याह। वसुपर्वतकौ शून्यदेशे जघ्नतुः। अहं पुराद्बहिर्दूरे गत्वा गुरुवचो व्यचारयम्।

असौ पश्यत्यहं पश्याम्यमी पश्यन्ति खेचराः। लोकपालाश्च पश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानिनोऽपि हि ॥१७॥

इति। तन्नूनं दयालवो गुरवोऽस्मत्प्रज्ञां परीक्षन्ते। व्यावृत्य गुरूणां न्यवेदयम्। गुरुभिरालिङ्गितः, श्लाघितः। वसुपर्वतकौ स्ववृत्तशंसिनौ प्रति गुरुराह। रे पापौ युवामपश्यतम् ? खेचरादयोऽपश्यन् ? कथं हताविति। गुरुः पुत्रस्य पुत्रादप्यधिकस्य च वसोर्नरकगतिज्ञानान्निर्विण्णो दीक्षां जग्राह। पर्वतस्तत्पदेऽभूत्। अहं स्वस्थानमगमम्। अभिचन्द्रेऽप्यात्तव्रते वसुः क्ष्मामपालयत्। सत्यवादीतिप्रसिद्धः सत्यमेव जगाद। अथ विन्ध्यनितम्बे व्याधेन मृगाय क्षिप्तेऽन्तरा स्खलिते बाण आकाशस्फटिकशिला पाणिस्पर्शादबोधि, चिन्तितं च। मया मृगोऽस्यां संक्रान्तः परतश्चरन्ददृशे तदसौ वसुनृपस्य योग्या। तेन रहो ज्ञापितो राजा शिलां जग्राह। तस्मै च धनं ददौ। राजाच्छन्नं तया स्वासनवेदिकां घटयित्वा शिल्पिनोऽघातयत्। तस्यां वेदौ न्यस्तं सिंहासनं सत्यप्रभावान्नभःस्थितमिति जनोऽजानात्। सत्येन तुष्टा देवताऽस्य सान्निध्यं कुर्वन्तीतिप्रसिद्ध्या भीता नृपा वशं ययुः। अन्यदा तत्र गतोऽहं पर्वतकं शिष्याणां ऋग्वेदं व्याख्यानयन्तमजैर्यष्टव्यमित्यत्र मेषैरिति श्रुवाणं भ्रातर्भ्रान्तिरियं त्रिवार्षिकाणि धान्यानि न जायन्त इत्यजा गुरुणाऽऽख्याता इत्यवोचम्। पर्वतकः प्राह। तातेन नैवं व्याख्यातम्। निघण्टुष्वप्यजा मेषा इत्युक्तत्वात्।

अथोचमहमप्येवं शब्दानामर्थकल्पना। मुख्या गौणी च तत्रेह गौणीं गुरुरचीकथत् ॥१८॥

मुधा मा पापमर्जय। पर्वतेनोक्तम्। गुरुणाऽजा मेषा उक्ताः। जिह्वाच्छेदः पणः। वसुः सहाध्यायी प्रमाणम्। तथाहं प्रत्यश्रौषम्।

माता पर्वतं रहः प्रोचे । गृहकर्मव्यग्राऽप्यहं त्वत्पितुरजास्त्रिवार्षिकं धान्यमित्यश्रौषम् । त्वमविमृश्य पणं व्यधाः । पर्वतोऽवदत् । कृतस्याऽकरणं नास्ति । अम्बा गत्वा नृपं पुत्रभिक्षां ययाचे । राज्ञा सादरं पृष्टा तं वृत्तान्तं निवेद्याजान्मेषान्वदेरित्यर्थयामास । वसुर्गुरुवचोऽन्यथात्वं कूटसाक्ष्यं च महापापमित्यादि ब्रुवाणो गुरोः स्त्र्युं बहूक्तु सत्यमवं वेति सरोषं तयोक्तस्तद्वचोऽमंस्त । ततः पर्वतोऽहं च सभ्येष्वासीनेषु स्वं स्वं पक्षमशंसाव । विप्रवृद्धैः सत्यश्रावणायां कृतायां पर्वतपक्षं स्थापयन्क्रुद्धाभिर्देवताभिराकाशस्फटिकासनवेदिकाटलनाद्भूमौ पतितो निपातितो वसुर्नरकं ययौ । वसोः सुताः पृथुवसुः, चित्रवसुः, वासवः, शक्रः, विभावसुः, विश्वावसुः, सूरः, महासूर एते पैतृके पदे निषण्णा देवताभिस्तत्कालमहन्यन्त । सुवसुर्नवमः प्रनुर्नष्ठा नागपुरं ययौ । दशमस्तु बृहद्ध्वजो मथुराम् । पर्वतस्तु पौरैर्बहुधा हसित्वा पुर्या निर्वासितो महाकालासुरेण सङ्गृहे ।

कोऽयं महाकाल इति दशास्यपृष्टो नारदः प्राह । चारणयुगलपुरेऽयोधनो राजा । दितिः प्रिया । सुलसा सुता । तस्याः स्वयंवरे नृपा आययुः । सर्वेषु सगरोऽधिकः । सगराज्ञया मन्दोदर्याह्वा द्वाःस्था प्रत्यहमयोधननृपावासं ययौ । कदाचित्सा छन्ना गृहोद्यानकदलीगृहे दितिसुलसयोः संलापं सुश्राव । दितिः सुतामूचे । भरतबाहुबल्योः सूर्यसोमौ सुतौ । सोमवंशे मातृभ्रातृणबिन्दुः । सूर्यवंशेऽयं त्वत्पिता । त्वत्पितुः स्वसा सत्ययशास्तृणबिन्दोर्भार्या । मधुपिङ्गः सुतः । अहं त्वां तस्मै दीयमानामीहे । त्वत्पिता तु स्वयंवरवराय दित्सति । ततस्त्वया मन्मनःशल्योद्धाराय मद्भ्रातृजो वरणीयः । सुलसाऽपि तन्मेने । मन्दोदरीतो ज्ञातवृत्तः सगरः स्वपुरोधसे विश्वभूतयेऽकथयत् । सोऽपि सद्यः कविस्तथा राजलक्षणसंहितां चक्रे, यथा सगरोऽखिलराजलक्षणयुक्तो, मधुपिङ्गलस्तु तद्रहितः स्यात् । तत्पुस्तकं च पुराणवत्पेटायां क्षिप्तम् । अन्यदा राजाज्ञया संसद्याकृष्टम् । तत्रादौ सगरेणोक्तं यो निर्लक्षणः स

वध्यस्त्याज्यश्च। वाच्यमाने पुस्तके मधुपिङ्गले निर्लक्षणत्वाल्लज्जिते निर्गते सुलसा सगरं वव्रे। मधुपिङ्गो बालतपसा महाकालाह्वः षष्टिसहस्रेशोऽसुरो जातः।

अवधिना सगरचेष्टितं ज्ञात्वा सगरमन्यांश्च राज्ञो जिघांसुः शुक्तिमतीनद्यां विप्रवेषः पर्वतं दृष्ट्वाऽवादीत्। शाण्डिल्यो नामाऽहं त्वत्पितुर्मित्रमहं क्षीरकदम्बश्च सहाध्यायिनौ। नारदेन जनैश्च धर्षितं त्वां श्रुत्वा समागमम्। मन्त्रैर्विश्वं मोहंस्त्वत्पक्षं पूरयिष्ये। इत्युक्त्वाऽसौ पर्वतयुतः कुधर्मेण जनं मोहयामास। जने व्याधिभूतादिदोषानजनयत्। पर्वतोऽपि शाण्डिल्यानुज्ञया रुक्शान्तिं कृत्वा जनान्स्वमतेऽतिष्ठिपत्। एवं सगरस्यापि पुरान्तःपुरादौ तद्विकृतरोगपीडिते सशाण्डिल्यपर्वताश्रयाद्रोगशान्तिर्जज्ञे। सौत्रामण्यां सुरापानम्। गोसवेऽगम्यागमनम्। मातृमेधे पितृमेधे च तद्वधः। कूर्मपृष्ठोपर्यग्नौ जुहुकाख्याय स्वाहेत्युक्त्वा होमः। कूर्माभावे खलतेः पिंगलामस्य जले मुखदघ्नेऽवतीर्णस्य द्विजस्य कूर्माभे मूर्धनि होमः। यज्ञे मांसादनम्। सर्वं पुरुषमेवेदं ततः कोऽहन्ता। तेन यथेच्छं यज्ञे हिंसनं कार्यमित्याद्युपदेशैः सगरं स्वमतस्थं कृत्वाऽन्तर्वेदिकुरुक्षेत्रादिषु स मखानकारयत्। राजसूयादीनप्यकार्पीत्। यज्ञहतांश्च सोऽसुरो विमानस्थानदर्शयत्। सप्रत्ययो लोको निःशंकं यज्ञांश्चक्रे। अन्यदा मया दिवाकरखेचरेण यज्ञपशुषु हारितेषु सोऽसुरस्तद्विघाताय ऋषभप्रतिमामस्थापयत्। ततः स खेचरोऽहं च क्षीणोपायावन्यतो जग्मिव। ततस्तेन यज्ञेषु भावितः सगरः सुलसायुक्तो यज्ञानले जुहुवे। कृतकृत्येन तेन चासुरेण स्वास्पदेऽव्राजि। एवं पर्वतात्प्रवृत्ता हिंसात्मका मखास्त्वयैव निषेध्याः। रावणस्तत्स्वीकृत्य मरुत्तानारदं क्षमयित्वा विससर्ज।

मरुत्तेन कोऽयं कृपालुरितिपृष्टो रावणः प्राह। ब्रह्मरुचिस्तापसः। तद्भार्या कूर्मी गुर्व्यभूत्। तत्र साधवः समीयुः। एकेन साधुना

तापसः प्रबोध्य प्रव्राजितः । कूर्मी श्राविकाऽभूत् । सा जाते सुते नारदे जृम्भकामरैर्हृते दुःखात्प्रवव्राज । नारदो देवैः पालितोऽध्या-
पितशास्त्रो दत्तनभोगामिविद्योऽणुव्रतधरो यौवनं प्राप । शिखाधारणान्न गृही न संयतः ।

कलहप्रेक्षणाकांक्षी गीतनृत्यकुतूहली । सदा कन्दर्पकौत्कुच्यमौखर्यात्यन्तवत्सलः ॥१९॥

वीराणां कामुकानां च सन्धिविग्रहकारकः । छत्रिकाक्षवृसीपाणिरारूढः पादुकासु च ॥२०॥

देवैः संवर्धितत्वाच्च देवर्षिः प्रथितो भुवि । प्रायेण ब्रह्मचारी च स्वेच्छाचार्येष नारदः ॥२१॥

इति श्रुत्वा मरुत्तनृपेण रावणः क्षमयित्वा कनकप्रभां कन्यां दत्त्वा विसृष्टो मथुरां ययौ ।
मथुरानृपो हरिवाहनः शूलभृता मधुना सुतेन सह भक्त्योपस्थितः । रावणेन कुतोऽदः शूलमित्यपृच्छि । पित्रा सञ्ज्ञमादिष्टो
मधुः प्राह । प्राग्जन्मसुहृदा चमरेन्द्रेण ममार्पितम् । उक्तश्च—धातकीखण्डैरावते शतद्वारे सुमित्रो राजाङ्गजः, प्रभवश्च कुलपुत्रकः
सुहृदौ । सुमित्रो राजाऽभूत् । राज्ञा च प्रभवोऽप्यात्मतुल्यश्चक्रे । अन्यदा नृपोऽश्वहृतः पल्लीपतिसुतां वनमालां विवाह्यायौ । प्रभवं
तद्रूपदर्शनात्कृशं निर्बन्धात्पृष्ट्वा विज्ञाय तां तदावासे प्रहित्य निस्त्रपोऽहं त्वं मे माताऽसीति जल्पन्तं स्वशिरश्छिन्दानं कथंचित्स्वस्थी-
चकार । तौ चिरं राज्यं चक्रतुः । सुमित्रः प्रव्रज्येशाने सुरो भूत्वा च्युत्वा त्वं मधुः । प्रभवोऽपि भवं भ्रान्त्वा बालतपसा चमरेन्द्रो-
ऽहम् । आयोजनद्विसहस्रात एतच्छूलं कार्यं कृत्वा निवर्तत इति । रावणस्तच्छ्रुत्वा मधवे मनोरमां कन्यां ददौ । लङ्काप्रयाणादष्टाद-
शसु वर्षेषु मेरौ पाण्डुके चैत्यान्यानर्च ।
कुम्भकर्णाद्या रावणाज्ञया दुर्लङ्घपुरे प्राग्दिक्पालं नलकूबरं ग्रहीतुं ययुः । आशालीविद्यया कृतं योजनशतमानं वह्निमयं वप्रं

सर्वतो वह्निमयवप्रमवष्टभ्य स्थितं तं द्रष्टुमप्यशक्ता व्यावृत्य रावणाय व्यजिज्ञपन्। रावणोऽप्यागतोऽनुपायः सचिन्तोऽनुरक्तया नलकूबरपत्न्योपरम्भया दूतीमुखेनाऽभाणि। उपरम्भा त्वद्गुणे रक्ता वप्ररक्षिकामाशालीविद्यां त्वद्वशां करिष्यति। पुरं ग्रहीष्यसि। सुदर्शनं चक्रमत्र ते सेत्स्यसि। रावणेक्षितो विभीषणस्तत्स्वीकृत्य तां विससर्ज। रावणः क्रुद्धो विभीषणमाह। अरे कुलविरुद्धं किं मेने। वचसाऽपि त्वयाऽयं नवः कुलकलङ्कश्चक्रे। आर्य! न वाङ्मात्रं कुलकलङ्काय। सा विद्यां यच्छतु, वैरीवश्योऽस्तु, तां वाचोयुक्त्या त्यजेरिति वदत्येव विभीषणे साऽऽगत्य तां पुरे वप्रीकृतां विद्यां व्यन्तराधिष्ठितानि च शस्त्राणि ददौ। दशास्यस्तया विद्ययाऽग्निवप्रं संहृत्य पुरं विवेश। वैरी सन्नद्धो विभीषणेनाऽग्राहि। तत्र च देवासुरैरप्यजय्यं शक्रसत्कं सुदर्शनं चक्रं रावणः प्राप। तं रिपुं नतं तत्रैव संस्थाप्य स्वं भर्तारं भज, विद्यादानाद्गुरुरसीत्युपरम्भां विसृज्य रथनूपुरमभि चचाल।

तमायान्तं श्रुत्वा सहस्रारः सुतमिन्द्रं सस्नेहमूचे। त्वं विक्रमी वंशोन्नतिकरः सम्प्रति तु नीतीनामप्यवकाशो देयः। सरभाद्या एकान्तविक्रमान्नश्यन्ति। पृथ्वी वीरप्रसूः। मानो न कार्यः। अधुना दशास्यो वीरः सहस्रांशुबन्धको हेलोद्धृताष्टापदो मरुत्तक्रतुकालो जम्बूद्वीपेशयक्षेन्द्रेणाऽप्यक्षोभितो नागेन्द्राल्लब्धशक्तिर्भ्रातृद्वयोत्कटो यमस्यापि यमस्त्वत्पत्तिं वैश्रवणं पत्तीकृत्य सुग्रीवधृताज्ञोऽनुजवद्दुर्लङ्घ्यपुरेश्वरनलकूबरस्त्वां प्रत्यापतन्प्रणिपाताच्छमनीयः। अस्मा इमां रूपिणीं कन्यां यच्छेत्युक्ते क्रुद्धे शक्रे कथमस्मै वध्याय कन्या दीयते? एतद्गृहैर्हतं तातं विजयसिंहं स्मर। यदेतत्पितामहस्य मालिनो मया कृतं तदस्यापि करिष्ये। स्नेहात्कातरो मा भूरिति वदत्येव दशास्ये सैन्यैः पुरं वेष्टितम्। दूतेन स्वसेवार्थं भणितेऽपि शक्रे मदममुञ्चति दशास्यः सन्नद्धोऽभूत्। इन्द्रोऽपि सन्नह्य पुरान्निर्ययौ। महारणे दशास्येन्द्रौ भुवनालङ्कारैरावणस्थौ समयुध्यताम्। अथ मन्त्रास्त्रयुद्धं कृत्वा दशास्यः स्वेभादैरावणं

गत्वा तन्महामात्रं हत्वा शक्रं बद्ध्वा सैरावणं स्वानीके नीन्ये। श्रेणिद्वयेश्वरीभूतो निभृत्य लङ्कां प्राप्तः। शक्रं कारायां चिक्षेप। सह-
स्रारो दिक्पालान्वितो लङ्कायामेत्य बद्धाञ्जलिर्दशास्यं नत्वा बभाषे। कैलासोद्धर्त्रा त्वया जिता इति न जिह्रीमः। त्वयि तत्तो
शक्राऽपि न त्रपाहेतुः। पुत्रभिक्षां देहि। यद्ययं सदिक्पालपरिवारः क्षणे क्षणे लङ्कां तृणकाष्ठादिविरहितां सर्वतः कुरुते। प्रातः प्रातः
दिव्यगन्धैर्जलैरभितोऽप्यभिषिञ्चति। मालिकवत् देवतावसरादिषु पुष्पाण्युच्चित्य ग्रथित्वा पूरयति तदाऽमुं शक्रं मुञ्च। एवं कर्माणि
कुर्वन् राज्यं स्वं गृह्णातु। तथेति सहस्रारेणोक्ते मुक्तः शक्रोऽत्यन्तमुद्विग्नो रथनूपुरमेत्य तस्थौ।

निर्वाणसंगमं नाम ज्ञानिनं तत्राऽऽगतं रावणात्केन कर्मणाऽयं न्यक्कार इत्यप्राक्षीत्। ऋषिर्बभाषे। अरिञ्जयपुरे खेटेशज्वलन-
सिंहपुत्र्या अहल्यायाः स्वयंवरेऽनेके खेचरेशा आययुः। चन्द्रावर्तपुरेश आनन्दमाली तत्राऽऽयात्। सूर्यावर्तपुरेशश्च त्वं तडित्प्रभः।
त्वां सहायातमिति त्यक्त्वा कन्याऽऽनन्दमालिनमवृणोत्। तव च पराभवोऽभूत्। अन्यदाऽऽनन्दमाली गृहीतव्रतो विहरन्रथाव-
र्तादौ त्वया ददृशे। पूर्वाभिभवस्मृतेस्त्वया बद्ध्वा ताडितोऽपि ध्यानान्नाचालीत्। तद्भ्राता कल्याणगुणधरो मुनिर्मुक्ततेजोलेश्यस्त्व-
त्पत्न्या सत्यश्रिया शमितस्तेजोलेश्यां सञ्जह्रे। त्वमपि मुनिपराभवपापाद्भवं भ्रान्त्वा शुभं कर्म कृत्वा शक्रोऽभूः। रावणात्पराभव-
स्तत्कर्मकृतः। दत्तवीर्ये सुते राज्यं न्यस्य व्रतं गृहीत्वा शक्रः सिद्धः।

अन्येद्युर्दशास्योऽनन्तवीर्यर्षिं नन्तुं स्वर्णतुंगे शैले ययौ। स केवली रावणेन कुतो मे मृतिरिति पृष्टः, पारदारिकदोषेण भवि-
ष्यतो वासुदेवादित्याह। रावणः परस्त्रियमनिच्छन्तीं न रमयिष्यामीत्यभिजग्राह, पुष्पकासीनश्च लङ्कां प्राप।

॥ इति श्रीहेमचन्द्ररचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते सप्तमे पर्वणि रावणदिग्विजयो नाम द्वितीयः सर्गः ॥

॥ तृतीयः सर्गः ॥

वैताढ्य आदित्यपुरपत्तने प्रह्लादनृपकेतुमत्योः पवनञ्जयः सुतः। इतश्चात्रैव भरत उपसमुद्रं दन्तिपर्वते महेन्द्रनगरे महेन्द्रः
खेचरेशः। तस्य हृदयसुन्दर्यां पत्न्यामरिन्दमादिपुत्रशतोर्द्ध्वमञ्जनासुन्दरी पुत्री। पित्राज्ञया मन्त्रिषु तदर्थमनेकखेचररूपाणि पट्टेष्वा-
लेख्य दर्शयत्सु हरिण्याभाङ्गजविद्युत्प्रभस्य प्रह्लादात्मजपवनञ्जयस्य च रूपं दृष्ट्वा रूपवतोः कुलिनयोर्द्वयोर्मध्येऽस्याः को वर इति
राज्ञोक्ते मन्त्र्यभ्यधात्। नैमित्तिकैरष्टादशाब्दायुर्मोक्षगामी विद्युत्प्रभः प्रोचे। पवनञ्जयस्तु चिरायुर्योग्यो वरस्तदस्मै सुतां देहि।

अत्रान्तरे नन्दीश्वरे यात्रायै खेचरा ययुः। तत्र गच्छन्प्रह्लादो महेन्द्रं ससुताय कन्यां ययाचे। महेन्द्रस्तदग्रेऽप्यभिष्टमिति
प्रतिपेदे। तृतीये दिवसे मानससरोवरे विवाह इत्युक्त्वा स्वस्थानं तौ प्रापतुः। ततः स्वजनैः सह मानसे गत्वाऽऽवासं चक्रतुः। पवन-
ञ्जयो मित्रं प्रहसितं कन्यास्वरूपं पप्रच्छ। सोऽपि तद्रूपं वचसामगोचरं रम्भादिभ्योऽप्यधिकं वर्णयन् पवनञ्जयं तदैव तद्दिदृक्षोत्सुकं
चक्र। ततः समित्रः पवनञ्जयो निश्युत्पत्य सप्तभूमिके प्रासादे छन्नीभूय तां द्रष्टुमारेभे। तत्रैका सखी प्राह। धन्याऽसि यस्याः पव-
नञ्जयः पतिः। द्वितीयाऽवदत्। चरमदेहं विद्युत्प्रभं मुक्त्वा को वरः श्लाघ्यः। पुनः प्रथमा स्माह। विद्युत्प्रभः स्वल्पायुः। न युक्तो
वरः स्वामिन्याः। द्वितीयोचे। स्तोकमप्यमृतं श्रेयः विषस्य तु भारोऽपि न। पवनञ्जयोऽचिन्तयत्। अस्याः प्रियमिदम्। यतो न
निषेधति। ततः क्रुद्धो खड्गकरः प्रादुर्भूय ययोर्हृदि विद्युत्प्रभस्तयोर्द्वयोरपि शिरश्छिनद्मीति वदंश्चचाल। प्रहसितस्तं बाहौ धारय-

न्सापराधाऽपि स्त्री अवध्यैव किं पुनरियं निरपराधेति निषिद्ध उत्पत्य स्वावासं गतो दुःखितो जाग्रत्तस्थौ। प्रातर्मित्रं प्रोचे। अनया विरक्तया किम्। तदेहि स्वपुरीं यामः। मित्रमाह। प्रतिपन्नं नोल्लङ्घ्यम्। गुरुभिः प्रतिपन्नस्य तु का कथा। निर्दोषा चेयम्। स्वस्य तस्याश्च पितरौ स्वतन्त्रतया गच्छन् किं लज्जयसि। मित्रवचसा स्थितस्तां परिणिन्ये। प्रह्लादो वधूवरमादाय महेन्द्रार्चितः स्वपुरीं प्राप। अञ्जनसुन्दर्याः सप्तभूमिकं प्रासादमर्पयामास। पवनञ्जयस्तु तां वाचाऽपि न संभावयामास। साऽपि पर्यङ्कस्य पार्श्वद्वयमाश्रती वर्षवद्दीर्घा निशाः कथञ्चिन्निनाय। आन्वन्तरन्यस्तमुखी कान्तालेखनैरेवाहान्यतिवाहयति स्म। सखीभिर्मुहुर्भाष्यमाणाऽपि तूष्णीमेव तस्थौ।

अथ रावणदूतः प्रह्लादं प्रोचे-वरुणो रावणेन वैरायते। नमस्कारं याचितो दोर्दण्डौ पश्यन्निदं जल्पति। को रावणः? तेन किं सिध्यति? नाहमिन्द्रो, न कुबेरः, न नलकूबरः, न सहस्रांशुः, न मरुत्तः, न यमः, न कैलासाद्रिः, किन्तु वरुणोऽहम्। यद्यस्य देवताधिष्ठितै रत्नैर्दर्पः, तदायातु तद्दर्पं हरिष्ये। क्रुद्धो रावणो गत्वा तत्पुरं वेष्टितवान्। वरुणोऽपि राजीवपुण्डरीकादिसुतयुतः पुरान्निःसृत्य युयुधे। वरुणात्मजैः खरदूषणयोर्बद्ध्वा नीतयोः रक्षःसैन्ये भग्ने वरुणो निजपुरीं विवेश। रावणः खेचरेशाहूतये दूतान्प्राहिणोत्। अहं तुभ्यं प्रहितः।

ततः प्रह्लादं चलन्तमाग्रहान्निषिद्ध्य पवनश्चचाल। अञ्जना पत्युर्यात्रां श्रुत्वा प्रासादादवरुह्य स्तम्भमवष्टभ्य तं द्रष्टुं निर्निमेषा तस्थौ। पवनस्तां कृशां निर्विलेपनां लुलितालकन्छन्नमालां नितम्बन्यस्तश्लथभुजलतां धूसराधरां बाष्पधौतमुखीं पुरःस्थां दृष्ट्वा दध्यौ। अहो निर्ह्रीत्वं, निर्भीत्वं, यदि वा पुराऽपि ज्ञातमदः परं मया गुर्वाज्ञाभङ्गभीतेरुदूढेयम्। साऽपि पादयोः पतित्वा जजल्प। त्वया

सर्वोऽपि सम्भापितोऽहन्तु न कदाचित्तथापि विज्ञप्यसे न विस्मार्याऽहम् । पवनोऽपि तामत्रमत्यैव ययौ। साऽप्यन्तर्गृहं गत्वा दुःखिनी भूमौ पपात। पवनस्तत उत्पत्य मानससरः प्राप्तो निशि विद्यया विकृतसौधमध्यासीनः पर्यङ्कस्थश्चक्रवाकीं प्रियवियोगाद्दुःखितां क्रन्दन्तीं वीक्ष्य सा कथं भविष्यतीति ध्यायन्प्रहसितायाऽऽचख्यौ। तेन च प्रेरित उत्पत्याऽञ्जनावेश्मनि द्वारि तिरोहितस्तस्थौ। प्रहसितस्तु तदोकःप्रविष्टस्तामल्पाम्भसि शफरीमिव पर्यङ्के वेल्लन्तीं चित्तसन्तापस्फुटद्धारमौक्तिकां मुक्तदीर्घनिःश्वासांमीपांतनिःसहस्रस्तभुजभ्रश्यत्कङ्कणां सख्याऽऽश्वास्यमानां शून्यदत्तदृशं शून्यचित्तां ददर्श। साऽपि तं दृष्ट्वा कस्त्वं? परस्त्रीगृहं मास्थाः, सखि! एनं दोष्णा धृत्वा बहिः क्षिप। अत्र पवनञ्जयं विनाऽन्यस्य न प्रवेशाऽधिकार इति वदन्ती तेन नत्वा स्वामिनि! वर्धाप्यसे, पवनः समायाति। तन्मित्रमहं पुरःसरः समागममित्युक्ता। प्रहसित! दैवेन हसिताऽहं त्वं मा हसीः। नाऽयं नर्मक्षणः। यदि वा मत्कर्मणामेवाऽयं दोषः। यत्तादृशोऽपि कान्तो मां त्यजति। मया पाणिग्रहादनु द्वाविंशतिः समा व्यतीतास्तथाऽपि जीवामीतिवादिनी संक्रान्तदुःखेन पवनेन प्रविश्य सगद्गदं बभणे। मया निर्दोषाऽप्यज्ञत्वात्त्यक्ताऽसि। मद्भाग्यैर्जीविताऽसि। साऽपि प्रियं ज्ञात्वा सत्रपा पर्यङ्कपावष्टम्भादुत्थिता कान्तेन वलयितदोष्णा गृहीताऽधिपर्यङ्कमुपवेशिता मदागः क्षमस्वेत्युक्ता तत्र दास्यस्मि मय्यनुचिता क्षामणेत्यभापत। सख्यां मित्रे च गते स्वैरं रन्त्वा प्रातर्ज्ञात्वा प्रिये! खेदं माकार्षीः, सुखं तिष्ठ। दशास्यकृत्यं सम्पाद्यायामीत्यापृच्छन् प्रियस्तयाऽवाचि। शीघ्रमागच्छेश्चेन्मज्जीवितं वाञ्छसि। अन्यच्चाद्य ऋतुस्नाताऽहं यदि गर्भस्त्वत्परोक्षे भवेत्तदा खला अपवदन्ति। पवनो जगौ शीघ्रमेष्यामि। कथं क्षुद्राऽवकाशो भविता? अथवा मत्सङ्गसूचकं मन्नामाङ्कमङ्गुलीयं गृहाण। तत्समर्प्य मानसतीरस्थे स्वसैन्ये

१ ईषा पर्यङ्कस्यावयवविशेषः। "ईस" इति भाषायाम्।

ययौ। ततोऽपि लङ्कां गत्वा दशास्यं ननाम। रावणोऽपि पातालं प्रविश्य ससैन्यः प्रतिवरुणं ययौ।

इतश्च सगर्भाऽञ्जनसुन्दरी केतुमत्या श्वश्र्वा साधिक्षेपं कुलकलङ्ककारिणीति निर्भर्त्सिता दर्शिताङ्गुलीयाऽङ्गुलीयमात्रेण प्रतारयसि ? यस्त्वन्नामाऽपि नाऽग्रहीत् तेन कथं सङ्गमः ? मद्गृहान्निर्गच्छ। गच्छ पितृगृहमित्युक्त्वा सखीयुता यानमारोप्यारक्षनरैर्महेन्द्रनगरोपान्ते मुमुचे। सा तत्र कष्टां रात्रिं नीत्वा प्रातर्भिक्षुकीव पितृगृहद्वारं ययौ। प्रतिहारानुयुक्ता सखी तं वृत्तान्तमाचख्यौ। प्रतिहाराज्ज्ञातवृत्तः पिता स्त्रीणामचिन्त्यं चरितमिति चिन्ताप्रपन्नः। प्रसन्नकीर्तिना सुतेनोचे। निर्वास्यतामियं कुलदूषिकेति। महोत्साहो मन्त्र्युवाच। श्वश्रूदुःखे पुत्रीणां पितृगृहं शरणम्। क्रूरा श्वश्रूर्निर्दोषामप्यमूं कंचिद्दोषमुत्पाद्य निर्वासयेदपि। दोषादोषव्यक्तिं यावच्छन्नं पाल्यताम्। राजाऽवदत्–भर्तुर्द्वेष्येयम्। तस्मादेव तत्कथं गर्भः सम्भाव्यते। मुखमस्या नेक्षे। राजाऽऽज्ञया द्वाःस्थस्तां निरवासयत्। क्षुत्तृट्क्लान्ता रुदती दर्भपाटिताङ्घ्रितला तरौ तरौ विश्राम्यन्ती सख्या सह सा चचाल। पूर्वाऽऽयातनृपपुरुषैर्निषेधात्क्वापि ग्रामपुरादौ नावस्थानं प्राप। एकस्यां महाटव्यां तरुमूलनिषण्णा श्वश्रूपितृमातृभ्रातृभर्त्रुपालम्भमयं रुदन्ती सख्या सम्बोध्याग्रतो नीता। गुहान्तर्ध्यानस्थममितगतिचारणश्रमणं प्रेक्ष्य ननाम। ध्यानान्ते धर्मलाभयन् मुनिः सख्याऽञ्जनादुःखनिवेदनपूर्वं कोऽस्या गर्भेऽभवत्। केन च कर्मणेदृशी दशेति पृष्टोऽवदत्।

जम्बूद्वीपभरते मन्दरपुरे प्रियनन्दीवणिक्सुतो दमयन्तः साधुभ्यो गृहीतसम्यक्त्व विविधनियमो द्वितीयकल्पे सुरः। च्युतो मृगाङ्कपुरेशहरिचन्द्रसुतः सिंहचन्द्रः श्रितजिनधर्मः सुरीभूतो वैताढ्ये वारुणे नगरे सुकण्ठसुतः सिंहवाहनो राज्यं भुक्त्वा श्रीविमलतीर्थे लक्ष्मीधरर्षेर्लब्धव्रतो लान्तकेऽमरीभूय च्युत्वा त्वत्सख्याः कुक्षाववतीर्णः। चरमदेहोऽयं दोष्मान्।

अन्यच्च कनकपुरे कनकरथराजस्य कनकोदरीलक्ष्मीवत्यौ प्रिये। लक्ष्मीवती श्राविका रत्नमयं जिनबिम्बं सदाऽऽनर्च। कनकोदर्या मात्सर्यात्तद्बिम्बमवकरान्तःश्चिक्षिपे। अन्यदा जयश्रीगणिन्या तद् दृष्ट्वा प्रबोधिता सानुतापा सा तद् बिम्बं प्रमृज्य क्षमयित्वा यथास्थानं न्यवेशयत्। तदादि सम्यक्त्वधरा मृत्वा सौधर्मे देवी ततश्च्युत्वा त्वत्सखी त्वं च तत्र भवे अस्या जामिस्तत्कर्मणोऽनुमन्त्री। तत्पाकं सहाऽनुभुङ्क्थे। भुक्तप्रायश्च कर्म। जैनो धर्मो गृह्यताम्। मातुलोऽकस्मादागत्यैनां स्वगृहे नेष्यति। पत्या सङ्गोऽचिराद्भविष्यतीत्युक्त्वाऽऽर्हते धर्मे ते संस्थाप्य मुनिर्नभसोत्पपात।

तत्र च महाक्रूरः सिंहस्तयोर्भयं जनयन् शरभरूपेण तद्गुहेशमणिचूलाख्यगन्धर्वेण नाशितः। गन्धर्वः स्वं रूपं प्रपद्य सप्रियस्तयोः प्रमोदायार्हद्गुणस्तुतिं जगौ। ते तत्रस्थे तेन कृतसान्निध्ये मुनिसुव्रतप्रतिमां संस्थाप्य पूजयतः स्म। अञ्जना सल्लक्षणं सुतमसूत। सखी सूतिकर्माण्यकृत। सुतमङ्कमारोप्य रुदतीं हनूपुरेशः प्रतिसूर्यः खेचरस्तां प्रेक्ष्य पृष्टज्ञातवृत्तो रुदन् त्वन्मातुर्भ्राताऽहं दिष्ट्या त्वां जीवन्तीमपश्यमिति वदन् सहाऽऽयातं दैवज्ञं सूनोर्जन्मादि पप्रच्छ। सोऽवदत् राजाऽवश्यं भावी। भवेऽत्रैव सेत्स्यति। अथ चैत्रबहुलाष्टमी, रविर्दिनेशः, श्रवणो धिष्ण्यम्, मेषे रविस्तुङ्गः।

चन्द्रमा मकरे मध्ये भवने समवस्थितः। लोहिताङ्गो वृषे मध्यो मध्यो मीने विधोः सुतः ॥२२॥
कर्के गुरुरुच्चः। मीने दैत्यगुरुस्तुङ्गः शनियुतः। मीनलग्नोदये ब्रह्मयोगे सर्व्वमिदं शुभम्।

प्रतिसूर्यस्तां ससखीं साङ्गजां विमानमारोप्य स्वपुरं प्रतस्थे। बालो विमाने लम्बमानोच्चरत्नप्रालम्बकिङ्किणीर्जिघृक्षुर्मातुरुत्सङ्गादुत्पतितो गिरिमूर्ध्नि पपात। स गिरिस्तत्पातनिर्घातवशात्कणशोऽभवत्। प्रतिसूर्यो हृदयमाघ्नत्या रुदत्या अञ्जनायास्तं बालम

नुत्पत्य लात्वाऽक्षताङ्गमार्पयत । हनुरुहं स्वपुरं ययौ । हनुरुहपुरे जातमात्राऽऽगतत्वात्तत्सूनोर्हनूमानित्यभिधा मातुलेन चक्रे । विमानपतितेनानेन शैलश्चूर्णित इति श्रीशैल इत्यपराख्या । प्रतिदिनं ववृधे । अञ्जना तु दोषः कथमुत्तरिष्यतीति सदा दध्यौ ।

इतश्च पवनो वरुणेन सन्धिं कृत्वा खरदूषणौ मोचयित्वा तोषितरावणः स्वपुरमागतः । पितरौ नत्वाऽञ्जनावासं गतस्तामदृष्ट्वा कस्याश्चित्स्त्रियः सकाशाज्ज्ञातवृत्तः प्रियोत्कः श्वशुरपत्तनं ययौ । तत्राऽप्येकस्याः स्त्रियः पार्श्वे पृष्ट्वा पित्राऽपि निर्वासितां श्रुत्वा वज्राहत इव शैलवनादिषु भ्राम्यंस्तदुदन्तमप्राप्य विषण्णः प्रहसितमित्रमवदत् । सखे ! गत्वा पित्रोः कथय । अञ्जना न दृष्टा पुनररण्ये गवेषयन्यदि न द्रक्ष्ये तदाऽग्निं विशामि । स गत्वाऽकथयत् । केतुमती तच्छ्रुत्वा मुमूर्च्छ । संज्ञां लब्ध्वोवाच । प्रहसित ! त्वया स एकाकी किं वनेऽमोचि ? अथवाऽहमेवाविमृश्यविधायिनी । मयाऽत्रैव साध्वीदोषारोपफलं लेभे । एवं रुदतीं तां निवार्य प्रह्लादः सबलः सुतान्वेषणाय चचाल । सर्वविद्याधरेन्द्राणां पार्श्वेऽञ्जनापवनशुद्ध्यै नरान्प्राहैषीत् । स्वयं च सर्वत्राऽन्वेषयन् भूतवनं गतः । चिताग्निं ज्वालयन्तं पवनं ददर्श । शुश्राव च । हे वनदेव्यः ! प्रह्लादकेतुमतीसुतोऽहम् । मत्पत्नी महासत्यञ्जना निर्दोषाऽपि मया खेदितैकरात्रिं रमिताऽर्पिताभिज्ञाना जातगर्भा दोषशङ्कया गुरुभिर्निर्वासिता क्वाऽप्यस्तीति न ज्ञायते । ममैवाज्ञानदोषोऽयम् । तदप्राप्तौ स्वां तनुमत्राग्नौ जुहोमि । यदि पश्यथ, तदाऽदो ज्ञापयध्वम् । त्वद्वियोगात्तव पतिरग्नौ विवेश ।

राजा तच्छ्रुत्वा तमग्नौ झम्पां दित्सन्तं बाहुभ्यां दधार, कोऽयं मम कान्तावियोगार्तिप्रतीकारविघ्न इत्युक्तवन्तं तमुवाच । वत्स ! त्वत्पिताऽहम् । त्वन्मात्रैकमविमृश्य कृतं त्वं द्वितीयं मा कृथाः । सहस्रशो विद्याधरा मदादिष्टास्तामन्वेषयन्ति । अत्रान्तरे केऽपि खेचराः पवनाञ्जने गवेषयन्तो हनूपुरं ययुः । अञ्जना तेभ्यः पवनस्याग्निप्रवेशप्रतिज्ञां श्रुत्वा मुमूर्च्छ । उपचारैर्लब्धसंज्ञाऽ-

रोदीत् । नार्यः पतिव्रता वह्निं विशन्तीति युक्तम् । स्त्रीसहस्रभोक्तॄणान्तु नराणां क्षणिकः कान्ताशोकः । तत्कुतोऽग्निप्रवेशः । प्रिय ! तदिदं साम्प्रतं विपरीतं जज्ञे । नाऽयं श्वशुरयोर्दोषो, न वा पित्रोः किन्तु ममैव कर्मदोषोऽयमिति रुदतीं तां बोधयित्वा ससुतां विमानमारोप्य प्रतिसूर्यः पवनान्वेषणं कुर्वन् तत्रैयाय । प्रहसितः साञ्जनं तमायान्तं दृष्ट्वा जयपूर्वं प्रह्लादपवनयोराचख्यौ । प्रतिसूर्याञ्जने प्रह्लादं नेमतुः । प्रह्लादः प्रतिसूर्यमालिङ्ग्याङ्कन्यस्तपौत्रो जगाद । साधु साधु त्वमेव मे बन्धुः । मां शोकाब्धेरुद्धरः । पवनोऽपि मुमुदे । सर्वे हनुपुरं जग्मुः । महेन्द्रोऽपि सप्रियस्तत्राऽऽययौ । महोत्सवं कृत्वा सर्वे स्वं स्वं स्थानं प्रापुः । पवनस्तु सपुत्रकलत्रस्तत्रैवाऽस्थात् । हनूमान् गृहीतकलः साधितविद्यो यौवनं प्राप ।

इतश्च रावणः सन्धिदूषणमुत्पाद्य वरुणं जेतुं प्रतस्थे । दूताहूतौ पवनप्रतिसूर्यौ निवार्य सादरं ससैन्यो हनूमान्रावणसैन्यं प्राप । रावणोऽपि तं नमन्तं स्वाङ्के निदधे । वरुणापुर्या अभ्यर्णे स्थिते रावणे वरुणः सुतशतान्वितो निर्ययौ । वरुणः सुग्रीवाद्यैर्वरुणसुताश्च रावणेन युयुधिरे । हनूमान्रावणं खेदयतो वारुणीन् विद्यया संस्तभ्य बबन्ध । वरुणस्तद् दृष्ट्वा हनुमते धावन्नन्तरा रावणेन स्खलयित्वा योधयित्वा बद्धः । स्वसैन्ये नीतः । प्रणतः सपुत्रो मुमुचे । वरुणेन हनुमते स्वपुत्री सत्यमती दत्ता । रावणो लङ्काप्राप्तो हनुमते चन्द्रणखात्मजामनन्तकुसुमाख्यामदत्त । सुग्रीवः पद्मरागां नलो हरिमालिनीमन्येऽपि सहस्रसंख्याः कन्या हनुमते ददुः । हनूमान् हनुपुरं परेऽपि स्वं स्वं स्थानं प्रापुः ।

।। इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि हनुमदुत्पत्तिवरुणसाधनो नाम तृतीयः सर्गः ।।

॥ अथ चतुर्थः सर्गः ॥

इतश्च मिथिलापुर्यां हरिवंशे वासवकेतुविपुलासुतो जनको राजा। इतश्चायोध्यायामिक्ष्वाकुवंशान्तर्भूताऽऽदित्यवंशे श्रीमुनिसुव्रततीर्थे विजयो राजा हिमचूलाराज्ञी, वज्रबाहुपुरन्दरौ सुतौ। इतश्च नागपुर इभवाहननृपसुतां मनोरमां परिणीय वज्रबाहुरुदयसुन्दरेण श्यालेनान्वितः स्वपुरं यान्गुणसागरमुनिं तपस्यन्तं दृष्ट्वा धृतवाहनो वन्द्योऽयं महात्मेति वदन्श्यालेन प्रव्रज्यामादित्ससे ? इत्युक्तश्चित्तेऽस्त्येतदित्याह। उदयो नर्मणाऽवादीत्। सहायोऽस्मि। कुमारेणोक्तं सन्धां मा त्याक्षीः। तेनाऽऽमेत्युक्ते कुमारो वाहनादुत्तीर्य वसन्ताद्रिमारुरोह। श्यालः प्राह। नर्मोक्त्या मा प्रव्राजीः। भोगान्भुङ्क्ष्व। त्वां विना मनोरमा कथं जीविष्यति। चारित्रं मर्त्यद्रोः फलम्। नर्मोक्तिरप्यस्मासु तात्त्विकी बभूव। त्वत्स्वसा च चेत्कुलीना तत्प्रव्रजिष्यति। नो चेदस्याः शिवः पन्थाः। मम तु भोगैरलम्। त्वयाऽपि सन्धा पाल्येत्युक्त्वा मुनिमुपगम्य कुमारः प्रवव्राज। श्यालो मनोरमा पञ्चविंशतिश्च कुमाराः प्राव्रजन्।

विजयनृपस्तच्छ्रुत्वा वैराग्यापन्नो राज्ये पुरन्दरं न्यस्य निर्वाणमोहमुनिपार्श्वे व्रतं ललौ। पुरन्दरोऽपि पृथिवीकुक्षिजं कीर्तिधरं नृपं कृत्वा क्षेमंकरर्षिपार्श्वे मुनिरभूत्। कीर्तिधरो राजा सहदेव्या पत्न्याऽरंस्त। प्रव्रजिषुर्मन्त्रिभिः सुतोत्पत्तिं यावत्प्रतीक्षितः। सहदेवीकुक्षिजं सुकोसलं बालं राज्ये न्यस्य विजयसेनसूरिपादान्ते दीक्षामवाप। स गुर्वाज्ञयैकाकिविहारी मासोपवासपारणे मध्याह्नेऽयोध्यायां बभ्राम। सौधाग्रस्था सहदेवी तं दृष्ट्वा दध्यौ। अस्मिन्पत्यौ प्रव्रजिते पतिहीनाऽभवम्। यद्येनं दृष्ट्वा सुकोशलोऽपि प्रव्रजेत्

तदा निर्वीरा स्याम्। ततो निर्वास्योऽयम्। इति ध्यात्वा निर्मन्तुर्भर्ता व्रती तयाऽन्यलिङ्गिभिः सार्धं निरवास्यत। सुकोशलस्तद्दुःखदुःखितां रुदतीं स्वधात्रीं दृष्ट्वा पृष्टज्ञातवृत्तस्तातान्ते गत्वा व्रतं ययाचे। स्वपत्नी चित्रमाला गुर्वी सचिवैः सहैत्याऽराजकं राज्यं त्यक्तुं नार्हसीति वदन्ती तव गर्भस्थः सुतो मया राज्येऽभिषिक्त इत्यूचे। लोकं संभाष्य तातान्ते प्रव्रज्य तपस्तेपे। तौ पितापुत्रौ निर्ममौ निष्कषायौ भुवि विजहृतुः। सहदेवी सुतवियोगात्खिन्ना साऽऽर्तध्याना मृत्वा गिरिगह्वरे व्याघ्र्यभूत्। तौ च मुनी एकदैकस्याद्रेर्गुहायां वर्षारात्रमतीत्य कार्तिके मासे प्राप्ते पारणाय यान्तौ मार्गे व्याघ्र्या दृष्टौ। दूराद्धावन्तीं व्यात्तवक्त्रां तां दृष्ट्वा तौ कायोत्सर्गेण तस्थतुः सा प्रथमं सुकोशले पपात। पृथ्व्यां च तमपातयत्। चटचटितिनखैश्चर्म दारयन्ती रुधिरं पपौ। त्रटत्रटिति रदैस्त्रोटयन्ती मांसं जग्रसे। कटत्कटिति कीकशान्यपि चखाद। मुनिः शुक्लध्यानात्केवली मोक्षं ययौ। कीर्तिधरोऽपि जातकेवलः क्रमात्परं पदं प्राप। सुकोशलप्रिया चित्रमालापि हिरण्यगर्भं सुतं सुषुवे। तस्य यौवनप्राप्तस्य मृगावती प्रिया बभूव। हिरण्यगर्भः पलितदर्शनान्नघुषं सुतं राज्ये न्यस्य विमलमुन्यन्ते व्रतं जग्राह। नघुषोऽन्यदा सिंहिकादेवीं राज्ये मुक्त्वोत्तरापथे भूपालाञ्जेतुं ययौ। दक्षिणापथनृपैर्वैरिभिरयोध्यायां रुद्धायां सिंहिका पुंवदभिषेणनापूर्वं तान्जिगाय। आयातो नघुषस्तन्महिलानुचितं कर्म श्रुत्वा नूनमसतीयमिति परिजह्रे। नघुषस्यान्यदा दाहज्वरः। कथञ्चिदनुपशान्तस्तया सत्यश्रावणापूर्वं तोयाभिषेकादुपशमितः। सुरास्तस्यां पुष्पाणि ववृषुः। तदादि राजा तां बहु मेने। नघुषः सोदासाय सुताय राज्यं दत्त्वा प्रवव्राज। अन्यदा मन्त्रिणोऽर्हतामष्टाह्निकामहोत्सवेऽमारिं

१ व्याघ्री तस्य दन्तकरवक्षोमुखभुजादीन्यङ्गानि सल्लक्षणानि स्नेहलदृशा पश्यति तावज्जातिस्मृतिर्जज्ञे। स्वं निनिन्द, रुरोद। केवलिकीर्तिधरादिनत्रयमनशनं कृत्वा पञ्चनमस्कृतिं प्राप्य सुरो जज्ञे। इति ग्रन्थान्तरे।

मत्तोप्य सोदासमूचुः। त्वत्पूर्वजैरर्हदष्टाह्निकोत्सवे मांसं नाऽखादि। त्वमपि मा स्म खादीः। सोदासः सूदमवदत्। छन्नं मांसमाने-
यम्। सूदोऽपि गुप्तायाममायां मांसाऽप्राप्तेर्नृपाद्भीतो मृताऽर्भकं दृष्ट्वा संस्कृत्य तस्मै ददौ। सोऽपि तद्रसप्रीतः कस्य जीवविशेषस्ये-
दमिति पप्रच्छ। ज्ञातनृमांसो मम सदा नृमांसं देयमित्याह। सूदो डिम्भान्जहार। मन्त्रिणस्तज्ज्ञात्वा नृपं धृत्वाऽरण्ये त्यक्त्वा तत्सुतं
सिंहरथं राज्येऽभ्यषिञ्चन्। सोदासोऽपि भ्राम्यन्मुनेर्मद्यमांसपरिहारप्रधानं धर्मं श्रुत्वा श्राद्धीभूतो भवाद्विभयांचकार। महापुरेऽपुत्र-
नृपमृतौ पञ्चदिव्याभिषिक्तो ममाज्ञां मनुष्वेति सिंहरथाय दूतं प्राहिणोत्। दूते तिरस्कृते मिथोऽभिषेणने युद्धे सोदासः सिंहरथं
जित्वा गृहीत्वा राज्यद्वयं दत्त्वा स्वयं दीक्षां स्वीचकार।

सिंहरथसूनुर्ब्रह्मरथो राजा। ततश्चतुर्मुखः, हेमरथः, शतरथः, उदयपृथुः, वारिरथः, इन्दुरथः, आदित्यरथः, मान्धाता, वीरसेनः,
प्रतिमन्युः, पद्मबन्धः, रविमन्युः, वसन्ततिलकः, कुबेरदत्तः, कुन्थुः, शरभः, द्विरदः, सिंहदशनः, हिरण्यकशिपुः, पुञ्जस्थलः, ककु-
त्स्थः, रघुः, एवं नृपेषु केषुचित् सिद्धेषु केषुचित्स्वर्गतेष्वनरण्यो राजा। तस्य पृथ्वीदेव्यामनन्तरथदशरथौ सुतौ। अनरण्यो रावणजिते
सहस्रांशौ गृहीतव्रते तत्सख्यान्मासजाते दशरथे राज्यं न्यस्यानन्तरथसहितो व्रतं जग्राह। अनरण्यो मोक्षं ययौ। अनन्तरथो भुवि
विजहार। दशरथो बालोऽपि वयसा विक्रमेण च सर्वराजस्वधिकं रराज। तत्र राजनि ईतयोऽदृष्टपूर्वा आसन्। आर्हतं धर्मं दधौ।
दर्भस्थलपुरेशसुकोशलनृपामृतप्रभापुत्रीमपराजितामुदूढवान्। तथा कमलसङ्कुलपुरेशसुबन्धुतिलकात्मजां मित्राकुक्षिजामादिनाम्ना कैकयीं
मित्राभूः सुशीला चेति सुमित्रेत्यपरनाम्नीं पर्यणैषीत्। अन्यां च सुप्रभामुपायत। धर्मार्थाबाधया कामं भेजे।
रावणस्त्रिखण्डं भरतं भुञ्जानो मम स्वतः परतो वा विपत्तिरिति नैमित्तिकमन्वयुङ्क्त। जानक्याः कारणेन दाशरथेर्भविष्यति मृ-

त्युरिति तेनोक्ते जनकदशरथौ हत्वाऽस्य सत्यवचसोऽपि वचोऽनृतं करिष्य इति विभीषण आह । रावणेनामेत्युक्तश्च स्वगृहं ययौ। नारदः श्रुतवृत्तो दशरथं गतस्तेन 'कृतप्रतिपत्तिः कुतःस्थानादायातोऽसीति पृष्टः प्राह। पूर्वविदेहेषु पुण्डरीकिण्यां श्रीसीमन्धरस्य दीक्षामहमहं द्रष्टुं गतः। ततो मेरौ देवान्नत्वा लङ्कायां शान्तिमनमम् । रावणगृहे नैमित्तिकाज्ञानकथर्थे त्वत्सुताद्भाविनं रावणवधमश्रौषम्। विभीषणस्त्वां जनकं च हन्तुं कृतप्रतिज्ञः समेष्यतीति साधर्मिकप्रीत्या तवाऽऽख्यातुमायासीषम्। नारदोऽभ्यर्च्य विसृष्टो जनकायापि तथैवाख्यत्। जनकदशरथावलक्ष्यौ महीं भ्रेमतुः। मन्त्रिभिस्तु स्वस्वराज्ये राजालयान्तर्लेप्यमयी ध्वान्ते स्वस्वामिमूर्तिर्न्यस्यत। विभीषणः ससंरम्भो लेप्यमय्या दशरथमूर्तेः शिरो ध्वान्तेऽसिनाऽच्छिनत्। नगरे कलकलोऽन्तःपुरान्तराक्रन्दध्वनिर्जज्ञे। सामन्ताः सन्नद्धा दधाविरे। गूढमन्त्रा मन्त्रिणो मृतकार्यं चक्रुः। विभीषणस्तं मृतं ज्ञात्वा जनकवधे कृतावज्ञो लङ्कां प्राप। जनकदशरथौ च भ्राम्यन्तौ मिलितावुत्तरापथं जग्मतुः। तत्र कौतुकमङ्गले पुरे शुभमते राज्ञः पृथ्वीश्रीकुक्षिजायाः सर्वकलाकुशलाया द्रोणमेघस्वसुः कैकेय्याः स्वयंवरे जग्मतुः। तत्र तया दशरथे वृते हरिवाहणाद्याः क्रुद्धाः सन्नद्धाः कार्पटिकादेकाकिनोऽस्मादिमामाच्छिन्द्मइत्यूचुः। शुभमतिनृपो दशरथपक्षे सन्नद्धः। पत्याज्ञया कैकेय्यां सारथ्यं कुर्वाणायां दशरथो रिपूञ्जिगाय। वरं याचस्वेति कैकेयीं वदन्समये याचिष्य इति तयोचे। ततो हठात् हृतैः परसैन्यैरसंख्यपरिवारो दशरथः कैकेयीयुतो राजगृहं गतः। जनकः स्वपुरीं ययौ। दशरथस्तु तया शङ्कयाऽयोध्यां न ययौ, किन्तु मगधेशं विजित्य तत्रैव स्थितोऽपराजितामुख्यमन्तःपुरमानीनयत्।

अन्येद्युरपराजिता गजसिंहेन्दुरवीन् स्वप्ने निशाशेषे दृष्ट्वा ब्रह्मकल्पाच्च्युतं देवं गर्भे दधार। सुतं सुषुवे। राजा दानं ददौ। महोत्सवं चक्रे। तदा तत्प्रभावान्नृपा अचिन्तितानि प्राभृतान्युपनिन्युः। पद्म इत्याख्या पित्रा चक्रे राम इत्यपि प्रथितः। सुमित्राऽपि

गजसिंहार्कचन्द्राग्निश्रीसमुद्रान् स्वप्ने ददर्श। जातस्य सुतस्य नृपो महामहपूर्वं नारायण इति संज्ञां चकार। लक्ष्मण इत्यपराख्याऽभूत्। तौ धात्रीभिर्लाल्यमानौ भूभुजामङ्कादङ्कं सञ्चेरतुः। क्रमाद्वर्धमानौ नीलपिताम्बरौ दोर्बलेनाऽप्यखिलं तृणाय मन्यमानौ शस्त्रकौशलं कौतुकायैव मेनाते। दशरथस्तयोर्बलेन स्वं देवासुरादीनामप्यजय्यं मन्यमानोऽयोध्यां ययौ। अथ केकयीसुप्रभाभ्यां भरतशत्रुघ्नौ सुषुवाते। तौ च मिथोऽत्यन्तं स्नेहलौ।

इतश्च जम्बूद्वीपभरते दारुग्रामे वसुभूतिर्द्विजः। प्रियाऽनुकोशा। अतिभूतिः सुतः। तत्पत्नी सरसा। तस्यां कयानाख्यद्विजेन हृतायामतिभूतिस्तदन्वेषणाय क्ष्मां बभ्राम। सुतस्नुषार्थेऽनुकोशावसुभूती च चेरतुः। सुतस्नुषे अदृष्ट्वा व्रतं गृहीत्वा सौधर्मे देवौ जातौ। च्युत्वा वैताढ्ये रथनूपुरे चन्द्रगतिपुष्पवत्यौ राजा राज्ञी चाभूताम्। सरसाऽपि प्रव्रज्येशाने देवी। तद्वियोगार्तोऽतिभूतिर्भवं भ्रान्त्वा हंसपोतो जातः। श्येनेन भक्ष्यमाणः साधुदत्तनमस्कारो दशवर्षसहस्रायुः किन्नरेषु सुरो भूत्वा विदग्धपुरे प्रकाशसिंहनृपस्य सुतः कुण्डलमण्डितोऽभूत्। कयानोऽपि भोगासक्तो भवं भ्रान्त्वा चक्रपुरे चक्रध्वजनृपपुरोधसो धूमकेशस्य सुतः पिङ्गलो जातरागां सहाध्यायिनीं नृपपुत्रीमतिसुन्दरीं हृत्वा विदग्धनगरे गतस्तृणकाष्ठादिविक्रयादात्मानं जीवयामास। कुण्डलमण्डितस्तामतिसुन्दरीं दृष्ट्वा मिथो रागे जाते हृत्वा पितृभिया दुर्गदेशे पल्लीं कृत्वा तस्थौ। दशरथभुवं लुण्टयंस्तत्सामन्तबद्धः कालेन मुक्तः पितृराज्याय महीं भ्राम्यन्मुनिचन्द्रमुनेः श्रुतधर्मः श्राद्धीभूतो राज्येच्छुरेव मृत्वा मिथिलायां जनकपत्न्या विदेहाया गर्भे सुतत्वेनावतीर्णः। सरसाऽपि भवं भ्रान्त्वा पुरोहितसुता वेगवती नाम्नी भूत्वा प्रव्रज्य ब्रह्मलोके गत्वा च्युत्वा विदेहाया गर्भे कुण्डलमण्डितजीवयुग्मत्वेन सुताऽवातारीत्। पिङ्गलस्त्वतिसुन्दरीवियोगार्तः कदाचिदार्यगुप्ताचार्याद् व्रत्यपि तस्यां रागममुञ्चन्सौधर्मे देवोऽभूत्। विदेहया

प्रयत्नमपत्ययुग्मं पश्यन् जातमात्रं कुण्डलजीवं वैराज्जहार दध्यौ च शिलायामास्फाल्य हन्मि, अथवा पूर्वजन्मार्जितदुष्कर्मणः फलं मया भूयस्तु भवेष्वनुभावि। दैवाच्छ्रामण्यं प्राप्येयती भूर्लब्धा भूयो भ्रूणं हत्वाऽनन्तभवः कथं स्याम्। इत्थं ध्यात्वा कुण्डलादिभूषणैर्भूषयित्वा वैताढ्ये दक्षिणश्रेणौ रथनूपुरपत्तने तं बालं पतज्ज्योतिर्भ्रमप्रदं शनैर्मुमोच। चन्द्रगतिर्दृष्ट्वा किमेतदिति सम्भ्रान्तस्तन्निपातानुसारेण नन्दनोपवनं ययौ। सोऽपुत्रस्तं लात्वा पत्न्यै समर्प्य गूढगर्भा पत्नी सुतं सूतेति घोषयित्वा जन्मोत्सवं विधाय भामण्डलसम्बन्धाद्भामण्डलाख्यं चकार।

इतश्च तत्राऽपहृते विदेहायां रुदत्यां जनकोऽन्वेषयन्नपि तत्प्रवृत्तिं न प्राप।

अनेकगुणसस्यानां प्ररोहोऽत्रेति मैथिलिः। दुहितुर्युग्मजातायाः सीतेति विदधेऽभिधाम् ॥२३॥

कालेन शोकस्तोकतामचकलत्। सीतायां यौवनस्थायां तद्योग्यः कोऽपि वरो न लेभे। तदाचार्यबर्बरातरङ्गतमाद्यैर्नृपैर्देश उपद्रूयमाणे जनको दशरथाऽऽहूत्यै दूतं प्राहैषीत्। दशरथो दूतमूचे। मत्सुहृदो राष्ट्रपुरादौ कुशलम्? दूतो बभाषे–मद्भर्तुस्त्वमेवासाधारणः सुहृत्तेनाद्य कष्टे स्मृतोऽसि। वैताढ्याद्रेर्दक्षिणतः कैलासस्य चोत्तरेणानार्या देशाः। तत्राऽर्धबर्बरदेशे मयूरमालनगर आतरङ्गतमो म्लेच्छराजः। तत्तनयाः शुकमङ्कनकाम्बोजादीन् सहस्रशो देशान्भुञ्जते। अधुनाऽऽतरङ्गस्तैः परिवारितो जनकभुवं बभञ्ज। चैत्यान्युपाद्रवन्। तस्मिष्टयोर्जनकधर्मयोस्त्राणं कुरु। रामः सानुजस्तातं प्रयान्तं निवार्य मिथिलां जगाम। म्लेच्छै रामसैन्ये भग्ने रामो दूरापाती दृढापाती शीघ्रवेधी, कुपितविस्मितान्युगपदस्त्रवर्षैरन्धीकुर्वतो म्लेच्छेश्वरान्दिशो दिशमनाशयत्। जनको रामाय सीतां ददौ। तदा च नारदः सीतारूपदिदृक्षया कौतुकादायातः कन्यावेश्म विवेश। सीता तं पिङ्गकेशं पिङ्गनेत्रं तुन्दिलं छत्रिकाधरं दण्डपाणिं

मर्कोर्पानमपीनाङ्गं स्फुरच्छिरस्कं भीषणं वीक्ष्य भीता सकम्पा हा मातरिति रुदती गर्भगृहान्तः प्रविवेश। दासीद्वारपालाद्यैस्तुमुलकारिभिः कण्ठे शिखायां बाह्वोश्च धृत्वा रुरुधे। हतेति भाषिभ्यो नृपपुम्भ्यः कथञ्चित्स्वं मोचयित्वोत्पत्य वैताढ्यं प्राप्तो दध्यौ। चन्द्रगतिसूनोर्भामण्डलस्यैतद्रूपं पटे लिखित्वा दर्शये। यथैष हठादपहरति। तथैव चकार। भामण्डलं भोज्यपेयादिविमुखं विधुरं वीक्ष्य तत्पिता किमाधिर्व्याधिर्वा, अपमानं वेत्यादि हेतुं पृच्छंस्तत्सुहृद्भ्यो ज्ञातवृत्तो नारदमाहूय सा का कस्य सुतेत्यादि पृच्छन्नारदेनाभाषि। जनकसुता सीता। तद्रूपं केनापि लिखितुं न शक्यते। न देवीषु न नागीषु तद्रूपम्। सुरनरैरप्यननुकार्यं च। अथवा बहु किं यथा लिखितुं न शक्यते तथा वक्तुमपि न। त्वत्सुतस्यैव योग्येति। राजा सुतं तवैवेयं पत्नी भवितेत्याश्वासयन्नारदं विससर्ज।

चपलगतिना खेचरेण निशि जनकमपहृत्य तत्राऽऽनाय्य स्नेहपूर्वमाश्लिष्योपवेश्य ससौहार्दं बभाण। त्वत्सुता लोकोत्तरगुणा। रूपवांश्च भामण्डलः। द्वयोर्योगोऽस्तु। जनकोऽवक् रामाय दत्ता। कन्यादानं सकृत्। चन्द्रगतिः प्राह। सौहार्दाय याचितोऽसि। तां हर्तुमपि क्षमोऽस्मि। यद्यपि रामाय कल्पिता, तथापि रामोऽस्मान्पराजित्य परिणेष्यति।

वज्रावर्तार्णवावर्ते धनुषी देवताज्ञया। सदा यक्षसहस्राधिष्ठिते दुःसहतेजसी॥२४॥

पूज्येते नः सदा गोत्रदेवतावन्निकेतने। कृते भविष्यतो रामशार्ङ्गिणोस्तद् गृहाण ते॥२५॥

आभ्यामारोपयत्येकमपि दाशरथिः स चेत्। वयं जितास्तदा तेन स उद्वहतु ते सुताम्॥२६॥

बलादिति प्रतिज्ञां ग्राहयित्वा ससुतः सचापो जनकं तद्गृहे मुक्त्वा स्वयं मिथिलाया बहिरवात्सीत्। जनकस्तदैव निशि विदेहायाः सर्वमाचचक्षे। देवी रुरोद। दैव! सुतापहारान्न तृप्तः, सुतामपि हरिष्यसि। परेच्छया प्रतिज्ञातं चापारोपणं रामेण चेन्न सिद्ध्यति

तदाऽनिष्टो वरः। जनको देवीं बलवानयं राघव इति सम्बोध्य प्रातस्ते चापरत्ने अर्चयित्वा मण्डपे मुमोच। सीतास्वयंवरायाहूताः खेचरभूचरेशा अधिमञ्चमुपविविशुः। सीता सखीयुता चापपूजां विधाय रामं ध्यायन्ती तत्र तस्थौ। भामण्डलः सीतारूपेक्षणान्मान्मन्मथो बभूव। योऽनयोरेकमप्यारोपयति स भूचरः खेचरो वा सीतामुद्वहत्विति घोषणायां रौद्राहिवेष्टिते स्फुलिङ्गज्वालाकलिते ते धनुषी स्प्रष्टुं ग्रहीतुं चाशक्तेषु त्रपावनतेष्वन्येषु रामो वज्रावर्ते शान्तोरगानलं पाणिना स्पृष्ट्वाऽयःपीठं संस्थाप्य नामयित्वाऽधिज्यं कृत्वा रोदसीं ध्वनयन्नास्फालयामास। सीता तत्कण्ठे वरमालां चिक्षेप। लक्ष्मणोऽपि रामाज्ञयाऽर्णवावर्तमधिज्यं विदधे। खेचरैर्दत्ता अष्टादशकन्याश्च पर्यणैषीत्। खेचराः खिन्नभामण्डलान्विता स्वं स्वं स्थानं ययुः। जनकसन्देशाद्दशरथेऽप्यागते रामसीतयोर्विवाहोऽभूत्। भरतो जनकभ्रातुः कनकस्य सुतां भद्रां परिणिन्ये। दशरथः सपरिवारः साकेतं प्राप।

अन्यदा दशरथश्चैत्यमहोत्सवे शान्तिस्नात्रं कृत्वा स्नात्राम्भः पूर्वं महिष्यै सौविदल्लेन प्राहिणोत्। पश्चाच्च दासीभिरन्यपत्नीभ्यः प्रजिघाय। दास्यो यौवनाच्छीघ्रगा राज्ञीनामार्पयन्। ताश्चावन्दिषत। सौविदल्ले तु वृद्धत्वान्मन्दगेऽप्राप्ते महिषी स्वापमानं मन्वती वस्त्रेणोद्बद्धुमारेभे। तदैवागतो राजा तामङ्के निवेश्य मृतिहेतुं पप्रच्छ। तस्यां कथयन्त्यामेव कञ्चुकी समागतः। स्नानवारिणा तां मूर्द्धन्यभिषिषेच। राज्ञा चिरागमहेतुं पृष्टो वार्धकापराधमाह। राजा तद्देहस्वरूपं दृष्ट्वा दध्यौ। यावदीदृशा न भवामस्तावन्मोक्षाय यतामहे। एवंमनोरथो विषयपराङ्मुखः समयं निनाय। सत्यभूतिं चतुर्ज्ञानिनं समवसृतं श्रुत्वा नन्तुं सपरिवारो ययौ।

अत्रान्तरे चन्द्रगतिर्भामण्डलान्वितो रथावर्ताचले जिनान्नत्वा निवृत्तस्तत्र तं मुनिं दृष्ट्वा व्योम्नोऽवतीर्य नत्वा निषसाद। मुनिर्भामण्डलस्य सीताऽभिलाषजं तापं ज्ञात्वा देशनां प्रस्तुत्य तत्पूर्वभवान्युग्मजत्वं चाऽवदत्। भामण्डलो जातिं सस्मार। चन्द्रगत्या...

वैराग्यं प्रापुः। सीता भामण्डलेन स्वसेति प्रणताऽऽशिषं ददौ। भामण्डलो रामं ननाम। चन्द्रगतिः सजायं जनकं खेचरैस्तत्राऽऽनाय्य त्वत्सुतोऽयं भामण्डल इत्युक्त्वा तोषयामास। भामण्डलः पितरौ ववन्दे। चन्द्रगतिर्भामण्डले राज्यं न्यस्य तस्यैव मुनेः पार्श्वे प्रवव्राज। भामण्डलः सत्यभूतिं व्रतर्षिं पितरौ दशरथं सीतारामौ च नत्वा स्वपुरं जगाम।

दशरथेन पूर्वभवान्पृष्टः सत्यभूतिर्जगौ। सेनापुरे त्वं वणिक्। कन्या उपास्तिसंज्ञा। साधूनां प्रत्यनीका भूत्वा चिरं तिर्यगादिषु भ्रान्त्वा चन्द्रपुरे धनसुतो वरुणो दानादिना धातकीखण्डोत्तरकुरुषु युग्मी, ततो देवोऽभूत्। च्युत्वा पुष्कलावतीविजये पुष्कलापुर्यां नन्दीघोषनृपसुतो नन्दीवर्धनोऽभवः। त्वत्पिता यशोधरर्षेरात्तदीक्षो ग्रैवेयके ययौ। त्वं राजा श्राद्धत्वं प्रपाल्य ब्रह्मलोकं प्राप। च्युत्वा पश्चिमविदेहे वैताढ्योत्तरश्रेण्यां रत्नमालिखेचरेशितुः सूनुः सूर्यजयोऽजायथाः। अन्यदा रत्नमाली वज्रनयनं विद्याधरेशं जेतुं गतः सिंहपुरं सबालवृद्धं जिज्वालयिषुः प्राग्भवपुरोधसोपमन्युना सहस्रारदेवेनैवं प्रबोधितः। मा कृथाः पापम्। त्वं प्राग्भवे भूरिनन्दनो नाम राजा। मांसनिवृत्तिं प्रत्यज्ञासीः। उपमन्युपुरोधसोक्तश्च भग्नवान्। अन्यदा स पुरोधाः स्कन्दनाम्ना पुंसा हतो गजो जातो भूरिनन्दनभुजा संगृहीतो रणे हतो भूरिनन्दनस्यैव सुतोऽरिसूदनोऽभूत्। जातिस्मृतेः प्रव्रज्य सहस्रारे देवः सोऽहम्। भूरिनन्दनस्तु मृत्वाऽजगरोऽभूत्। दवदग्धो द्वितीयनरकपृथ्वीगतो मया प्रबोधितस्त्वं रत्नमालीनृपोऽभवः। रत्नमालीति श्रुत्वा युद्धनिवृत्तः कुलनन्दनसुते राज्यं न्यस्य सूर्यंजयेन सह व्रती। द्वावपि महाशुक्रे सुरौ जातौ। सूर्यंजयश्च्युत्वा त्वं दशरथोऽभूः। रत्नमाली तु जनकः। उपमन्युस्तु जनकाऽनुजः कनकः। यस्तु नन्दीवर्धनभवे त्वत्पिता नन्दीघोषः सोऽहं ग्रैवेयकाच्च्युत्वा सत्यभूतिरभवम्।

दशरथस्तच्छ्रुत्वा जातसंवेगो गृहं गत्वा राज्ञीः सुतान्मन्त्रिणश्चापृच्छमाणो भरतेन बभाषे । त्वया समं चारित्रं लास्ये । अन्यथा हि मम द्वे कष्टे । त्वद्विरहः संसारतर्पणं च । तदा कैकेयी स्वस्य पतिपुत्रवियोगं ध्यायन्ती सारथ्यावसरे दत्तं वरं ययाचे । राजाऽऽह । व्रतनिषेधं विना यन्ममाधीनं तद्याचस्व । भरताय भुवं देहीति तयोक्ते राजा गृह्यतामित्युक्त्वा सलक्ष्मणं राममुवाच । मया पूर्वं दत्तो वरः कैकेय्या भरतराज्येन सम्प्रति ययाचे । रामोऽपि हृष्टोऽवदत् । मात्रा युक्तमर्थितं भरतोऽहमपि च निर्विशेषावेव । तातो मामिदं प्रसादात्पृच्छे ।

अप्येकमन्दिने राज्यं तुष्टस्तातो ददात्वदः । निषेधेऽनुमतौ वा मे न स्वाम्यं पत्तिमानिनः ॥२७॥

इति रामवचः श्रुत्वा राजा यावत्सचिवानादिशत्, तावद्भरतो ब्रवीति स्म । मया मूलत एव सह व्रतमर्थितम् । राजोचे, मत्सन्धां सफलां कुरु । रामो भरतमाह । आदत्स्व राज्यम् । त्वं यद्यपि निर्गर्वस्तथापि तातं सत्यापय । भरतः पादयोः प्रपत्य राममाह । ताताऽऽर्ययो राज्यदानं युक्तं मम त्वादातुं न । रामस्तातमूचे मयि सत्यसौ न ग्रहीष्यति राज्यं तद्वनाय यामीत्युक्त्वा भरते रुदति चापतूणधरो निर्ययौ । राजा पुनः पुनर्मुमूर्च्छ । रामोऽपराजितां देवीं नत्वा प्राह । मद्वद्भरतं पश्येः । स्वसन्धासत्यापनाय पिता भरताय राज्यं ददौ मयि सत्ययं न गृह्णाति तन्मया वने गन्तव्यम् । माता मुमूर्च्छ । उपचारैः प्रत्यागतचैतन्या विविधं विलपन्ती रामेण प्रबोध्य नेमे । अन्याश्च मातॄर्नत्वा निर्ययौ । सीताऽपि दूराद्दशरथं नत्वाऽपराजितां रामानुगमनादेशमयाचिष्ट । साऽप्यंकमारोप्य सीतां प्राह । वत्से कथं पादचारव्यथां सहिष्यसे ? खिन्ना सती स्वभर्तुरपि खेदं करिष्यसि । स्वकान्ताऽनुगमेन कष्टागमेन च निषेधविधीं कर्तुं नोत्सहे । सीताऽप्याह । त्वद्भक्तिर्मे सहायिनीत्युक्त्वा नत्वा पौरीभिः कथमपीक्ष्यमाणा सतीति श्लाघ्यमाना निर्जगाम ।

लक्ष्मणो रामं गच्छन्तं दृष्ट्वा क्रुद्धो दध्यौ । तातः प्रकृत्या ऋजुः । स्त्रियोऽनृजवः । यच्चिरं वरं धृत्वा साम्प्रतं याचते । राज्ञा भरताय दत्तं राज्यं तदहं भरताद्बलेन हृत्वा रामे न्यस्यामि । अथवा महासत्त्वोऽयं त्यक्तं राज्यं नाऽऽदास्यते । तातस्य च दुःखं भविता । ततोऽहं राममेवाऽनुव्रजामि । ततो भूपं नत्वा सुमित्रामापप्रच्छे । राममनुयामि । साऽप्याह साधु साधु ज्येष्ठमनुयासि । रामो मां नत्वा दूरे गतो मा विलम्बस्व । लक्ष्मणोऽपि साधु साधु मन्माताऽसीत्युक्त्वाऽपराजितां ननाम । सा तं राममनुयामीति वदन्तं बभाषे । वत्स ! मन्दभाग्याऽहं यत्त्वमपि मां मुक्त्वा यासि । ममाश्वासकृते तिष्ठ । लक्ष्मणः प्राह । रामस्य माताऽसि धैर्यं भज । मद्बन्धुर्दूरे गच्छति । मातर्विघ्नं मा कृथा इत्युक्त्वा चचाल । पौराः कैकेयीदैवयोराक्रोशदायिन उदश्रवस्तांस्त्रीननुययुः । राजाऽप्यनुयाति । अयोध्या उद्वसेवाऽभूत् । रामः कथमपि तातं मातॄंश्च न्यवर्तयत् । पौरानपि निवृत्य द्रुतं चचाल । ग्रामे ग्रामे पुरे पुरे जनैरवस्थातुं प्रार्थ्यमानोऽपि नाऽस्थात् ।

इतश्च भरतो राज्यं नाऽऽदत्त । कैकेयीं स्वं च चुक्रोश । राजा दीक्षोत्सुको राममानेतुं सामन्तान्मन्त्रिणश्च प्राहिणोत् । तैः पश्चिमायायी द्रुतं गत्वा प्राप्तो रामो निवर्तनाय प्रार्थितोऽपि न निववृते । तेऽपि सहैव चेलुः । पारियात्राऽटवीमध्ये गम्भीरानदीतीरे रामः सामन्तादीनूचे । निवर्तध्वम् । अतः परं कष्टोऽध्वा भरतं मद्वत्तातवद्वा उपाध्वम् । ते रुदन्तो न्यवर्तन्त । तैः साश्रैः प्रेक्षितो रामो नदीमुत्तीर्णः । सामन्तादिष्वयोध्यां प्राप्तेषु दशरथो भरतं प्रोवाच । रामलक्ष्मणौ नायातौ राज्यं गृहाण । दीक्षाविघ्नं मा कार्षीः । भरतोऽभणत् । नादास्ये राज्यं रामं प्रसाद्य स्वयमानेष्ये । कैकेय्यप्यवदत् । त्वया सत्यसंधेन भरताय दत्तं राज्यं परमेष न गृह्णाति । अस्य चान्यासां मातॄणां ममापि च दुःखम् । मया पापिन्याऽविमृश्य कृतम् । भरतेन सह गत्वा रामलक्ष्मणावनुनीयानेष्ये । राजा-

नुज्ञाता सपुत्राऽमात्या षड्भिर्दिनैस्तद्वनं प्राप । रामाद्यास्तां नेमुः । भरतोऽपि रामं नत्वा प्राह । अयोध्यायां राज्यमलङ्कृत्य ममापवादं हर । सौमित्रिस्तव मन्त्री भविता । अहं प्रतिहारः । शत्रुघ्नश्छत्रधरः । कैकेय्यप्यवदत् । भ्रातृवत्सलोऽसि भ्रातृवचः कुरु । नाऽयं त्वत्पितुर्दोषो न च भरतस्य किन्तु ममैव । रामः प्राह । सन्तः प्रतिज्ञां न त्यजन्ति । तातेनाऽस्मै राज्यं दत्तं मया चानुमतं द्वयोर्वाक् कथमन्यथा स्यात् । इत्युक्त्वा रामः सीताऽऽनीतैर्जलैः सर्वसामन्तसमक्षं भरतं राज्येऽभिषिषेच । विसृज्य च स्वयं दक्षिणां दिशं प्रतस्थे । भरतोऽप्ययोध्यां गतः पितृभ्रातृशासनात् राज्यं स्वीचकार । दशरथः सत्यभूतेः पार्श्वे भूयसा परिवारेण सह प्राव्रजत् । भरतोऽप्यर्हत्पूजोद्यतो यामिकवद्राज्यं ररक्ष । रामो मार्गे चित्रकूटाद्रिमतीत्य कतिपयैर्दिनैरवन्तीदेशैकदेशं प्राप ।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि रामलक्ष्मणोत्पत्तिपरिणयनवनवासगमनो नाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

॥ अथ पञ्चमः सर्गः ॥

रामः श्रान्तां सीतां विश्रमयितुं वटमूले निषण्णस्तं देशं सर्वतो वीक्ष्य लक्ष्मणमूचे । देशोऽयं कस्यापि भीत्या सम्प्रत्येवोद्वसः । यदशुष्ककुल्यान्युद्यानानि सेक्षव इक्षुवाटाः सान्द्रानि च फलानि । कञ्चिन्नरं गच्छन्तं पप्रच्छ । देशोऽयं किमुद्वचाल, त्वं च क यासीति । सोप्यूचे अस्मिन्नवन्तीदेशेऽवन्त्यां पुरि सिंहोदरो राजा । तस्य च प्रतिबद्धोऽस्मिन्विषये दशाङ्गपुरेशो वज्रकर्णाख्यः सामन्तः । स पापर्द्ध्यां गतो वने कायोत्सर्गस्थं प्रीतिवर्धनर्षिं दृष्ट्वा किं वनेऽत्र तिष्ठसीत्युवाच । मुनिनोक्तम् । आत्महितार्थम् । वज्रकर्णः प्राह खाद्यपेयादिरहितेऽत्रारण्ये किमात्महितम् । मुनिस्तं योग्यं ज्ञात्वाऽऽत्महितं धर्मं जगौ । सोऽपि श्राद्धीभूतोऽर्हन्तं देवं साधूंश्च विना नान्यं नंस्यामीत्यभिजग्राह । दशाङ्गपुरं गतो दध्यौ । मया कृताभिग्रहेणानमस्कृतः सिंहोदरो वैरी भविता । ततः स्वाङ्गुलीये मणिमयीं श्रीमुनिसुव्रतप्रतिमां निवेश्य स्वाङ्गुलीयस्थं तद्बिम्बं नमन्सिंहोदरं वञ्चयामास ।

कश्चित्खलः सिंहोदराय तदाऽऽचख्यौ । क्रुद्धः सिंहोदरः । कोऽपि तत्कोपं वज्रकर्णाय न्यवेदयत् । कथं ज्ञातस्त्वया कोप इति पृष्टश्चाचष्ट । अहं कुन्दपुरे समुद्रसङ्गमवणिक्सुतो विद्युदङ्गो भाण्डमादाय क्रयविक्रयार्थमुज्जयिन्यां गतः । कामलतां वेश्यां दृष्ट्वा एकनिशां भोगाशया गतो दृढरागबद्ध आजन्मार्जितं धनं षड्भिर्मासैर्न्यनीनशम् । साऽन्यदा मामूचे । सिंहोदरमहिष्याः श्रीधराया ये कुण्डले तादृशे मह्यं देहि । अहमर्थाभावात्तदपहाराय रात्रौ खात्रेण नृपौकस्यगाम् । तदा श्रीधरया सिंहोदरः किमुद्विग्न इवेति

पृष्टः प्राह । यावद्वज्रकर्णो न हन्यते तावत्कुतो निद्रा । प्रातस्तं ससुहृत्सुतं हनिष्यामीति श्रुत्वाऽहं त्यक्तस्तेयः साधर्मिकवात्सल्यात्तवाऽऽख्यातुं त्वरितमागाम् । वज्रकर्णस्तच्छ्रुत्वा पुरीं कणतृणाधिकां चक्रे । सिंहोदरश्च तां वेष्टयित्वा दूतेन तं जगौ । इयत्कालं प्रणाममायया वञ्चितोऽस्मि । सम्प्रत्यङ्गुलीयेन विनाऽऽगत्य मां नम, अन्यथा सकुटुम्बो यमवेश्म यास्यसि । वज्रकर्णः प्रत्यूचे ममाऽयमभिग्रहोऽन्यं न नमामि । न पौरुषाभिमानोऽत्र । किन्तु धर्माभिमानः । नमस्कारं विना सर्वमादत्स्व । धर्मद्वारं मह्यं देहि । धर्म एव मम धनमस्तु सिंहोदरस्तदनङ्गीकृत्य पुरं रुद्ध्वा देशं मुष्णन्नस्ति । तेनोद्वसोऽयं देशः अहमपि सकुटुंबो नष्टः । अत्राढ्यसौधानि दग्धानि । जीर्णा च मत्कुटी दग्धा । क्रूरगृहिण्येभ्यगृहेभ्यो वेश्मोपकरणान्यानेतुं प्रहितोऽस्मि । तस्माद्दुर्वचसोऽपि ममैतत्फलं शुभमभूत् । यत्त्वं देवकल्पो दृष्टोऽसि रामस्तस्य रत्नस्वर्णमयं सूत्रमदत्त ।

तं विसृज्य दशाङ्गपुरं गतो वहिश्चैत्ये चन्द्रप्रभं नत्वा तस्थौ । रामादेशाल्लक्ष्मणः पुरं प्रविश्य वज्रकर्णान्ते ययौ । तेनाऽपि सदाकारमुत्तमं ज्ञात्वा भोजनाय निमन्त्रितः प्राह । मत्प्रभुः सदारो बहिरस्ति । तं पूर्वं भोजयामि । वज्रकर्णः सलक्ष्मणो भव्यं भोज्यं रामान्तेऽनाययत् । भोजनानन्तरं रामप्रहितः सौमित्रिः सिंहोदरं गत्वा जगाद । भरतो राजा वज्रकर्णेन तव विरोधं निषेधयति । सिंहोदरोऽपि प्रत्यूचे । भरतोऽपि भक्तानामेव प्रसादं कुरुते नाभक्तानाम् । अयं च मत्सामन्तो मां न नमति तत्कथमस्मै प्रसीदामि ? लक्ष्मणोऽवोचन्नायमविनयी किन्त्वप्रणामकृतसन्धो धर्मी भरताज्ञा चालङ्घ्या । सिंहोदरेणोक्तम् । कोऽयं वज्रकर्णगृह्यो भरतः ? सौमित्री क्रुद्धो ज्ञापयाम्येष भरतं संवर्मयस्व । सिंहोदरं ससैन्यं युध्यमानं सौमित्रिर्बद्ध्वा रामान्ते निन्ये । सिंहोदरो रामं दृष्ट्वा नत्वा जजल्प । मया त्वमिहायातो न ज्ञातः । क्षमस्व । कृत्यमादिश । रामोऽवोचत् । वज्रकर्णेन सन्धेहि । सोऽपि तन्मेने । रामा-

मया वज्रकर्णोऽप्यागतो विनयी कृताञ्जलिरूचे । दिष्ट्या युवां रामशार्ङ्गिणौ दृष्टौ । किन्तु चिराज्ज्ञातौ । भरतार्धपती युवाम् । अन्ये मयं युवयोर्दासाः । भरतप्रभुं मुञ्च । मत्प्रणामेच्छायाश्च शाधि । सिंहोदरेण रामभ्रूसंज्ञया तत्प्रतिपद्य वज्रकर्णाय बन्धुवत्प्रीत्या राज्यार्धं ददे । वज्रकर्णो विद्युदङ्गाय श्रीधराकुण्डले सिंहोदरात्प्रार्थ्य ददौ । वज्रकर्णः सौमित्रयेऽष्टौ स्वकन्या ददौ । सिंहोदरः ससामन्तः कन्याशतत्रयश्च । लक्ष्मणः प्रोचे कन्या युष्मत्पार्श्वे तिष्ठन्तु । अधुना पित्रा भरतो राज्ये न्यवेशि । समयेऽङ्गीकृतराज्योऽमूः परि-णेष्यामि । इदानीं मलयाद्रौ गत्वा स्थास्यामः । इत्युक्त्वा नृपयोर्विसृष्टयो रामस्तत्र निशां स्थित्वा गच्छन्क्रमपि निर्जलं देशं प्राप । रामाज्ञया सौमित्रिः सीतापिपासाशान्त्यै जलमानेतुं गतः सरो ददर्श ।

तत्र कूबरपुरेशः कल्याणमालाख्यः पुंवेषः कामबाणविद्धो भोजनार्थं लक्ष्मणमूचे । लक्ष्मणः कारणेन पुंवेषयमिति ध्यात्वा ससीतं राममानाययत् । कूबरेशेन नत्वा पटकुट्यां निवासितः । कूबरेशो व्यक्तस्त्रीवेष एकामात्येन समं कृतस्नानभोजनं राममुपाययौ । सा कथं पुंवेषाऽसीति रामेणोक्ताऽऽख्यत् । कूबरपुरे वालिखिल्यो राजा । पृथ्वी राज्ञी गुर्वी बभूव । राजा म्लेच्छैर्बद्धा निन्ये । मयि च जातायां पुत्रोऽजनीति घोषणा चक्रे । पुंवेषा राज्यं कुर्वे । म्लेच्छानां भूरि द्रव्यं दत्तं तातं तु न मुञ्चन्ति । तत्प्रसद्य मत्तातं तेभ्यो मोचयत । रामः प्रोचे । पुंवेषैव राज्यं शाधि । यावत्त्वत्तातं मोचयामः । सुबुद्धिर्मन्त्री जगाद । लक्ष्मणोऽस्या वरोऽस्तु । रामः प्राहाऽधुना देशान्तरे यामः । निवृत्तेषु लक्ष्मणः परिणेष्यति । रामस्तत्र त्र्यहं स्थित्वा चचाल । सा स्वपुरं ययौ ।

रामो नर्मदामुत्तीर्य दक्षिणदिशि कण्टकितरुस्थे काके विरसं रसति अन्यस्मिंश्च क्षीरद्रुस्थे मधुरं रसति विन्ध्याटव्यां प्रविष्टः । तत्र म्लेच्छसैन्यं ददर्श । म्लेच्छराजः प्राह । रेरे एतौ पान्थौ विद्राव्य विनाश्य वा एतां हरत । लक्ष्मणो ज्यानादेन तदत्रासयत् ।

म्लेच्छराजो रामं ननाम, ऊचे च। द्विजसुतोऽहं रुद्रदेवः। आजन्मतस्करः पारदारिकोऽन्यदा चौर्ये उपशूलं नीतः। श्रावकवणिजा दण्डं दत्त्वा मोचितो भूयः स्तेयं मा कार्षीरित्युक्त्वा विसृष्टः पल्यामागतः काक इत्याख्यया प्रसिद्धः। पल्लीपतित्वं प्रापम्। त्वद्दासोऽस्मि। रामाज्ञया तेन मुक्तो वालिखिल्यो रामं प्राणमत्, स्वपुरं च काकेन प्रापितः। पुंवेषां कल्याणमालां ददर्श।

रामो विन्ध्याटवीमतीत्य तापीमुत्तीर्णोऽरुणग्रामे सीतायां तृषितायां कोपनस्य कपिलस्याग्निहोत्रिणो गृहे ययौ। सुशर्मा ब्राह्मणी पृथगासनं तेभ्यो दत्त्वा जलमपीप्यत्। कपिलः समागतो रुष्टो रे एषां मलीनानां किं प्रवेशो दत्तोऽग्निहोत्रमशुचीकृतमिति वदन्सौमित्रिणोद्धृत्य दिवि परिभ्रम्यमाणो रामेण मोचितः।

रामः पुरतो गच्छन्महदरण्यं प्राप्तो वर्षातिक्रमणेच्छया वटस्याधस्तस्थौ। वटाधिष्ठातेभकर्णो यक्षो भीतः स्वेशं गोकर्णं ययौ। कश्चिद्वटादुद्वासितोऽहम्, त्रायस्व। गोकर्णोऽवधेर्ज्ञात्वाऽऽह। एतावष्टमौ रामशार्ङ्गिणावच्यौं। इत्युक्त्वा रात्रौ तत्रेत्य नवद्वादशयोजनां धान्यादिपूर्णां तुङ्गप्रसौधां भाण्डपूर्णापणालीं रामपुरीं व्यधत्त। प्रातर्मङ्गलशब्देन बुद्धो रामस्तं वीणाधारिणं यक्षं तां च पुरीमैक्षत। यक्षेण कृताऽऽग्रहः सेव्यमानः सुखं तस्थौ। कपिलो द्विजः समिदाद्यर्थं तत्राऽऽगतः। पुरीं दृष्ट्वा मायेयमिन्द्रजालं वा गान्धर्वपुरं वेति दध्यौ। तत्रैकां मानुषीरूपां यक्षिणीं दृष्ट्वा पृष्ट्वा रामपुरीयं गोकर्णयक्षेण कृता रामोऽत्र कृतार्थी करोत्यर्थिन इति श्रुत्वा मया रामः कथं द्रष्टव्य इति तां पप्रच्छ। साऽऽचख्यौ। यक्षरक्षिते द्वारचतुष्केऽत्र प्रवेशो दुर्लभः। पूर्वद्वारे तु यच्चैत्यं तन्नत्वा श्राद्धीभूय चेद्यासि तदा प्रवेशं लभसे, तच्छ्रुत्वाऽर्थार्थी कपिलः साध्वन्तिके धर्मं शुश्राव। लघुकर्मतया श्राद्धश्चाभूत्। भार्याऽपि श्राविका जज्ञे। ततो रामपुरीं गत्वा चैत्यं नत्वा राजवेश्म प्रविश्य रामादीनुपलक्ष्य दत्ताक्रोशस्मृत्या भीतो रामेण मा भैषीरित्युक्तो दत्तासनः

कुतस्त्वमागतोऽसीति पृष्टोऽवदत् । अरुणग्रामवासी युष्मदाक्रोशदाता कपिलोऽहम् । सुशर्मा ब्राह्मण्यपि कथितप्राग्वृत्ता सीतान्ते उ-
पाविशत् । रामेण दत्तार्थः स्वग्रामं गतः कपिलः प्रबुद्धो नन्दावतंसमूर्यन्ते प्रवव्राज ।

वर्षातिक्रमे यियासुं रामं यक्षः प्रणम्य भक्तिस्खलितं क्षमयित्वा रामाय स्वयंप्रभं हारं सौमित्रये रत्नताडङ्के सीतायै चूडामणि
दिव्यवीणां च ददौ । पुरीं च सञ्जहे । रामाद्याः प्रतिदिनमरण्यान्यतिक्रम्य सायं विजयपुरं प्रापुः । वटमूलेऽवात्सुः । तत्र महीधर
नृपेन्द्राणीसुता वनमाला बाल्यादपि लक्ष्मणाऽनुरक्ता पित्रा दशरथं व्रतस्थं प्रोषितौ रामसौमित्री श्रुत्वा इन्द्रनगरे वृषभात्मजाय सु-
रेन्द्ररूपाय ददे । ततो मृतिकृतनिर्णया रात्रावेकाकिनी तदुद्यानं प्राप्ता रामसीतयोः सुप्तयोर्लक्ष्मणे यामिके सविस्मयं पश्यति वट-
मारुह्य भो वनदेवता दिग्देव्यो व्योमदेव्यश्च शृणुत । ममेहभवे सौमित्रिः पतिर्नाभूत् , भवान्तरे भूयादित्युक्त्वा कण्ठपाशे स्वमलम्ब-
यत् । लक्ष्मणः सोऽहमिति वदंस्तं पाशंश्छित्वा तामादायोत्ततार । निशाशेषे प्रबुद्धयो रामसीतयोः शशंस । साऽपि सीतारामपादा-
ननाम । तन्मातेन्द्राणी तामदृष्ट्वा पूत्चक्रे । महीधरोऽन्वेषणाय भ्राम्यंस्तां तत्र ददर्श । तत्सैन्येषु हत हतेति वादिषु सौमित्रिर्धनुषि
ज्यामारोप्य टंकारमकारयत् । तद्ध्वनिना परेषु क्षुब्धत्रस्तपतितेषु महीधरः सौमित्रिमुपलक्ष्य रामं ननाम ऊचे च । स्वञ्चात्रेऽसौ स्वयं
जातरागा पुराऽपि मया कल्पितेति । स्वयं च रामादीन् सद्मनि निन्ये ।

इतश्च तेषु तत्र तिष्ठत्स्वतिवीर्यनृपदूतो महीधरं नृपं सभास्थमूचे । नन्द्यावर्तपुरेशोऽतिवीर्यो भरतेन सह विग्रहे जाते त्वां साहा-
य्यायाह्वयति । लक्ष्मणः पप्रच्छ । को विरोधहेतुः ? दूतः प्राह । अस्मत्स्वामी भरताद्भक्तिं वाञ्छति । भरतस्तु नेच्छति । रामोऽ-
पृच्छत् । भरतोऽतिवीर्येण योद्धुं समर्थः ? यत्तत्सेवां न मनुते । दूतेनोक्तम् । द्वावप्यसामान्यौ । महीधरो द्रुतमागच्छामीति दूतं वि-

सृज्य रामं बभाषे । अहो अस्याज्ञत्वं यदस्मानाहूय भरतं योधयिष्यति । तत्सर्वसेनया गत्वाऽमुमेव हन्मः । रामोऽभाषिष्ट । त्वं तिष्ठ । स्वसुतैः सह गत्वाऽहमेव यथोचितं करिष्ये । रामस्तत्पुत्रबलयुतः ससीतालक्ष्मणो नन्द्यावर्तपुरं गतः । तत्क्षेत्रदेवतया पृष्टयोक्तम् । अतिवीर्यः स्त्रीजितः । ततस्तस्यायशःकृते ससैन्यस्य तव स्त्रीरूपं करिष्ये । तथैवाभूत् । रामलक्ष्मणावपि स्त्रीरूपौ जातौ ॥ रामो द्वाःस्थेन तं नृपमज्ञापयत् । महीधरेण सैन्यं प्रहितमिति । अतिवीर्यः क्रुद्धः । यदसौ नाऽऽगात् किमस्य सैन्येन । एकोऽपि भरतं जेष्यामीति । कश्चित्प्राह न केवलं स्वयं नागात् । प्रत्युतोपहासाय स्त्रीसैन्यं प्राहिणोत् । राजा क्रोधादाह । इमास्त्रियो ग्रीवासु गाढं धृत्वा पुराद्बहिर्निवास्यताम् । तत्सामन्ता उत्थाय तत्स्त्रीसैन्यमुपद्रोतुं प्रावर्तन्त । रामो भुजेन गजस्तम्भमायुधीकृत्य तानपातयत् । सौमित्रिरतिवीर्यं रणायोत्थितं खड्गमाच्छिद्य केशेष्वाकृष्य बबन्ध । त्रस्तैः पौरैर्दृश्यमानस्तं गृहीत्वा चचाल । सीता तममोचयत् । सौमित्रिस्तं भरतसेवाममीमनत् । देवतया स्त्रीवेषे संहृतेऽतिवीर्यो रामलक्ष्मणौ ज्ञात्वाऽभ्यर्च्य मानी विजयरथं राज्ये न्यस्य रामेण ससन्मानं निषिद्धोऽपि प्राव्राजीत् । विजयरथः स्वस्सारं रतिमालां सौमित्रये ददौ । रामः ससैन्यो विजयपुरं ययौ । विजयरथस्तु भरतं नवितुमयोध्यां प्राप । भरतस्तं सच्चक्रे स कनिष्ठां स्वस्सारं विजयसुन्दरीं भरताय ददौ । अतिवीर्यर्षिस्तत्राऽऽगतो भरतेन नत्वा क्षमयांचक्रे । विजयरथो भरतविसृष्टः स्वपुरं जगाम ।

रामे गन्तुमुद्यते सौमित्रिर्वनमालामापप्रच्छे । सोचे मुधा मम प्राणत्राणं किमकार्षीः । विरहदुःखं कथं सहिष्ये मां सह नय । लक्ष्मणः प्रोचे । सहाऽऽयान्ती भ्रातुः शुश्रूषाविघ्नं करोषि । ज्येष्ठमिष्टं स्थानं प्रापय्य समेष्यामि घोरं शपथं कारय । तया रात्रिभोजिनां पापेन गृह्ये चेन्नायामीति शपथं कारितः ।

ततः प्रस्थितो रामः क्रमाद्वनानि लङ्घित्वा क्षेमाञ्जलिपुरीं प्राप । बहिरुद्याने लक्ष्मणानीतैर्वन्यफलैर्बुभुजे । तत्र पुर्यां योऽस्य राज्ञः शक्तिप्रहारं सहते स एतत्कन्यां परिणयतीत्याघोषणां श्रुत्वा सौमित्रिस्तेन राज्ञा मुक्तं शक्तिपञ्चकं द्वे कराभ्यां, द्वे कक्षाभ्या-मेकां दन्तैश्चेति जग्राह । शत्रुदमनो जितपद्मां कन्यां ददौ । तत्र तेन राज्ञाऽर्चितो रामश्चलितः । सौमित्रिस्तं नृपमूचे । व्यावृत्तस्त्व-त्सुतां परिणेष्यामि ।

रामो वंशशैलाद्रितटस्थं वंशस्थलं पत्तनं सायं ययौ । तत्र सभूपं लोकं भयाकुलं दृष्ट्वा कञ्चित्पप्रच्छ । स प्राह । अद्य तृतीयं दिनम् । यत्रायत्राऽद्रौ रौद्रो ध्वनिरुच्छलति । तद्भयाल्लोको रात्रिमन्यत्रातीत्य प्रातः पुनरायाति । रामः कौतुकी सानुजोऽद्रिमारूढः । कायोत्सर्गस्थौ मुनी दृष्ट्वा ववन्दे । रामो गोकर्णार्पितवीणामवादयत् । लक्ष्मणो जगौ । सीता ननर्त । रात्रिर्जाता । विकृताऽनेकवेता-लोऽनलप्रभो देवोऽट्टहासैर्नभः स्फोटयन्साधू उपद्रोतुमारेभे । रामलक्ष्मणौ मुन्यन्ते सीतां मुक्त्वा तं हन्तुमुत्तस्थाते । देवो नष्टः । मुन्योश्च केवलज्ञानमुत्पेदे । देवैर्महिमा चक्रे ।

राम उपसर्गहेतुं पप्रच्छ । कुलभूषणमुनिरुवाच । पद्मिनीपुर्यां विजयपर्वतनृपदूतोऽमृतस्वरः । भार्योपयोगा । उदितमुदितौ सुतौ । दूतो मित्रेण वसुभूतिद्विजेन मार्गे सह गच्छतोपयोगासक्तेनाघानि । वसुभूतिः पुरीमेत्योपयोगायास्तदाऽऽख्यत् । तयोक्तम् । पुत्रावपि जहि । वसुभूतिपत्नी तज्ज्ञात्वा उदितमुदितयोरज्ञापयत् । उदितेन हतो वसुभूतिर्नलपल्ल्यां म्लेच्छोऽजनि । अन्यदोदितमुदितावात्त-व्रतौ विहरन्तौ सम्मेते चैत्यनत्यै प्रचेलतुः । तत्र पल्ल्यां वसुभूतिजीवम्लेच्छेन दृष्टौ । पूर्ववैरात्तौ हन्तुं धावितो म्लेच्छो म्लेच्छेशेन न्यषेधि । यतः स म्लेच्छेशः प्राग्भवे खग उदितमुदितजीवाभ्यां कर्षकाभ्यां व्याधान्मोचित इति । ततस्तौ सम्मेते चैत्यानि नत्वा

विहृत्यानशनान्महाशुक्रे सुन्दरसुकेशाख्यौ सुरौ जातौ। वसुभूतिजीवस्तु म्लेच्छो भवं भ्रान्त्वा नरजन्मनि तापसो ज्योतिष्केषु धूमकेतुर्मिथ्यादृष्टिर्देवोऽभूत्। उदितमुदितजीवौ शुक्राच्च्युत्वाऽरिष्टपुरे प्रियंवदराजस्य पद्मावत्यां रत्नरथचित्ररथौ सुतौ। तथा कनकाभायां पत्न्यां धूमकेतुजीवोऽनुद्धरः सुतः। रत्नरथचित्ररथयोः स समत्सरोऽभूत्। तौ तु तस्योपरि न मत्सरिणौ। राजा रत्नरथे राज्यं द्वयोर्यौवराज्यं न्यस्य षड् दिनानि प्रायं कृत्वा सुरो बभूव। अन्यदा केनचिन्नृपेणानुद्धरे याचमानेऽपि रत्नरथाय श्रीप्रभाख्या कन्या दत्ता। क्रुद्धोऽनुद्धरो रत्नरथभुवं लुण्टयन् रणे रत्नरथेन बद्धो बहुधा विडम्ब्य मुक्तस्तापसीभूतः। स्त्रीसङ्गात्तपो मोघीकृत्य भ्रान्तभवः पुनर्मर्त्यभवे तापसो भूत्वा ज्योतिष्केऽयमनलप्रभो देवोऽजनि। रत्नरथचित्ररथौ तु स्वीकृतव्रतावच्युतकल्पेऽतिबलमहाबलौ देवौ जातौ। ततश्च्युतौ सिद्धार्थपुरे क्षेमंकरराजस्य विमलादेवीकुक्षिजौ कुलभूषणदेशभूषणौ सुतौ जातौ। घोषोपाध्यायपार्श्वे द्वादशाब्दीमपठाव। त्रयोदशेऽब्दे घोषेण सह नृपपार्श्वे यान्तौ राजगेहे वातायनस्थां कन्यां दृष्ट्वा जातरागौ नृपान्तं गत्वा कला अदर्शयाव। उपाध्यायो राज्ञाऽर्चितः स्वगेहं जगाम। आवां च मातरं नन्तुं गतौ मातुरन्ते तां कन्यामपश्याव। मात्रा चोक्तम्। युवयोः स्वसेयं कनकप्रभा। युवयोरुपाध्यायगृहे तस्थुषोरियं जातेति। तच्छ्रुत्वा वैराग्याऽऽपन्नौ गृहीतदीक्षाविहाद्रावायातौ। कायोत्सर्गमकार्ष्व। पिताऽस्मद् वियोगात्कृतानशनो महालोचननामा गरुडेशो देवो बभूव। आसनकम्पेनावयोरुपसर्गं ज्ञात्वा सम्प्रत्ययमिहाऽऽययौ। अनलप्रभदेवस्त्वनन्तवीर्यकेवलिसमीपे कौतुकाद्गतः। तत्र च केनचित्केवली पृष्टः। अस्मिन्श्रीसुव्रततीर्थे तव पश्चात्कः केवलीति। सोऽप्याख्यत्। मम निर्वाणे कुलभूषणदेशभूषणौ द्वौ भ्रातरौ केवलिनौ भविष्यतः। अनलप्रभस्तच्छ्रुत्वा विभङ्गेनावामत्रस्थौ विज्ञाय मिथ्यात्वेन केवलिवचनान्यथाकरणाय प्राग्वैराच्चोपदुद्राव। चत्वार्यहान्यतीयुः। अद्य युष्मद्भीत्याऽनशत्। आवयोश्च केवलि-

त्यमभूत्। तदा महालोचनदेव ऊचे। काकुत्स्थस्त्वं साध्वकार्षीः। किं प्रत्युपकरोमि। रामोऽनिच्छति काप्युपकरिष्यामीत्युक्त्वान्तर्दधे।

अथ वंशस्थलेशः सुरप्रभनृपस्तत्राऽऽगत्य रामं ननाम। रामाज्ञया च तत्र शैलेऽर्हच्चैत्यान्यचीकरत्। तदादि स गिरिर्नाम्ना रामगिरिरित्यभूत्। ततः प्रस्थितो रामो दण्डकारण्यं प्रविष्टो गिरिगुहागृह उवास। तत्र त्रिगुप्तसुगुप्तौ द्विमासोपोषितौ चारणर्षी नभसा समायातौ। रामाद्यास्तौ नत्वाऽन्नपानैः प्रत्यलाभयन्। देवै रत्नगन्धाम्बुवृष्ट्यश्चक्रिरे। तदा कम्बूद्वीपखेचरेशो रत्नजटी द्वौ च सुरावागत्य रामाय साश्वं रथं ददुः। तत्र गन्धाख्यः खगो रोगी गन्धाम्बुवृष्टिगन्धेन वृक्षादुत्तीर्यायातो मुनिदर्शनाज्जातजातिस्मृतिर्मूर्च्छितो जलसेकाल्लब्धसंज्ञः साधुपादेषु पतितः साधोः स्पर्शौषधिं लब्ध्वा नीरोगो बभूव।

पक्षौ हैमावजायेतां चञ्चुर्विद्रुमविभ्रमा। पद्मरागप्रभौ पादौ नानारत्नप्रभं वपुः ॥२८॥

रत्नाङ्कुरश्रेणिनिभा जटाः शिरसि चाभवन्। जटायुर्नाम तस्याऽभूत्ततःप्रभृति पक्षिणः ॥२९॥युग्मम् ॥

रामो मुनी पप्रच्छ। गृध्रोऽयं क्रव्यात्कुधीः, कुतः शान्तः कथं च क्षणात्सुरूप इति। सुगुप्तर्षिराख्यत्। इह कुम्भकारकटं पुरमासीत् तत्रैव दण्डको राजा। तदा च श्रावस्त्यां जितशत्रुर्नृपः। धारिणी पत्नी। स्कन्दकः सुतः। पुरन्दरयशा दुहिता। दण्डकेन सा परिणीता। अन्यदा स्कन्दककुमारेण दण्डकदूतः पालकद्विजस्तत्राऽऽगतो धर्मगोष्ठ्यां निरुत्तरीचक्रे। सभ्यैश्च हसितः स्कन्दकेऽमर्षं दधत् स्वस्थानं प्राप। स्कन्दकस्तु कदाचित्पञ्चराजपुत्रशतयुतः श्रीमुनिसुव्रतान्ते दीक्षितः स्वामिना मारणान्तिकोपसर्गनिवेदनेऽपि स्वं विना सर्वाराधकान् श्रुत्वा पुरन्दरयशोमुख्यान्बोधयितुं कुम्भकारकटं ययौ। पालको वैरात्साधूपयोग्योद्यानभूमौ शस्त्राणि न्यखानयत्। एकत्रोद्याने समवसृतं स्कन्दकाचार्यं नत्वा देशनां श्रुत्वा हृष्टो दण्डकनृपः स्वगृहं गतः। पालकेनोचे। बकाचारोऽयं पाखण्डी। सह-

स्तयोधिभिर्मुनिवेषैः पुम्भिः सह राज्यमादातुमागतः। शस्त्रदर्शनं प्रत्ययः। राजा तथा दृष्ट्वा निषण्णोऽविचार्य पालकं प्राह। अस्य दुर्मतेरुचितं त्वयैव कर्तव्यं नाऽहं प्रष्टव्यः। पालको यन्त्रं कृत्वा स्कन्दकस्य पुर एकैकं साधुं न्यपीलयत्। बालकमुनिपीलने मामेवादौ पीलयेति स्कन्दकेनोक्तोऽपि तमेव शिशुमपीलयत्। सर्वेऽपि कृताऽऽराधनाः परं पदं प्रापुः। स्कन्दकस्तु कृतप्रत्याख्यानो दण्डकपालकयोः सकुलराष्ट्रयोर्वधे विहितनिदानो वह्निकुमारो देवो बभूव। पुरन्दरयशाः स्वदत्तरत्नकम्बलतन्तुजे रक्ताक्ते रजोहरणे शकुनिकया पुरःक्षिप्ते भ्रातुर्विपदं विज्ञाय दण्डकं पाप पापेत्याक्रोशन्ती शोकमग्ना शासनदेव्योद्धृत्य श्रीमुनिसुव्रतपादान्ते नीता प्रवव्राज। स्कन्दको दण्डकं सपालकं सपूर्लोकं ददाह। तदादीदं दण्डकारण्यं बभूव। दण्डकोऽपि भ्रान्तभवो गन्धाख्योऽयं रोगी पक्षी जातः। अस्मास्मद्दर्शनाज्जातिस्मृतिर्नीरोगता च जज्ञे। पक्षी तच्छ्रुत्वा मुमुदे। मुनिं नत्वा धर्मं श्रुत्वाऽशिश्रियत्। जीवहिंसामांसाहाररात्रिभोजनानि प्रत्याख्यत्। मुनिना साधर्मिकोऽयं व इत्युक्तो रामः परमोऽयं बन्धुर्न इत्यूचिवान्। मुनी व्योम्नाऽन्यतो जग्मतुः। रामाद्यास्तं दिव्यरथमारुह्य जटायुयुताः क्रीडयाऽन्यत्र विजह्रुः।

इतश्च पाताललङ्कायां खरचन्द्रणखासुतौ शम्बूकसुन्दावभूताम्। अन्यदा शम्बूकः पितृभ्यां वार्यमाणोऽपि सूर्यहासासिसाधनार्थं दण्डकारण्यं प्राप्तः। क्रौंचरवातीरे वंशगह्वरान्तः स्थित्वा यो मां वारयिष्यति तं हनिष्यामीत्यूचे।

एकान्नभुग्विशुद्धात्मा ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः। अधोमुखो वटशाखानिबद्धचरणद्वयः ॥३०॥

विद्यां जपितुमारेभे सूर्यहासासिसाधिनीम्। सप्ताहाग्रद्वादशाब्द्या या सिद्धिमुपगच्छति ॥३१॥

तस्यैवं वाल्गुलीस्थानकस्थस्य द्वादशाब्दानि चतुरहाग्राण्यतीयुः। सूर्यहासः प्रत्याकारान्तर्हितः स्फूर्जत्परिमलः सेद्धुकामस्तु व्योम्ना

गयागतो। सौमित्रिः क्रीडयैवमनो भ्राम्यंस्तं खड्गं दृष्ट्वा लात्वा धन्याकाशमकृष्ट्वा तीक्ष्णत्वपरीक्षार्थं वंशजालीं लुलाव। शम्बूकस्य शिरः कर्तितं पुरः पतितं दृष्ट्वाऽग्रतो वंशगह्वरं प्रविष्टो वटशाखावलम्बिनम् कबन्धं पश्यन्मया कोऽप्ययुध्यमानोऽसत्वश्च हत इति स्वं निनिन्द। रामाय तद्वृत्तान्तोक्तिपूर्वं खड्गं दर्शयामास। रामो जगाद। सूर्यहासासिरयम्। त्वयाऽस्य साधको जघ्ने। अस्य कश्चिदुत्तरसाधकोऽपि सम्भाव्यते।

अथान्तरे चन्द्रणखा मत्सूनोः सूर्यहासोऽद्य सेत्स्यतीति मुदिता पूजापानाद्ययुता तत्रागता सूनोश्छिन्नं शिरो दृष्ट्वा रुदती लक्ष्मणाङ्घ्रिन्यासपद्धत्यनुसारेण गच्छन्ती ससीतासौमित्रिं रामं तरुतलस्थं ददर्श। सा रिरंसुः कन्यास्वरूपं विकृत्योपस्थिता रामेणा- भाणि। कुतो दारुणेऽरण्ये? साप्यूचे। अहमवन्तीराजस्य कन्या केनाऽपि खेचरेण हृत्वाऽत्रारण्य आनीता। स च खेचरः केन- चिदपरेण खेचरेण स्त्रीरत्नं हृत्वा क्व यासीत्युक्त्वा योधितः। तौ द्वावपि विपेदाते। अहं कान्दिशिका भ्राम्यन्ती त्वां प्रापम्। मां कुलजां कुमारीं परिणय। रामसौमित्री कापीदियं मायिनी कूटनाटकमुत्पाद्यास्मान्वञ्चयितुमागादिति ध्यायन्तावन्योन्यं मुखमीक्षांचक्राते। सभार्योऽहमभार्यं लक्ष्मणं भजेति रामेण सस्मितमुक्ता लक्ष्मणमर्थयन्ती तेनाऽऽर्यं गताऽऽर्येवेत्यगादि। सा याञ्चाखण्डनात्सुतवधाच्च क्रुद्धा खरादीनां तत्कृतं सुतक्षयमाचख्यौ। ते चतुर्दशविद्याधरसहस्रयुजो राममुपद्रोतुमभ्येयुः। मयि सत्यार्यः कथं योत्स्यत इति लक्ष्मणो युद्धाय प्रययौ। चेत्सङ्कटं भवेत्तदा ममाहूत्यै सिंहनादं कुर्या इति रामोऽन्वशात्। युद्धे प्रवर्तमाने चन्द्रणखा स्वभर्तुः पार्ष्णि- ग्रहाय स्वसोदरं रावणं गत्वा जगाद। दण्डकारण्ये रामलक्ष्मणौ मनुष्यौ त्वज्जामेयं यमातिथिं चक्रतुः। त्वत्स्वसृपतिस्तच्छ्रुत्वा सौमि- त्रिणा युध्यमानोऽस्ति। रामस्तु सीतया विलसन्नस्ति। सीता च रूपश्रिया योषितां सीमा। तत्स्त्रीरत्नं तवैव योग्यम्। इति श्रुत्वा दशास्यः पुष्पकमारुह्याऽऽदिदेश। यत्र जानकी तत्र याहीति। दशास्यो दृष्ट्वाऽपि रामाद् बिभ्यत्सीतां हर्तुमशक्तोऽवलोकिनीं विद्यां

सस्मार। तां किङ्करीमिव कृताञ्जलिं मम सीताहरणे साहाय्यं कुर्वित्युवाच। तयोक्तम्। वासुकेरपि मौलिरत्नमादातुं शक्यं न तु रामान्तिकस्था सीता। किं त्वस्त्युपायो येनाऽयं लक्ष्मणं यायात्। यत्सिंहनादनसंकेतः। ततो दशास्यादेशात्सा सौमित्रिवत्सिंहनादं चक्रे। रामः श्रुत्वा दध्यौ। ममानुजः केनाऽपि सङ्कटं न प्राप्येत संकेतक्ष्वेडा तु श्रूयते। सीता लक्ष्मणवात्सल्यात्प्राह। आर्यपुत्र! किं विलम्बसे? द्रुतं याहि। त्रायस्व। रामः सीतावचनैः क्ष्वेडया च प्रणुन्नोऽशकुनान्यप्यवगणय्य द्रुतं ययौ। अथ दशास्यो रुदतीं सीतां पुष्पक आरोपयितुमारेभे। जटायुस्तमनुधावन् स्वामिन्येषोऽस्मि। मा भैः। रे रक्षः तिष्ठ तिष्ठ इति वदन् त्रोटीनखकोटिभिर्दशास्यस्योरो विलिलेख। दशास्यः खड्गेन पक्षौ छित्वा तं भुव्यपातयत्। स्वयं निःशङ्को नभसा प्रतस्थे। हा राम! हा सौमित्रे! हा तात! हा भामण्डलेति सीता रुरोद। अर्कजटिसुतो रत्नजटीस्तद्रुदितं श्रुत्वा रावणेन ह्रियमाणां सीतां विमृश्य प्रभोर्भामण्डलस्याद्योपकरोमीति सन्नद्धो रावणमाक्षिपत्। रावणेन हसित्वा हृतविद्यो भूमौ पतितः कम्बुद्वीपे कम्बुशैलमारुह्य तस्थौ। रावणोऽपि व्योम्नाऽध्येकदारि गच्छन्सीतामनुनिन्ये। हर्षस्थाने किं शोचसि? मम भूचरखेचरभर्तुर्महिषीपदं प्राप्तासि। दैवेन पूर्वं मन्दभाग्येन रामेण त्वां योजयता नोचितं चक्रे। मया तूचितं व्यधायि। मयि दासे खेचर्यः खेचरा अपि तव दासाः। सीताऽधोमुखी रामेत्यक्षरद्वयमस्मार्षीत्। रावणे पादयोः पतति परपुंस्पर्शभीता पादावपासारयत्। आचुक्रोश च। रे निस्त्रप! परस्त्रीकामनाफलमचिरान्मृत्युं लप्स्यसे। सन्मुखागतैः मारणादिसचिवैरन्यैश्च रक्षःसामन्तैर्वृतो दशास्यो लङ्कां प्राप। यावद्रामसौमित्रिक्षेमोदन्तं न लप्स्ये तावन्न भोक्ष्य इति सीताऽभ्यग्रहीत्। रावणो लङ्कां पूर्वेण देवरमणोद्याने रक्ताशोकद्रुतले त्रिजटयाऽऽरक्षकैश्च वृतां सीतां मुक्त्वा मुदितः स्वं धाम जगाम।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि सीताहरणो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

॥ अथ षष्ठः सर्गः ॥

इतश्च लक्ष्मणो धन्विनं राममायातं दृष्ट्वाऽऽर्यामेकाकिनीं मुक्त्वा किमागम इति बभाण। त्वत्सिंहनादादिति रामोक्ते मया नाकारि क्ष्वेडा। वञ्चितोऽसि। शीघ्रं याहि। त्रायस्वार्याम्। रिपून्हत्वैव आयामीति लक्ष्मणः प्राह। रामः स्वस्थानं गतः। सीतामदृष्ट्वा मूर्च्छितः पतति स्म। लब्धसंज्ञस्तं मुमूर्षुं जटायुषं दृष्ट्वा दध्यौ। नूनं केनाऽपि दयिता हृता, अयं च निहतः। स रामेण दत्तनमस्कारो माहेन्द्रकल्पे देवो बभूव। रामोऽपि सीतामन्वेष्टुमितस्ततोऽटव्यां बभ्राम।

इतश्च लक्ष्मणे युध्यति खरस्यावरजस्त्रिशिरा ज्येष्ठं निवार्य स्वयं युध्यति स्म। लक्ष्मणेन जघ्ने च। तदा पाताललङ्केशचन्द्रोदरसुतो विराधः सन्नद्धसैन्यस्तत्रागतो लक्ष्मणं नत्वा तव भृत्योऽस्मि, अमी रावणगृह्या मत्तातं हत्वा पाताललङ्कां जगृहुरित्युवाच। लक्ष्मणः प्राह। हन्यमानान्द्विषः पश्य। पाताललङ्कायां स्थापितोऽसि। अद्य प्रभृति मज्ज्येष्ठस्तव स्वामी। खरो लक्ष्मणान्तिके वैरिणं विराधं दृष्ट्वाऽधिकं क्रुद्धोऽधिज्यधन्वाऽभ्येत्योवाच। रे विश्वस्तघातक! मत्सुतः शम्बूकः क्वास्ते? वराकेण विराधेनाऽधुना किं रक्ष्यसे? लक्ष्मणः स्मित्वाऽऽह तवानुजस्त्रिशिरा अपि भ्रातृपुत्रे सोत्कण्ठस्तमनुप्रजिघ्ये। तवाऽपि चेत्सुते सोदरे चोत्कण्ठा त्वामपि तत्र नयामि त्वत्पुत्रो मया प्रमादाद्धतस्तत्र पौरुषं न। त्वं कौतुकं पूरयेति। तयोः सङ्गरोऽजनि। अहो! खरस्य विष्णुनाऽपि योद्धुं शक्तिरिति व्योमगीरभूत्। सौमित्रिः क्षुरप्रेण खरशिरश्चिच्छेद। ततो दूषणमपि युध्यन्तं सञ्जहार। स्फुरद्वामनेत्रो विराधेन सार्धं चचाले। सीता-

सस्मार। तां किङ्करीमिव कृताञ्जलिं मम सीताहरणे साहाय्यं कुर्वित्युवाच। तयोक्तम्। वासुकेरपि मौलिरत्नमादातुं शक्यं न तु रामान्तिकस्था सीता। किं त्वस्त्युपायो येनाऽयं लक्ष्मणं यायात्। यत्सिंहनादनसंकेतः। ततो दशास्यादेशात्सा सौमित्रिवत्सिंहनादं चक्रे। रामः श्रुत्वा दध्यौ। ममानुजः केनाऽपि सङ्कटं न प्राप्येत संकेतक्ष्वेडा तु श्रूयते। सीता लक्ष्मणवात्सल्यात्प्राह। आर्यपुत्र! किं विलम्बसे? द्रुतं याहि। त्रायस्व। रामः सीतावचनैः क्ष्वेडया च प्रणुन्नोऽशकुनान्यप्यवगणय्य द्रुतं ययौ। अथ दशास्यो रुदतीं सीतां पुष्पक आरोपयितुमारेभे। जटायुस्तमनुधावन् स्वामिन्येषोऽस्मि। मा भैः। रे रक्षः तिष्ठ तिष्ठ इति वदन् त्रोटीनखकोटिभिर्दशास्यस्योरो विलिलेख। दशास्यः खड्गेन पक्षौ छित्वा तं भुव्यपातयत्। स्वयं निःशङ्को नभसा प्रतस्थे। हा राम! हा सौमित्रे! हा तात! हा भामण्डलेति सीता रुरोद। अर्कजटिसुतो रत्नजटीस्तद्रुदितं श्रुत्वा रावणेन ह्रियमाणां सीतां विमृश्य प्रभोर्भामण्डलस्याद्योपकरोमीति सखड्गो रावणमाक्षिपत्। रावणेन हसित्वा हृतविद्यो भूमौ पतितः कम्बुद्वीपे कम्बुशैलमारुह्य तस्थौ। रावणोऽपि व्योम्नाऽब्धेरुपरि गच्छन्सीतामनुनिन्ये। हर्षस्थाने किं शोचसि? मम भूचरखेचरभर्तुर्महिषीपदं प्राप्तासि। दैवेन पूर्वं मन्दभाग्येन रामेण त्वां योजयता नोचितं चक्रे। मया तूचितं व्यधायि। मयि दासे खेचर्यः खेचरा अपि तव दासाः। सीताऽधोमुखी रामेत्यक्षरद्वयमस्मार्षीत्। रावणे पादयोः पतति परपुंस्पर्शभीता पादावपासारयत्। आचुक्रोश च। रे निस्त्रप! परस्त्रीकामनाफलमचिरान्मृत्युं लप्स्यसे। सन्मुखागतैः सारणादिसचिवैरन्यैश्च रक्षःसामन्तैर्वृतो दशास्यो लङ्कां प्राप। यावद्रामसौमित्रिक्षेमोदन्तं न लप्स्ये तावन्न भोक्ष्य इति सीताऽभ्यग्रहीत्। रावणो लङ्कां पूर्वेण देवरमणोद्याने रक्ताशोकद्रुतले त्रिजटयाऽऽरक्षकैश्च वृतां सीतां मुक्त्वा मुदितः स्वं धाम जगाम।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि सीताहरणो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

प्योऽपि भेदमजानानाः सत्यसुग्रीवतो विटसुग्रीवतोऽप्यर्धेऽभवन्। द्वयोः सैन्ययोर्महायुद्धमभूत्। सुग्रीवो विटसुग्रीवं रे परगृहप्रवेशप्रयेश्चेदीति योद्धुमाहृत। द्वावपि युयुधाते। मिथश्छन्नास्त्रौ मल्लयुद्धेनास्फाल्यताम्। द्वावपि महाप्राणौ मिथो जेतुमसमर्थावपसृत्य दूरं तस्थतुः। सुग्रीवः सहायकार्थं हनुमन्तमाहूय भूयोऽपि विटसुग्रीवेण युयुधे। विटसुग्रीवो भेदमजानतो हनुमतः पश्यतोऽपि सुग्रीवं कुट्टयामास। सुग्रीवः खिन्नः किष्किन्धपुराद्बहिर्निर्गत्याऽऽवासं जग्राह। विटसुग्रीवो वालिसुताच्छुद्धान्तप्रवेशमलभमानोऽसस्यनेतास्तत्रैव तस्थौ।

सुग्रीवो दध्यौ कोऽप्येष वैरी स्त्रीलम्पटो मायी। एतन्मायावशान्निजा अप्यनिजा जाताः। कथमयं वध्यः धिङ् मां वालिनाम्नो लज्जाकरम्। वाली धन्योऽखण्डपुरुषव्रतो यो राज्यं त्यक्त्वा परं पदं प्राप। चन्द्ररश्मिकुमारो बलीयान्। किन्त्वभेदज्ञः कं रक्षतु कं वा हन्तु। अनेन त्विदं साधु चक्रे। यत्तस्य पापिनः शुद्धान्तप्रवेशो रुद्धः अस्यारेर्वधाय कं बलिनं श्रये। किं दशास्यं भजे? किन्त्वसौ प्रकृत्या स्त्रीलोलस्तं मां च हत्वा स्वयं तारां लास्यति। ईदृशे व्यसने खरः साहाय्ये समर्थोऽभूत्। परं स राघवेण जघ्ने। तावेव राघवौ मित्रीकरोमि। यौ तत्कालोपनतस्यापि विराधस्य राज्यदौ। तौ विराधोपरोधेन पातालकङ्कायां तिष्ठतः। एवं ध्यात्वा दूतं रहस्यनुशिष्य प्रजिघाय। दूतः पातालकङ्कायां गत्वा विराधाय प्रणम्य सर्वं वृत्तान्तमाख्यायाऽस्मत्स्वामी राघवौ त्वद्द्वारेण शिश्रीषतीत्यूचे। आयातु सुग्रीवस्तेनेत्युक्तो दूतः सुग्रीवाय गत्वा तच्छशंस। सुग्रीवोऽश्वानां ग्रैवेयकस्वनैर्दिशो मुखरयन्पातालकङ्कां प्राप्तो विराधमुपतस्थे। विराधोऽभ्युत्तस्थौ। रामं तं नमस्कारयामास। दुःखं चाचीकथत्। सुग्रीवोऽप्यूचे। अस्मिन्दुःखे त्वमेव मे गतिः। रामो दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं स्वीचक्रे। सुग्रीवो विराधेन सीताहरणं वृत्तं ज्ञापितः कृताञ्जलिर्व्यज्ञपयत्। देव! तव न काऽपि

वियुतं रामं दृष्ट्वा विषसाद। रामः पुरस्थमपि सौमित्रिमपश्यन्विरहार्तः खेऽब्रवीत्। वनदेव्यो वनं भ्रान्तं, सीता न दृष्टा। युष्माभिः किं न दृष्टा? भीष्मेऽरण्ये एकाकिनीं सीतां मुक्त्वा लक्ष्मणायागमम्। तत्र रक्षःसहस्राकुले रणे सौमित्रिमेकं मुक्त्वा भूयोऽत्राऽऽगमम्। हा सीते! कथमरण्ये मुक्ता? हा वत्स! कथं रणसङ्कटे मुक्तोऽसि? एवं ब्रुवन् मूर्च्छितः। सौमित्रिणा बभाषे। आर्य! आर्य! किमिदम्? तव भ्राताऽयं रिपून्जित्वा समुपस्थितः। रामस्तया वाचाऽमृतेन सिक्त इव लब्धसंज्ञोऽनुजं दृष्ट्वा सस्वजे। लक्ष्मणोऽभाषिष्ट। केनाऽपि मायिना सीताहृतये क्ष्वेडा चक्रे। तत्प्राणैः सह सीतामाहरिष्यामि। साम्प्रतं तत्प्रवृत्त्यर्थं यतामहे। अयं विराधः पातालंलङ्काराज्ये स्थाप्यताम्। मया हि प्रतिपन्नमदः। विराधः सीताप्रवृत्त्यै खेचरभटान्प्रजिघाय। काकुत्स्थयोस्तत्रस्थयोर्मुहुर्मुहुर्निःश्वसतोः क्षुधाधरं दशतोस्ते सीताप्रवृत्तिमप्राप्याऽऽगता अवाङ्मुखास्तस्थुः। रामोऽप्याह युष्माभिर्यथाशक्त्युद्यतैरपि सीताप्रवृत्तिर्नाप्ता तत्र वः को दोषः। दैवमेव बलवत्। विराधो व्यजिज्ञपत्। प्रभो! मा निर्वेदं कृथाः। अनिर्वेदः श्रियो मूलम्। तव भृत्योऽस्मि। एहि मां पातालंलङ्कायां निवेशय। तत्र सीताप्रवृत्तिः सुलभा भविता। रामः सानुजः ससैन्येन विराधेन तत्र ययौ।

तत्र खरात्मजः सुन्दो विराधेन युध्यन्काकुत्स्थे रणस्थे चन्द्रणखा गिरा प्रणश्य लङ्कायां रावणं शरणं ययौ। राघवौ विराधं पैतृके पदे न्यास्यताम्। स्वयं खरराजस्य प्रासादे तस्थतुः। विराधः सुन्दवेश्म शिश्राय।

इतश्च ताराभिलाषिणः साहसगतेर्हिमवद्गिरौ प्रतारणीविद्या सिद्धा। तया सुग्रीवरूपः किष्किन्धिपुरं प्राप्तः क्रीडार्थं सुग्रीवे बहिर्गते तारादेवीभूषितमन्तःपुरमगात्। सत्यसुग्रीवश्चागतो द्वाःस्थैः सुग्रीवनृपोऽग्रे गत इति जल्पद्भिः स्खलितः। वालिसूनुः सुग्रीवद्वयं दृष्ट्वा शुद्धान्तविप्लवं त्रातुं तद्द्वारं गतः। शुद्धान्ते विशन्तं विटसुग्रीवमस्खलत्। सैनिकानां चतुर्दशाक्षौहिण्योऽमिलन्। सैनिका-

द्वयोरपि भेदमजानानाः सत्यसुग्रीवतो विटसुग्रीवतोऽर्धार्धेऽभवन्। द्वयोः सैन्ययोर्महायुद्धमभूत्। सुग्रीवो विटसुग्रीवं रे परगृहप्रवेशमग्नेऽसीति योद्धुमाह्वत। द्वावपि युयुधाते। मिथश्छन्नास्तौ मल्लयुद्धेनास्फालयताम्। द्वावपि महाप्राणौ मिथो जेतुमसमर्थावपसृत्य दूरं तस्थतुः। सुग्रीवः सहायकार्थं हनुमन्तमाहूय भूयोऽपि विटसुग्रीवेण युयुधे। विटसुग्रीवो भेदमजानतो हनुमतः पश्यतोऽपि सुग्रीवं कुट्टयामास। सुग्रीवः खिन्नः किष्किन्धपुराद्बहिर्निर्गत्याऽऽवासं जग्राह। विटसुग्रीवो वालिसुताच्छुद्धान्तप्रवेशमलभमानोऽस्खलन्नेतास्तत्रैव तस्थौ।

सुग्रीवो दध्यौ कोऽप्येष वैरी स्त्रीलम्पटो मायी। एतन्मायावशान्निजा अप्यनिजा जाताः। कथमयं वध्यः धिङ् मां वालिनाम्नो लज्जाकरम्। वाली धन्योऽखण्डपुण्यव्रतो यो राज्यं त्यक्त्वा परं पदं प्राप। चन्द्ररश्मिकुमारो बलीयान्। किन्त्वभेदज्ञः कं रक्षतु कं वा हन्तु। अनेन त्विदं साधु चक्रे। यत्तस्य पापिनः शुद्धान्तप्रवेशो रुद्धः अस्यारेर्वधाय कं बलिनं श्रये। किं दशास्यं भजे ? किन्त्वसौ प्रकृत्या स्त्रीलोलस्तं मां च हत्वा स्वयं तारां लास्यति। ईदृशे व्यसने खरः साहाय्ये समर्थोऽभूत्। परं स राघवेण जघ्ने। तावेव राघवौ मित्रीकरोमि। यौ तत्कालोपनतस्यापि विराधस्य राज्यदौ। तौ विराधोपरोधेन पाताललङ्कायां तिष्ठतः। एवं ध्यात्वा दूतं रहस्यनुशिष्य प्रजिघाय। दूतः पाताललङ्कायां गत्वा विराधाय प्रणम्य सर्वं वृत्तान्तमाख्यायाऽस्मत्स्वामी राघवौ त्वद्द्वारेण निश्रयतीत्यूचे। आयातु सुग्रीवस्तेनेत्युक्तो दूतः सुग्रीवाय गत्वा तच्छशंस। सुग्रीवोऽश्वानां ग्रैवेयकस्वनैर्दिशो मुखरयन्पाताललङ्कां प्राप्तो विराधमुपतस्थे। विराधोऽभ्युत्तस्थौ। रामं तं नमस्कारयामास। दुःखं चाचीकथत्। सुग्रीवोऽप्यूचे। अस्मिन्दुःखे त्वमेव मे गतिः। रामो दुःख्यपि तद्दुःखच्छेदं स्वीचक्रे। सुग्रीवो विराधेन सीताहरणं श्रुत्वं ज्ञापितः कृताञ्जलिर्व्यज्ञपयत्। देव ! तव न काऽपि

कारणाऽपेक्षा तथापि वच्मि । त्वत्प्रसादात्क्षतारिः सन्ससैन्यस्त्वानुजोऽस्मि । सीताप्रवृत्तिं चानेष्ये । रामो विराधं विसृज्य ससुग्रीवः किष्किन्धां प्रतस्थे । रामे किष्किन्धाद्वारप्राप्ते सुग्रीवो मायासुग्रीवं युद्धायाऽऽह्वास्त । द्वावपि भुवं वेपयन्तौ युध्येते स्म । रामोऽपि सदृशौ तौ पश्यन्संदिहानः क्षणमुदासीन इव स्थित्वा वज्रावर्ताऽऽख्यधनुष्टंकारेण साहसगते रूपान्तरकरीं विद्यामनाशयत् । रे पाप ! मायया सर्वं विमोह्य परदारं रिंससे ? चापमारोपयेत्युक्त्वैकेनेषुणा तत्प्राणान्जहार । सुग्रीवं राज्येऽस्थापयत् । त्रयोदश निजाः कन्या ददतं तं सीताऽन्वेषणायैव यतस्वेत्यभाषत । बहिरुद्याने च तस्थौ । सुग्रीवस्तु तदादेशात्स्वपुरीं प्रविवेश ।

इतश्च लङ्कायां खरादिवधश्रुतेर्मन्दोदर्यादयो रुरुदुः । चन्द्रणखाऽपि ससुन्दा रुदती पाणिभ्यामुरो घ्नन्ती रावणगृहं प्रविश्य रावणकण्ठे लगित्वा हा हताऽस्मि । पुत्रो हतो भर्ता देवरौ च । कुलपत्तीनां चतुर्दश सहस्राणि हतानि । पातालङ्कापुरी त्वयि जीवत्यपि रिपुभिराच्छिन्नेति जगाद । रावणस्त्वत्कान्तसुतहन्तारं हनिष्याम्यचिरादिति तामाश्वासयामास । स्वयं च तेन शोकेन सीताविरहरुजा च तल्पे निपत्य स्थितो मन्दोदर्या तन्निबन्धनं पृष्टः प्राह । सीताविरहज्वरान्न चेष्टितुं न वक्तुं न चेक्षितुं क्षमः । चेन्मया जीवता तेऽर्थस्तन्मानं त्यक्त्वा तामनुनय । अहं ह्यनिच्छन्तीं परनारीं न भुञ्जे । गुरुसाक्षिकोऽयं नियमः ।

साऽपि पतिपीडापीडिता सीतां गत्वोवाच । अहं दशास्यमहिषी मन्दोदरी । त्वयि दास्यं प्रपत्स्ये । दशास्यं भज । धन्या त्वम्, विश्वरोऽन्यपदपद्मो मत्पतिर्यां सिषेविषते । चेदयं प्राप्यते, तत्पत्तिमात्रेण रामेण किम् ? सीता रुष्टाऽभाषिष्ट । क्व गरुडः, क्व काकः, क्व रामः, क्व च त्वत्पतिः, युवयोः पाप्मनोर्युक्तं दम्पतित्वं, । यदेकोऽन्यस्त्रीषु रिरंसुरपरा च दूती । द्रष्टुमप्यनर्हाऽसि । याहि दृष्टिपथं त्यज । रावणोऽपि तदा तत्राऽऽगतोऽवादीत् । कुतः कुपिताऽसि ? मन्दोदरी तव दासी, अहं दासः । प्रसीद, दृशाऽपि किं

न शृणोषि? सीता गद्गदमुखीभूता रे रामदारान्हरन्कृतान्तदृष्ट्या दृष्टोऽसि । रामे सानुजे रिपुकाले कियज्जीविष्यसीत्याचुक्रोश । स तु कामविडम्बितस्तथैवोवाच ।

अथान्तरेऽर्के पश्चिमलवणोदे निमग्ने निशायां दशास्यः सीतायै घोरोपसर्गान्विचक्रे । घूत्कारिणो घूकाः, फुत्कुर्वाणाः फेरवः, विविधं क्रन्दन्तो वृकाः, अन्योऽन्यं युध्यमाना ओतवः, पुच्छाच्छोटिनो व्याघ्राः, फुत्कुर्वाणाः फणिनः, कृष्टकर्त्रिकाः पिशाचाया उच्छलन्तः सीतोपान्तमुपेयुः । सीता कृतनमस्कारध्याना अभीतैव तस्थौ । न तु दशास्यं भेजे । विभीषणः प्रातस्तन्निशावृत्तं श्रुत्वा दशास्यान्तमुपगतः, सीतामुवाच, भद्रे! का त्वं, कुतः, कस्यासि, किमत्र, मा भैषीः, परस्त्रीसोदरस्य मे सर्वं वद । सीताऽपि तं मध्यस्थं ज्ञात्वाऽधोमुखी बभाणे । जनकसुताऽहं, भामण्डलस्वसा रामभार्या दशरथस्नुषा दण्डकारण्ये देवरोऽज्ञानाद्वंशजालिमध्यस्थसाधकशिरस्तत्रैव दृष्टेनासिना चिच्छेद । सानुतापो भ्रातुर्न्यवेदयत् । तस्यैवासिसाधकस्य काचिदुत्तरसाधिका रन्तुं मत्पतिं ययाचे । मानानवाप्ता गता । रक्षसामागते बले क्ष्वेडां वैधुर्यसंकेतीकृत्य लक्ष्मणो युध्यगात् । अयं च राक्षसो मायाक्ष्वेडया मत्पतिं दूरं नीत्वा मायायैव मां जहार ।

विभीषणस्तच्छ्रुत्वा रावणं नत्वा बभाण । प्रभो! त्वयेदं कुलदूषणं कर्म कृतम् । यावत्काकुत्स्थो हन्तुं नाभ्येति, तावदेतां तदन्तिके नीत्वा मुञ्च । रावणः क्रोधारुणाक्षो व्यब्रवीत् । भीरो! किमिदं वक्षि? मत्पौरुषं व्यस्मार्षीः? सीताऽवश्यं मत्पत्नी भविता । तौ चाऽऽयातौ रामसौमित्री हनिष्यामि । विभीषणोऽवदत् । ज्ञानिनो वचः सत्यं यद्रामपत्न्याः सीतायाः कृते नः कुलक्षयः । भक्तस्य यन्मे वचो न मन्यसे । दशरथोऽपि कथमन्यथा मया हतोऽपि जीवितः । भाव्यं यद्यपि भाव्येव तथापि प्रार्थ्यसे । कुलघा-

विनीं सीतां मुञ्च । रावणस्तदश्रुत्वेव पुष्पके सीतामारोप्य क्रीडाचलोद्यानधारावेश्मरतिवेश्मादीनि यत्र तव रतिस्तत्र मया सह रमस्वेति वदन्नदीदृशत् । भूयोऽप्यक्षुब्धां तामशोकवनिकायां मुमोच ।

विभीषणो ज्येष्ठमुन्मत्तमिव दृष्ट्वा कुलामात्यान्मन्त्रयितुमाह्वास्त । ऊचे च भो कुलामात्याः कामाद्या दुर्जया रिपवः । एकोऽपि कामो दुर्जयः । किं पुनः परनारीरिरंसासहकृतः । तदतः परं लङ्केशो व्यसनाब्धौ पतितः । मन्त्रिणः प्रोचुः । वयं नाम्नैव मन्त्रिणः । मन्त्री तु दूरदर्शी त्वमेव । प्रभौ कामार्ते मन्त्रः किं करोति । राघवस्य सुग्रीवहनुमन्मुख्या मिलिताः । ज्ञानिना सीताहेतुरैक्ष्वाकादस्मत्कुलक्षयः प्रोचे । ततो विभिषणो वप्रे यन्त्राद्यारोपं व्यधात् । इतश्च रामः सौमित्रिणाऽऽश्वास्यमानः कथमपि कमपि कालं निनाय। अथ रामेणाऽनुशिष्य प्रेपितः सौमित्रिस्तूणचापकृपाणभृदुग्रभ्रकुटिररुणनेत्रः पदन्यासैः क्ष्मां दलयंस्तं शैलं कम्पयन्भीतैर्द्वास्थैर्दत्तमार्गः सुग्रीवगेहं प्राप । कपीशस्तमायातं श्रुत्वाऽन्तःपुरान्निर्गत्य वेपमानवपुरुपतस्थे । लक्ष्मणो रुषा प्रोचे । कृतकृत्यः सुखं तिष्ठसि, न वेत्सि स्वामी तरुतलासीनोऽब्दप्रायान्दिनानत्येति ? प्रतिपन्नं व्यस्मार्षीः ? सीताप्रवृत्त्यै यतस्व । साहसगतेर्मार्गं मा गमः । सुग्रीवः पादयोः पतित्वाऽवोचत् । प्रसीद । एकं प्रमादं सहस्व । सौमित्रिं द्विधा पुरस्कृत्य रामं ननाम । स्वान्सैन्यान्सीताऽन्वेषणाय च प्रायुङ्क्त। ते सैन्या द्वीपेष्वद्रिषु नदीषु भूमिरन्ध्रेषु द्रुतं द्रुतं ययुः । भामण्डलोऽपि ज्ञातसीताहरणो दुःखितस्तत्राऽऽगात् । विराधोऽपि ससैन्यो रामं सिषेवे । सुग्रीवोऽपि स्वयं गच्छन्कम्बुद्वीपं ययौ । रत्नजटी दूरात् तं दृष्ट्वा दध्यौ । नूनं दशास्यो मद्विद्या हृत्वा मद्वधायैनं प्राहिणोत् । सुग्रीवस्तं प्रोचे । भो मां किं नाभ्युदस्थाः ? व्योमयाने किमलसोऽसि ? स कथितवृत्तो रामपादान्ते नीतो व्यजिज्ञपत् । देव ! त्वत्पत्नी देवी दशास्येन हृता, कुप्यतो मे विद्याश्च । रामो हृष्टस्तं सुरसंगीतपुरेशं रत्नजटिनमाश्लिषत् । रामो भूयोभूयः सीतो-

राम: सुग्रीवादीन्पप्रच्छ। सा लङ्का कियति दूरे? ते प्रोचुः। तया दूरस्थया- दलमपृच्छन्। सोऽपि भूयो भूयस्तान्प्रीत्यापाख्यच। रामः माह तस्य जय्याजय्यचिन्तया अलम्। तं केवलं दर्शयत। सौमित्रिमुक्तेषुपी- ऽऽगमना किम्? यद्वयं सर्वे रावणस्य तृणवत्। रामः माह तस्य जय्याजय्यचिन्तया अलम्। तं केवलं दर्शयत। सौमित्रिमुक्तेषुपी- ऽऽगमना किम्? यद्वयं सर्वे रावणस्य तृणवत्। कोऽयं सारमेयवच्छली रावणः। क्षत्राऽऽचारेण तस्य शिरश्छेत्स्ये। यमानकण्ठशोणितस्य तस्य सामर्थ्यं ज्ञास्यते। लक्ष्मणोऽप्याह। कोऽयं सारमेयवच्छली रावणः। क्षत्राऽऽचारेण तस्य शिरश्छेत्स्ये। यमानकण्ठशोणितस्य तस्य सामर्थ्यं ज्ञास्यते। लक्ष्मणोऽप्याह। सर्वं युष्मासु घटते, ज्ञानिनाऽनन्तवीर्यसाधुना प्रोक्तमस्ति कोटिशिलोद्धर्ता रावणहन्ता। यूयं रणनाटकेक्षणे सभ्यीभवत। जाम्बवानूचे। सर्वं युष्मासु घटते, ज्ञानिनाऽनन्तवीर्यसाधुना प्रोक्तमस्ति कोटिशिलोद्धर्ता रावणहन्ता। यूयं रणनाटकेक्षणे सभ्यीभवत। जाम्बवानूचे। तैः सौमित्रिर्व्योमयानेन तत्र नीतस्तां दोष्णोदक्षैप्सीत्। त्रिदशाः पुष्पवर्षं चक्रुः। पुनस्ते जात- प्रत्ययहेतोस्तां शिलामुत्पाटय। तैः सौमित्रिर्व्योमयानेन तत्र नीतस्तां दोष्णोदक्षैप्सीत्। त्रिदशाः पुष्पवर्षं चक्रुः। पुनस्ते जात- प्रत्यया लक्ष्मणं किष्किन्धायां रामपार्श्वे निन्युः। कपिवृद्धाः साहुः–युष्मत्तो रावणान्तः। नीतिस्त्वियम्। पूर्वं दूतः प्रेष्यः। सा पुरी दुष्प्रवेशनिष्कासा कृताऽस्ति। समर्थः कोऽपि दूतः प्रेष्यताम्। स गत्वा विभीषणं नीतिमन्तं भणिष्यति। सोऽपि सीतामुक्तये रावणं बोधयिष्यति। रावणेन त्वद्घातो दूतस्त्वामेष्यति। रामेणैवमनुमते सुग्रीवः श्रीभूतिं प्रेष्य हनुमन्तमाह्वत। रामाय नमन्तं च हनुमन्तमयं विधुरे नः परमो बन्धुर्नास्य तुल्यो द्वितीयोऽस्ति। तत्प्रभो! एनं सीतामवृत्त्या आदिशेति प्रशशंस। हनुमानप्याह।

मत्प्राया अनेके कपयः सन्ति। सुग्रीवनृपस्त्वेवं स्नेहाद्वक्ति।

नीलो द्विविदमैन्दौ च जाम्बवानङ्गदो नलः ॥३२॥
गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः।

अन्येऽप्यत्र कपिपुङ्गवाः सन्ति। त्वत्कार्यसिद्धयेऽहमपि संख्यापूरणोऽस्मि।

यद्वा सबान्धवमथाऽऽनयामि दशकन्धरम् ॥३३॥
लङ्कां सराक्षसद्वीपामुत्पाट्येह किमानये?।
देवीं जनकजामेवाऽऽनयामि निरुपद्रवम् ॥३४॥
सकुटुम्बं दशग्रीवं हत्वा तत्रैव वा द्रुतम्।

रामोऽप्याह त्वयि सर्वं सम्भाव्यते। गच्छ लङ्कायां सीतां गवेषयेः। इमां मदूर्मिकां देव्या अभिज्ञानमर्पयेः। तस्याश्चूडामणिं चात्र समानयेः। मद्वाचिकं च शंसेः। यद्रामस्त्वद्वियोगार्तस्त्वामेव ध्यायति। मद्विरहेण जीवितं मा त्याक्षीः। रावणं सौमित्रिणा हतमेव पश्य।

हनुमानपि प्रभो! यावत्त्वदाज्ञां विधायाऽऽयामि, तावदिहैव तिष्ठेरित्युक्त्वा सपरिच्छदो लङ्कां प्रति विमानेन प्रस्थितो महेन्द्रगिरिशिखरे मातामहमहेन्द्रस्य महेन्द्रपुरपत्तनं ददर्श। अनेन मे माताऽनपराधाऽपि निर्वासितेति ध्यात्वा क्रुद्धो रणतूर्यमवादयत्। महेन्द्रेऽपि ससैन्ये निर्गते मिथो युद्धं बभूव। हनुमान्परसैन्यान्क्षणेन बभञ्ज। माहेन्द्रिः प्रसन्नकीर्तिर्जामेयसम्बन्धमजानानो हनुमता युयुधे। हनुमान्दध्यौ। धिग्मया प्रभुकार्यविलम्बकृत्रणः प्रारेभे। ये क्षणाज्जीयन्ते तेऽन्ये। इदन्तु मन्मातृकुलम्। तथाऽप्यारब्धनिर्वाहाय जेतव्यमेव। इति ध्यात्वा प्रहारैर्भग्नास्त्ररथसारथिं माहेन्द्रिं जग्राह। तथा महेन्द्रमपि गृहीत्वा नत्वा तव नप्तांजनासुतोऽस्मि। रामाज्ञया सीताशुद्ध्यै लङ्कां गच्छन्मातृनिर्वासनं स्मृत्वा जातामर्ष एवं व्यधाम्, सहस्व। स्वामिकार्याय यामि। मत्स्वामिपार्श्वे व्रजेत्युवाच। महेन्द्रोऽप्याश्लिष्य तमवदत्। श्रुत्वा श्रुतोऽभूः। दृष्ट्या दृष्टश्च। कुरु स्वामिकार्यमित्युक्त्वा ससैन्यः स्वयं रामं जगाम।

हनुमान्व्योम्ना गच्छन्दधिमुखाऽऽख्यद्वीपे कायोत्सर्गस्थौ मुनी, तयोरदूरे ध्यानस्थास्तिस्रः कन्यकाश्च ददर्श। तदा च दवस्फुटे साधू कन्याश्च पेतुः। हनुमान्विद्यया सागराम्बुभिस्तं शमयामास। ताः कन्यास्तदैव सिद्धविद्या मुनी प्रदक्षिणीकृत्य हनुमन्तमूचिरे। परमार्हत! साधु साधु साधूनामुपसर्गमरक्षः। त्वत्सहायादस्माकं कालं विनाऽपि विद्याः सिद्धाः। का यूयमिति पृष्टास्ताः प्राहुः। अस्मिन्दधिमुखे पुरे गन्धर्वराजो राजाऽस्ति। तस्य कुसुममालाकुक्षिजा वयम्। बहवः खेचरा अस्मान्ययाचिरे। अङ्गारका-

न्यस्य तेनरोऽस्मरक्त उन्मत्तो बभूव। पिता तु नः कस्मैचिन्न ददौ। पित्रा च मुनिः पृष्टः, साहसगतेर्हन्तारं वरं व्याजहार। तातस्तं नोपलेभे। अस्माभिस्तं ज्ञातुं विद्यासाधनमारेभे। अङ्गारकेण विघ्नाय कृतो दवस्त्वयाऽशमि। या षड्भिर्मासैः सिध्यति सा मनोगामिनी विद्या त्वत्माहात्म्यतः क्षणेनाऽसिध्यत्। हनूमात्रामकृतं साहसगतिवधं स्वस्य च लङ्कायां गमनं गदित्वोत्पपात। ताभ्यो ज्ञातवृत्तः पिता ताभिः सह ससैन्यो रामं जगाम। उपलङ्कं गतो हनूमान्दारुणयाऽऽशालिकया विद्यया बभाषे। अरे! कपे! [illegible] याता, मम भोज्योऽसि। तया व्यात्ते मुखे प्रविश्य तां विदार्य निर्गतो गदापाणिर्हनुमांस्तत्कृतं प्राकारं विद्यासामर्थ्यतो भङ्क्त्वा क्रुद्धं वज्रमुखाख्यं तद्वप्रारक्षं युध्यन्तमवधीत्। तत्कन्यां लङ्कासुन्दरीं क्रुद्धां विद्याबलिनीं युध्यमानां निरस्त्रीचकार। साऽपि साश्चर्या तं पश्यन्ती कामशरहता प्रोवाच। मया पितृवधक्रुद्धयाऽविचार्य योधितोऽसि। साधुना मम पितृहन्तापतिराचख्ये। मामुद्वह। त्वया पत्या सर्वनारीषु गर्विता स्यास्यामि। स तां गान्धर्वविवाहेनोदुवाह। सूर्यास्तवर्णकः। तमः। चन्द्रोदयः। हनुमांस्तत्र लङ्कासुन्दर्या रात्रिमतीत्य सूर्योदये तामापृच्छ्य लङ्कां प्रविवेश। विभीषणगृहं गतः। तेन सत्कृत्यागमहेतुं पृष्टः प्राह। शुभोदर्कं विचिन्तयन् रावणात्सीतां मोचय। चलितोऽपि त्वद्भ्रातुः काकुत्स्थपत्नीहरणमिहाऽपि दुःखाकृत्। विभीषणः प्राह। मयाऽग्रजोऽग्रेऽपि सीतां मोचयितुमुक्तः। भूयोऽपि सनिर्बन्धं मार्थयिष्ये।

हनुमांस्तत उत्प्लुत्य सीताऽऽश्रिते देवरमणोद्याने गतोऽशोकद्रुमूले गल्ललुलितालकां साश्रुं म्लानाननां कृशां रामरामेति ध्यायन्तीं देहेऽपि निरपेक्षां वैदेहीं ददर्श। दध्यौ च। महासतीयम्। अस्या दर्शनमात्रतः पावित्र्यं जायते। युक्तमस्या विरहे खिद्यते रामः। रूपवच्छीलवच्च कस्य कलत्रम्। दशास्योऽयं रामप्रतापेन पापेन च द्विधाऽपि निपतिष्यति। विद्यान्तर्हितः सीताङ्केऽङ्गुलीयक-

मपातयत्। सा तद् दृष्ट्वा जहर्ष। त्रिजटा तदैव गत्वा दशास्याय शशंस। सीता इयत्कालं विषण्णाऽऽसीत्। साम्प्रतं तु साऽऽनन्दा। रावणो मन्दोदरीमूचे। मन्येऽसौ विस्मृतरामा मयि रिरंसुस्तद्गत्वा बोध्यताम्। साऽपि गत्वा सीतामवोचत। दशास्योऽद्वैतैश्वर्य-स्त्वमपि रूपेणाऽप्रतिरूपा, उचितो योगोऽस्तु। अहमन्याश्च तत्पत्न्यस्त्वद् दास्यः। सीता तां ततर्ज। आः पापे त्वन्मुखं न वीक्षे। मां रामस्य पार्श्वे विद्धि। लक्ष्मणं च सबान्धवं तव धवं हन्तुमागतमेव च बुध्यस्व। उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ। अतः परं त्वया न वच्मीति। सा सकोपा प्रययौ।

हनुमान्प्रादुर्भूय नत्वा बद्धाञ्जलिर्जजल्प। रामः सलक्ष्मणो जयति। त्वत्प्रवृत्त्यै तदादिष्टोऽहमागमम्। मयि तत्र गते रामो रिपूच्छिदेऽनैष्यति। सबाष्पा सीता प्राह। कस्त्वं? कथं वार्धिमलङ्घयः? मत्प्राणेशः सानुजो जीवति? क्व दृष्टः? कथं कालं नयति? हनुमानाचख्यौ। पवनाञ्जनासुतोऽहं विद्यया व्योमयानेनाब्धिमलङ्घयम्। रामः समस्तकपीशं वैरिघातात्सुग्रीवं पत्तीकृत्याधिकिष्किन्धं त्वद्वियोगाग्निनाऽहर्निशं तप्यते। गोवियुक्तो वत्स इव लक्ष्मणोऽपि न सौख्यं लभते। तौ क्षणं सशोकौ क्षणं सक्रोधौ सुग्रीवेणाश्वास्येते। भामण्डलविराधमहेन्द्राद्यैः पत्तिभूतैरुपास्येते। रामेण सुग्रीवदर्शितोऽहं स्वाङ्गुलीयं समर्प्य त्वत्प्रवृत्त्यै प्रेपितः। त्वत्तश्चूडामणिरभिज्ञानमानायितोऽस्मि। तद्दर्शनात्प्रभुर्मामत्राऽऽयातं प्रत्येष्यति। सा हनुमदाग्रहेण रामोदन्तमुदा चैकविंशतिदिनप्रान्तेऽभुक्त, ऊचे च। इमं चूडामणिमभिज्ञानं गृहीत्वा गच्छ। अत्र तिष्ठत उपद्रवः स्यात्। त्वामागतं ज्ञात्वाऽयं राक्षसस्त्वां हन्तुमेष्यति। सोऽपि स्मित्वा प्रोचे। मातर्वात्सल्यात्कातराऽसि। अहं राघवयोर्जगज्जैत्रयोः पत्तिः। ममाग्रे कोऽयं वराको रावणः। त्वामपि स्कन्धमारोप्य ससैन्यं रावणं परिभूय स्वामिनोऽन्तिके नयामि। सीताऽपि सस्मितमाह। त्वं स्वामिनं न ह्रेपयसि। रामसौमित्र्योः पत्तौ सर्वं

सम्भाव्यते। परं परपुंस्पर्शो मेऽनर्हस्तच्छीघ्रं गच्छ। त्वयि गते आर्यपुत्र उद्योगं कर्ता। हनुमानाह। गच्छाम्येषः। रक्षसां तु किञ्चित्क्रमचापलं दर्शयिष्ये। जितकाशी धर्षं परवीर्यं न मन्यते। रामपत्रेरपि पौरुषं वेत्तु। सीताऽऽमेत्युक्त्वा स्वं चूडामणिं ददौ।

सोऽपि नत्वा प्रस्थितो देवरमणोद्यानं भङ्क्तुमारेभे। तदुद्यानद्वारचतुष्कद्वाःस्था मुद्गरकरास्तं हन्तुमधावन्त। तेषां प्रहरणानि हनुमत्यस्खलन्। पावनिः कुपितस्तैरेवोद्यानपादपैः प्रजहार। रक्षोभिरुक्तवृत्तो रावणस्तद्वधाय ससैन्यमक्षकुमारमादिक्षत्। रणादौ दिष्ट्याऽऽपत इति वदन् हनुमान्, मुधा कपे गर्जसीति गदित्वा विशिखैर्वर्षन्तं तं चिरं योधयित्वा जघान। भ्रातृवधकोपादिन्द्रजित्समागत्य मारुते! तिष्ठ तिष्ठेति वदन् युध्यमानो हनुमत्प्रहृतान्स्वभटानश्यतो दृष्ट्वा मोघीकृताऽस्त्रो नागपाशास्त्रं मारुतये मुमोच। आपादमस्तकं नागपाशैर्बद्धो हनुमान्कौतुकात्क्षणं बन्धं सहमानो हृष्टेनेन्द्रजिता रावणान्तिकं नीतस्तेनोचे। दुर्मते! त्वया तौ किमाश्रितौ वनेवासौ फलाहारौ मलिनवाससौ, तुष्टो तुभ्यं किं दास्यतः। तद्वाचाऽत्र किमागमः। तौ तु धूर्तौ यकाभ्यामिदं कारितोऽसि। धूर्ताः परहस्तेनाङ्गारान्कर्षयन्ति। पूर्वं मत्सेवकोऽद्य परस्य दूतस्तेनाऽवध्योऽसि शिक्षामात्रन्तु विडम्ब्यसे। हनुमानुवाच। कदाऽहं त्वत्सेवकः। कदा च त्वं मे स्वामी एवं वदन्न लज्जसे। एकदा मत्पित्रा त्वन्मैत्र्या त्वत्सामन्तः खरो वरुणबन्धादमोचि। त्वया साहाय्यायाहूतोऽहमप्यागमम्। वरुणसुतेभ्यश्च त्वां सङ्कटेऽरक्षम्। अद्य पाप्मा त्वं साहाय्याय न योग्योऽसि। त्वदीये तं नेक्षे। यः सौमित्रेरपि त्वां त्रास्यते। तदग्रजो दूरे तिष्ठतु। रावणो भालाहितभ्रुकुटिरोष्ठं दशन्नवदत्। मुमूर्षुरसि। यदरिश्रितोऽसि। मां चारीचकर्थ। पुनर्दूतत्वान्न हन्यसे। खरे आरोप्य पञ्चशिखीकृत्य साधुना लङ्कायां प्रतिपथं भ्राम्यसे। हनुमान्क्रुद्धः पाशपन्नगांस्त्रोटयित्वोत्पत्य पादघातेन रावणकिरीटं चूर्णीकृत्य हन्यतां गृह्यतां चैष इति रावणे जल्पत्येव पाददर्दरैरनाथामिव पुरीं भङ्क्त्वोत्पत्य राममेत्य नत्वा

सीताचूडारत्नमार्पयत्। रामस्तं सीताचूडामणिं साक्षात्सीतामिव हृद्यारोपयामास। रामेण सुतवदालिङ्ग्य पृष्टो मारुतिस्तां दशास्यावमाननां सीताशुद्धिं च शशंस।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि सीताप्रवृत्त्यानयनो नाम षष्ठः सर्गः ॥

॥ अथ सप्तमः सर्गः ॥

रामः सानुजः सुग्रीवाद्यैर्वृतो लङ्काविजययात्राय व्योम्ना प्रतस्थे।

भामण्डलो नलो नीलो महेन्द्रः पावनञ्जयिः। विराधश्च सुषेणश्च जाम्बवानङ्गदोऽपि च ॥३५॥

अन्येऽपि कोटिशः खेचरेशाश्चेलुः। सा सेना नानातूर्यैः शब्दाद्वैतं रचयन्ती वार्धेरुपरि विचित्रैर्विमानै रथैरश्वैर्गजैरन्यैश्च वाहनैः खे चचार। वेलन्धराद्रौ वेलन्धरपुरे समुद्रसेतुनृपौ युध्यमानौ नलनीलाभ्यां बद्धा रामान्तिके नीतौ। रामेण पुनस्तथैव स्थापितौ च। समुद्रो रामानुजाय तिस्रः स्वकन्या ददौ। निशां तत्रोषित्वा सेतुसमुद्रानुगतो रामः प्रातः प्रस्थितः क्षणात्सुवेलाद्रिं प्राप्य सुवेलनृपं जित्वा निशामुषित्वा पुनः प्रातश्चचाल। उपलङ्कं हंसद्वीपे हंसरथनृपं जित्वा तत्रैव कृतावासस्तस्थौ।

लङ्का चुक्षोभ। रावणस्य हस्तप्रहस्तमारिचसारणाद्याः सहस्रशः सामन्ताः समनह्यन्त। रणतूर्याणि कोटिशोऽवाद्यन्त। विभीषणो

काकुत्स्थो-
राननमभ्येत्य नत्वोचे। प्रसीद। शुभोदर्कं मद्वचो विमृश। लोकद्वयविरुद्धं त्वया परदारहरणं यच्चक्रे तेन कुलं लज्जितम्। काकुत्स्थोऽयं स्वकान्तामानेतुमुपस्थितः। अस्मै तद्दारार्पणमेवातिथ्यं विधेहि। अन्यथा त्वत्कुलं निग्रहीष्यति। मायां ग्रहीष्यति। राघवौ साहसगतिवत्ससरान्तकौ दूरे स्ताम्। तत्पत्तिर्हनुमान् किं न दृष्टः। सीताहेतोरिन्द्रश्रियोऽधिकां श्रियं मा त्याक्षीः। इन्द्रजिदूचे। त्वयाऽऽजन्मभीरुणा सर्वं नः कुलं दूषितम्। तातस्य सोदरो नासि। इन्द्रस्यापि जेतारं तातमेवं सम्भावयन्नूनं मुमूर्षसि। त्वयाऽनृतभाषिणा पुराऽपि तातश्छलितः। यद्दशरथवधं प्रतिज्ञाय नाकृथाः। इहाऽऽयातं च तत्सुतं भयमुत्पाद्य तातादुररक्षिपसि। रामगृह्योऽसि। न मन्त्रेऽधिकारी। विभीषणः प्राह। नाऽहं शत्रुगृह्यः त्वं तु सुतरूपो रिपुरुत्पन्नः। अयं तातस्त्वत्पिता कामैश्वर्याभ्यामन्धः। त्वन्तु जन्मान्ध इव। राजन्ननेन पुत्रेण स्वसुतेन चाचिरात्पतिष्यसि। त्वत्कृते मुधा ताम्यामि।

रावणेऽसिमादाय वधायोत्थिते विभीषणो भृकुटिभीष्मः स्तम्भमुत्पाट्य योद्धुमुत्तस्थौ। कुम्भकर्णेन्द्रजिद्भ्यां निवार्य स्वं स्वं स्थानं नीतौ। अरे कुलाङ्गार! मत्पुर्या निर्याहीति रावणेनोक्तो विभीषणो रामं ययौ। रक्षोविद्याधराणां त्रिंशदक्षौहिण्यो विभीषणमनुजग्मुः। तमाऽऽयान्तं दृष्ट्वा सुग्रीवाऽऽद्याश्चुक्षुभुः। स पूर्वं पुरुषप्रेषणेन रामाय स्वं न्यवेदयत्। रामेणेक्षितमुखः सुग्रीवोऽवदत्। यद्यपि राक्षसाः प्रकृत्या क्षुद्रा मायिनस्तथाप्ययमायातु। भावं ज्ञात्वा यथोचितं विधास्यामः। विशालः खेचरोऽभिदधे राक्षसेष्वेकोऽयं धार्मिकः। सीतामुक्त्यै जल्पन्नधुना न्यक्कृतस्त्वामागात्। रामाज्ञया द्वाःस्थेन प्रवेशितः। पादयोः क्षिप्तमूर्द्धा रामेण परिरब्धो विभीषणः प्राह। दुर्नयमग्रजं त्यक्त्वा त्वामायाम्। मां भक्तं सुग्रीववदादिश। रामस्तस्मै लङ्काराज्यं प्रतिपेदे। हंसद्वीपेऽष्टाहान्यतिवाह्य लङ्कां प्रति चचाल। विंशतियोजनीं चम्वा रुद्ध्वा युद्धाय सज्जः सेनाकलकलेन लङ्कां बधिरयंस्तस्थौ।

प्रहस्ताद्या दशास्यसेनान्यः समवर्मयन् । केचिन्मतङ्गजवाहैरपरे वाहवाहनैः, केचिच्छार्दूलवाहैः, परे खरवाहै रथैः, केचिन्नरैः, केचिन्मेषैः, केचिन्महिषैः, केचित्तुरगैः, केचिद्विमानैरुत्पत्य वीरा दशास्यं वव्रुः । दशास्यो रोषारुणाक्षो नानाऽस्त्रं स्यन्दनमध्यास्त । भानुकर्णः शूलपाणिर्दशास्यपार्श्वे तस्थौ । इन्द्रजिन्मेघवाहनौ कुमारौ पार्श्वस्थावभूताम् । अन्येऽपि दोष्मन्तः सुताः कोटिशः शुकसारणमारिचमयसुन्दाद्यः सामन्ता अभ्येयुः । अक्षौहिणीनामसङ्ख्यैः सहस्रैर्वृतो दशास्यः पुर्याः प्रचचाल । तत्र वीराः शार्दूलशरभचमूरुकरटिकेकिकुण्डलिकुक्कुटादिकेतवः कोदण्डकुन्तकुठारखड्गभुशुण्डीमुद्गरपरिघादिपाणयो रणाय विचेरुः । रावणः पञ्चाशद्योजनानि सेनया भुवं प्रच्छाद्य तस्थौ ।

गच्छ गच्छ तिष्ठ तिष्ठ मा भैषीरुत्सृजाऽऽयुधम् । कुरुष्वाऽऽयुधमित्याजौ भटानां तत्र वागभूत् ॥३६॥

तत्र महारणे चिराद्वानरै रक्षोबले भग्ने हस्तप्रहस्तौ योद्धुमुत्तस्थतुः । तौ नलनीलाभ्यां चिरं योधयित्वा यमातिथी चक्राते । नलनीलयोरुपरि पुष्पवृष्टिः । ततो मारीचसारणशुकज्वरकामाक्षाद्या राक्षसा मदनाङ्कुरसन्तापप्रथिताद्यैः कपिभिरयुध्यन्त । मारीचराक्षसः सन्तापं, नन्दकपिर्ज्वरम्, उद्दामराक्षसो विघ्नं, दुरितकपिः शुकं, सिंहजघनराक्षसः प्रथितं योधयित्वा जघ्नुः । सूर्येऽस्तं गते सर्वे निवृत्य स्वान् हताहतान्शोधयन्तोऽस्थुः ।

निशान्ते रावणः स्वयं नानास्त्रधरो रिपूंस्तृणाय मन्यमानः स्वसेनान्यं प्रत्येकमिन्द्रवत्पश्यन् रणाजिरमियाय । राघवसेनान्योऽपि शूरैः सविस्मयमीक्ष्यमाणा ढुढौकिरे । रावणहुंकारप्रेरितैः राक्षसैः सर्वाभिसारेण योधयद्भिः कपिसैन्या अभज्यन्त । क्रुद्धं सुग्रीवं प्रस्थितं निवार्य हनुमान्रक्षःसैन्यं जगाहे । माली धनुस्तूणमाली हनुमतेऽढौकत् । मिथस्तौ प्रजह्राते । अस्त्राणि चिच्छिदाते । हनुमां-

चिरं युद्ध्वा तं नीरसं विधाय जरद्रथस्त्वया हतेन किं गच्छ गच्छेति वदन् वज्रोदरेणोचे। एह्येहि। युध्यस्व सम्प्रति। न भवसि। मा गाः। हनुमांस्तच्छ्रुत्वा तं शरैश्छादयामास। सोऽपि तच्छरवृष्टिं निर्धूय तं बाणैरतिरयत्। देवेषु द्वयोः कलिकेलिं पश्यत्सु स्तु वस्तु श्रीशैलो वज्रोदरं जघान। तद्वधक्रुद्धो रावणाङ्गजो जम्बुमाली हनुमन्तमाहूय युध्यमानस्तेन विरथिनाऽरथसारथीकृतो मुद्गरेण ताडितो मूर्च्छितः पपात। महोदराद्या राक्षसभटाः क्रुधा प्रहरन्तो हनूमता केऽपि दोष्णोः, केऽपि मुखे, केऽपि पदोः, हृदि, कुक्षौ, जर्जरीभिरे। रक्षोभङ्गक्रुद्धः कुम्भकर्णः कांश्चिदङ्घ्रिप्रहारेण, कांश्चिन्मुष्टिकूर्परमुद्गरशूलघातेन कांश्चिदन्योन्यघातेन कपीन् निघ्नन्योद्धुं दधावे। तमायान्तं कल्पान्ताग्निनिभं वीक्ष्य सुग्रीवोऽधावत। भामण्डलदधिमुखमहेन्द्रकुमुदाङ्गदाद्या अन्येऽप्यन्वधावन्त। तन्मुक्त-प्रस्वापनास्त्रवनेन निद्रायमाणं स्वसैन्यं वीक्ष्य सुग्रीवः प्रबोधिनीविद्यास्मृत्या प्रत्यबोधयत्। सुग्रीवाधिष्ठिताः कपयः कुम्भकर्णं शरैरु-पद्रुद्रुवुः। सुग्रीवो गदया तस्य रथस्य सारथिमदलयत्। स भूमिष्ठो मुद्गरकरः सुग्रीवाय धावन्नङ्घ्रवातेनैव भूयसः कपीनपातयत्। तैः कपिभिरस्खलितो मुद्गरेण सुग्रीवरथमचूर्णयत्। सुग्रीवेण वियत्युत्पत्य महतीं मुक्तां शिलां मुद्गरेण कणशश्चकार। ततः सुग्रीवमुक्तेन तडित्तडिति कुर्वता तडिद्दण्डास्त्रेण अखेरस्खलितेन ताडितो मुमूर्च्छ। भ्रातृमूर्च्छया क्रुद्धं दशास्यं स्वयं प्रस्थितमिन्द्रजित्सविनयं निवार्य कपिसैन्यं विवेश। स त्रस्यतः कपीनूचे। रे रे तिष्ठत। अयुध्यमानान्न हन्मि। रावणस्याङ्गजोऽहम्। क्व मारुतिः क्व सुग्रीवो यदि वा ताभ्यामप्यलम्। राघवौ मानिनौ क्व? सुग्रीवस्तं युद्धायाऽऽह्वत भामण्डलोऽपि तदनुजं मेघवाहनमायोधयत्। तेषु चतुर्ष्व-न्योऽन्यमास्फालन्तु भूश्चकम्पे। वार्धिश्चुक्षोभ। बाणाकर्षणमोक्षयोरन्तरं नाबोधि। आयासैर्दैवतैश्चास्त्रैश्चिरं युद्धे प्रवृत्तेऽपि कस्याऽपि जयो नाऽभूत्। इन्द्रजिन्मेघवाहनौ नागपाशास्त्रं मुमुचतुः। सुग्रीवभामण्डलौ नागपाशैर्बद्धौ निःश्वसितुमप्यसमर्थौ जातौ।

इतश्च लब्धसंज्ञेन कुम्भकर्णेन रोषाद्गदया हतो मारुतिर्मूर्च्छितो दोष्णा समुद्धृत्य कक्षान्तर्न्यधायि। विभीषणो राममूचे। त्वत्सैन्यसारभूतौ सुग्रीवभामण्डलौ रावणिभ्यां यावल्लङ्कां न नीयेते तावन्मोचयामि। मारुतिरपि कुम्भकर्णेन दोष्णा बद्धो लङ्कामप्राप्त एव मोचनीयः। स्वामीन्सुग्रीवादींस्त्रीन् विना नः सैन्यमवीरमिव। अनुमन्यस्व। यामि। एवं तस्मिन्जल्पत्येवाऽङ्गदो गत्वा कुम्भकर्णमाक्षिप्य योधयामास। क्रोधान्ध्यात्कुम्भकर्णे प्रोत्क्षिप्तभुजपाशे मारुतिरुत्पत्य ययौ। विभीषणो वैदेहसुग्रीवौ मोचयितुं रावणिभ्यां योद्धुं दधावे। रावणी दध्यतुः। पितुरनुजेन पूज्येन सह कथं योद्धव्यम्। पूज्याद् बिभ्यतां न ह्रीः। इमौ च पाशबद्धावरी नूनं मरिष्यतः। तदिहैवासाताम्। तातो यथा नौ नान्वेति। एवं ध्यात्वा रावणी नेशतुः विभीषणश्च वैदेहसुग्रीवौ पश्यंस्तस्थौ। राघवौ चिन्ताम्लानमुखौ तस्थतुः। रामो महालोचनाऽऽख्यं सुपर्णामरं पूर्वप्रतिपन्नवरं सस्मार। स आगत्य पद्माय सिंहनिनादाख्यां विद्यां, मुशलं, स्यन्दनं, हलं ददौ। लक्ष्मणाय गारुडीं विद्यां, स्यन्दनं, विद्युद्वदनां च रिपुनाशिनीं गदां ददौ। वारुणाग्नेयवायव्यादीनि दिव्यास्त्राणि छत्रे चोभयोरपि वितीर्णवान्। सौमित्रेर्वाहनीभूतं गरुडं प्रेक्ष्य क्षणाचे पाशपन्नगाः प्रणेशुः। रामसैन्ये जयजयारावोऽजनि। सूर्योऽस्तं ययौ।

प्रातर्भूयोऽपि द्वयोः सैन्ययोर्महारणो बभूव। रक्षोभिः कपिचम्वां क्षुब्धायां सुग्रीवाद्या रक्षोऽनीकेषु विविशुः। तैराक्रान्ता राक्षसास्त्रेसुः। रावणे क्रुद्धे स्वयं धावति। कपिवीरेषु कोऽपि नाऽग्रे तस्थौ। तद्युधे चलितं रामं निषेध्य विभीषणः स्वयं रावणं रुरोध। रावणस्तं जगौ। रे कं श्रितोऽसि। येन क्रुद्धस्य ममाऽऽजौ कवलवन्मुखे क्षिप्तः। रामेणाऽऽत्मानं रक्षता त्वां प्रहिण्वता साधु मन्त्रितम्। वत्स! मम वात्सल्यमद्यापि त्वय्यस्ति। तद्गच्छ। एतौ रामसौमित्री ससैन्यावद्य हनिष्यामि। त्वममीषां वध्यमानानां संख्यापूरणो

[illegible] । युद्धव्याजात्वा [illegible]
मा भूः । सम्मानमेहि । तव पृष्ठेऽयं हस्तः । विभीषणः प्राह । रामः क्रुद्धस्त्वां प्रति चलन्मया छलान्न्यषेधि । युद्धव्याजात्वा [illegible]
तुमागाम् । अद्यापि सीता मुच्यताम् । प्रसीद । मद्वचः कुरु । नाऽहं मृत्युभयान्नवा राज्यलोभेन राममगाम् । किन्तु निर्वादभयात् ।
प्रयापि सीताऽर्पणेन निर्वादं शमय । यथा भूयोऽपि तं त्यक्त्वा त्वां भजे । क्रुद्धो रावणः प्राह । रे दुर्बुद्धे ! अद्यापि विभीषिकां दर्श-
यसि ? भ्रातृहत्याभयादेव मुच्यसे । नान्यहेतुनेत्युक्त्वा धनुरास्फालयत् । विभीषणोऽपि भ्रातृहत्याभयादुक्तोसीत्याद्युक्त्वा चापमास्फा-
लयामास । तौ भ्रातरौ योद्धुं प्रवप्रवाते । इन्द्रजित्कुम्भकर्णाद्या राक्षसाः स्वामिभक्त्याऽभ्यधावन्त । रामः कुम्भकर्णं, लक्ष्मण इन्द्र-
जितं, नीलः सिंहजघनं, दुर्मर्षो घटोदरं, स्वयंभूर्दुर्मतिं, नलः शम्भुमङ्गदो मयं, स्कन्दश्चन्द्रणखं, विराधो विघ्नं, भामण्डलः केतुं,
श्रीदत्तो जम्बुमालिनं, मारुतिः कुम्भकर्णात्मजं कुम्भं, किष्किन्धेशः सुमालं, कुन्दो धूमाक्षं, वालिसूश्चन्द्ररश्मिः सारणं, परे कपयः
परानि रक्षांस्यरोत्सुः। एवं युद्धे वर्तमाने इन्द्रजिन्मुक्तं तामसास्त्रं सौमित्रीस्तपनास्त्रेण न्यवारयत् । नागपाशास्त्रं च मुमोच । तेनाऽऽ-
क्रम्यमाणसर्वाङ्गः शक्रजिन्निपपात । विराधो लक्ष्मणाज्ञया स्वरथाङ्के क्षिप्त्वा तं स्वशिबिरे निनाय । रामः कुम्भकर्णं नागपाशैर्ब-
बन्ध । भामण्डलस्तं रामाज्ञया शिबिरेऽनैषीत् । एवमन्येऽपि मेघवाहनाद्या रामस्य सैनिकैर्बद्धा स्वशिबिरे निन्यिरे। दशास्यस्तद् दृ-
ष्ट्वा क्रुच्छोकाकुलो विभीषणाय शूलं चिक्षेप । सौमित्रिणा तस्मिन्नन्तरालेऽपि क्षितैः शरैः कणशः कृते धरणेन्द्रदत्ताममोघविजयाऽऽ-
ख्यां महाशक्तिमुत्कृत्य सेऽभ्रमयत् । तां धगद्धगिति ज्वलन्तीं तडित्तडिति नादिनीं वीक्ष्य सुराः खेऽपसस्नुः । सैन्यानि दृशममीलयन् ।
रामोऽनुजमाह । आगन्तुरयं विभीषणो हन्यते । आश्रितघातिनोऽस्मान् धिगिति । सौमित्रिस्तच्छ्रुत्वा दशास्यमाक्षिपन् विभीषणाग्रे
तस्थौ । रावणस्तं गरुडस्थं पुरः प्रेक्ष्योवाच । न तुभ्यं शक्तिरुत्क्षिप्ता । परमृत्युना मा मृथाः। यदि वा म्रियस्व, यतो भवानेव मार्यः।

त्वत्पदे ह्ययं वराको विभीषणो ममाग्रेऽस्थात् । इत्युक्त्वा तां सौमित्रये मुमोच । सौमित्रिः सुग्रीवः श्रीशैलो नलो भामण्डलो विराधोऽन्येऽपि स्वैः स्वैरस्त्रैस्तामघ्नन् । सा तदस्त्रौघमवज्ञाय लक्ष्मणोरःस्थले पपात । तया भिन्नो लक्ष्मणो मुमूर्च्छ । तत्सैन्ये च हाहारवोऽभूत् । क्रुद्धो रामो रावणमयोधयत् । स पञ्चाननरथस्तं द्विपं पञ्चकृत्वो विरथीकृतवान् । दशास्यो दध्यौ । भ्रातृस्नेहादयं स्वयं मर्ता । तत्किमनेन योधितेनेति । रावणो लङ्कां सूर्यश्चास्ताद्रिं प्राप ।

रामो निवृत्तः सौमित्रिं भूपतितं दृष्ट्वा मूर्च्छितः पपात । सुग्रीवादिभिः प्रापितचैतन्यो लक्ष्मणान्तिके निपद्य रुदन्नवादीत् । वत्स ! किं बाधते ? ब्रूहि । संज्ञया वा वद । सुग्रीवाद्यास्त्वन्मुखमीक्षन्ते । वाचा, दृशा वाऽमून् किं नाऽनुगृह्णासि ? रावणो जीवन्नगादिति ह्रिया नूनं न वक्षि । रेरे रावण ! दुष्टात्मन् ! तिष्ठ तिष्ठ, क्व यास्यसीत्याद्युक्त्वा धनुरास्फाल्योत्तिष्ठन्कपीशेन सविनयं बभाषे । प्रभो निशेयम्, । रावणो लङ्कां ययौ । अस्मत्स्वामी चैष शक्तिघातविधुरः । धैर्यं धेहि । हत एव रावणः । सौमित्रेरेव प्रतिजागरणोपायं चिन्तय । भूयो रामोऽभ्यधात् । भार्या हृता । अनुजो हतः, रामोऽयमद्यापि तिष्ठति, शतधा न विदीर्यते । सखे सुग्रीव ! श्रीशैल ! भामण्डल ! नल ! अङ्गद ! विराधाद्याश्च सर्वेऽपि स्वौको यात । सखे विभीषण ! त्वं न कृतार्थितोऽसि । तत्सीतापहाराद्भ्रातृवधादप्यधिकं शुचेऽभूः । परं मासः पश्येः । त्वां दशास्यवधात्कृतार्थीकृत्य लक्ष्मणमनुयास्यामि । अमुं हि विना किं मम सीतया जीवितव्येन वा । विभीषणोऽभाषिष्ट । अधैर्यं त्यज । शक्त्या हतोऽपि रात्रिं जीवति । तन्मन्त्रतन्त्रादिना प्रतीकाराय यत्यताम् । आमेति रामेणोक्ते सुग्रीवाद्या विद्यया राघवस्य परितश्चतुर्द्वारान्सप्तप्राकारान्व्यधुः ।

प्राच्यां द्वारेषु तत्राऽस्थुः सुग्रीवः पावनञ्जयिः । तारः कुन्दो दधिमुखो गवाक्षो गवयः क्रमात् ॥३७॥

उदिच्यामङ्गदः कूर्मोऽङ्गो महेन्द्रो विहङ्गमः । सुषेणश्चन्द्ररश्मिश्च द्वारेष्वस्थुः क्रमादमी ॥३८॥
प्रतीच्यां नीलसमरशीलदुर्धरमन्मथाः । जयश्च विजयश्चैव सम्भवश्चावतस्थिरे ॥३९॥
भामण्डलो विराधश्च गजो भुवनजिन्नलः । मैन्दो विभीषणश्चास्थुर्दक्षिणस्यां क्रमादमी ॥४०॥

एवं सुग्रीवाद्या काकुत्स्थौ मध्ये कृत्वा प्रजागरपरास्तस्थुः ।
सीता खेच- इतश्च कश्चित्सीताया जगाद । सौमित्रिः शक्त्या हतः भ्रातर्विपत्स्यते स्नेहाच्च रामोऽपि । तच्छ्रुत्वा मूर्च्छया पतिता सीता खेच-
रीभिः प्रापितचैतन्या करुणं विललाप । हा वत्स ! ज्येष्ठं मुक्त्वा काऽगाः । त्वां विना क्षणमपि नायं स्थातुं क्षमः । मां मन्दभाग्यां
धिक् । यत्कृते पतिदेवरयोरीदृगापतितम् । पृथ्वि ! प्रसीद । मत्प्रवेशाय द्विधा भवेत्यादि । काऽपि कृपालुः खेचरी तां तथा दृष्ट्वा-
ऽवलोकिन्याऽवलोक्याऽब्रवीत् । देवि ! त्वद्देवरः प्रातरक्षताङ्गो भविता । रामेण च सहैत्य त्वामानन्दयिष्यति । तच्छ्रुत्वा सीता
स्वास्थ्यं भेजे । रावणः सौमित्रिर्मारितोऽद्येति क्षणं जहर्ष । भ्रातृपुत्रमित्रबन्धं च स्मृत्वा रुरोद । हा कुम्भकर्ण ! हा इन्द्रजिन्मेघवा-
हनौ ! हा वत्सा जाम्बुमाल्याद्याः ! कां दशां प्राप्ताः स्थेत्यादि ।

इतश्च रामसैन्ये कोऽपि खेचर आगत्य दक्षिणवप्रद्वाररक्षकं भामण्डलं जगौ । पद्मपादान्दर्शय मे । सौमित्रिजीवातुं वक्ष्ये । भाम-
ण्डलेन पद्मोपान्तं नीतो नत्वा व्यजिज्ञपत् । संगीतपुरेशशशिमण्डलनृपात्मजः सुप्रभाकुक्षिभूः प्रतिचन्द्रोऽहम् । सकलत्रः खे व्रजन्
सहस्रविजयखेचरेण मैथुनिकावैराद्योधितः । शक्त्याऽऽहत्य पातितः । साकेतपुर्यां महेन्द्रोदयोद्याने भूलुठितो भवद्भ्रात्रा भरतेन दृष्ट्वा
गन्धाम्बुसेकेन निःशल्यो व्यधायि । सद्यो रूढप्रहारोऽहं गन्धाम्बुमाहात्म्यं तवानुजमपृच्छम् । भरतः प्राह । गजपुरादागतस्य वि-

न्ध्यसार्थवाहस्यैको महिषोऽध्वन्यतिभारत्रुटितोऽत्रापतत्। पुरीजनस्तच्छीर्षे पादं विन्यस्य चचार। स विपन्नोऽकामनिर्जरायोगाच्छ्वेतंकरपुरेशः पवनपुत्रकाख्यो वायुकुमारः सुरोऽभूत्। क्रुद्धोऽस्मिन्जनपदे व्याधिं व्यधात्। मद्देशवर्तिनोऽपि द्रोणमेघनृपस्य मन्मातुलस्य देशे गृहे च व्याधिर्नाभूत्। मातुलो मया पृष्टो जगौ। मद्भार्यां प्रियङ्करा व्याधिबाधिता गर्भे जाते तत्प्रभावाद्व्याधिना मुमुचे। क्रमाच्च विशल्याऽऽख्यां सुतामसूत। विशल्यास्नानाम्बुसिक्तश्च जातरुगपि लोको मद्देशे नीरुगभूत्। मया सत्यभूतशरणो-मुनिः पृष्टः पुण्याः प्राग्जन्मतपसः फलमाचख्यौ। व्रणसंरोहणं शल्यापहारो व्याधिक्षयोऽस्याः स्नानाऽम्भसा भावी लक्ष्मणश्च भर्ता। तेनर्षिवचसाऽनुभवाच्चायमस्याः प्रभावो मया निश्चिक्ये। इत्युक्त्वा द्रोणमेघो ममापि तत्स्नानजलमार्पयत्। तेन ममापि भूर्नीरुगजनि। त्वं च तत्सिक्तो निःशक्तिशल्यः संरूढव्रणश्चाभूः। तत्प्रभो! आमातस्तत्स्नानाम्बु समानयत। त्वर्यतां त्वर्यताम्। ततो रामाज्ञया भामण्डलश्रीशैलाङ्गदा विमानेनाऽयोध्यां प्राप्ताः। प्रासादाङ्के शयानं भरतं दृष्ट्वा सङ्गीतेन प्रबोधयामासुः। भरतपृष्टो भामण्डलो नत्वा कार्यं जगौ। एतन्मया तत्रेयुषा सेत्स्यतीति भरतस्तद्विमानारूढः कौतुकमङ्गलं पुरं प्राप। भरतेनाऽर्थितो द्रोणमेघः लक्ष्मणेन सहोद्वाह्य स्त्रीसहस्रयुतां विशल्यां ददौ। भामण्डलोऽयोध्यायां भरतं मुक्त्वा विशल्यायुतो ज्वलद्दीपविमानस्थोऽर्कोदयभ्रान्त्या भीतैर्निजैः क्षणं दृष्टो लक्ष्मणान्तिकं ययौ। विशल्यया पाणिना स्पृष्टात्सौमित्रेः क्षणाच्छक्तिर्निर्गत्य समुत्पतन्ती हनुमतोत्पत्य गृहीता। सा देवतारूपा प्राह। न मे दोषः। अहं प्रज्ञप्तिस्वसा धरणेनाऽस्मै दत्ता, विशल्याप्राक्तपस्तेजः सोढुमशक्ता यास्यामि। मां प्रेष्यभावादनागसं मुञ्च। सा मुक्ता तिरोधत्त। विशल्या भूयोपि सौमित्रिं पाणिना पस्पर्श। गोशीर्षचन्दनेन च शनैः शनैर्विलिलेप। सौमित्री रूढव्रणो द्राक् सुप्तोत्थित इव रामेण सस्वजे। रामोऽस्मै विशल्यावृत्तं च शशंस। तत्स्नानाम्बुना च स्वान्परांश्चाऽभ्य-

पैचयत् । तदैव रामाज्ञया सौमित्रिः कन्यासहस्रयुतां विशल्यामुपायत । तदा सौमित्रिजीवनोद्भवजः कोऽप्युत्सवो विद्याधरैश्चक्रे ।

दशास्यस्तज्ज्ञात्वा मन्त्रिभिरमन्त्रयत् । मम भावोऽयमभूत् । शक्तिहतो लक्ष्मणः प्रातर्मर्ता । तत्स्नेहाद्रामोऽपि । कपयो नंष्ट्वा यास्यन्ति । कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मुख्याश्च स्वयमेष्यन्ति । लक्ष्मणो दैववैगुण्याज्जीवितः । कुम्भकर्णाद्याः कथं मोचयितव्याः । मन्त्रिणः प्रोचुः । सीतामोक्षं विना तेषां न मोक्षः । प्रत्युताशिवम् । निजं कुलं रक्ष रक्ष । राममेवानुनय । रावणस्तानवमत्य सामन्तं दूतं सामदानदण्डपूर्वमनुशिष्य रामान्ते प्राहिणोत् । स गत्वा राममूचे । दशास्यस्त्वां वक्ति । मद्बन्धुवर्गं मुञ्च सीतामनुमन्यस्व । राज्यार्धं गृहाण । त्रीणि कन्यासहस्राणि दास्ये । एवं चेन्न तुष्यसि तदा नैतत्सर्वं न च जीवितम् । रामोऽभाषत । नाऽर्थो मे राज्यादिना चेत्सीतामर्चयित्वा प्रहेष्यति तदा तद्बन्धुवर्गं मोक्ष्ये नान्यथा । सामन्त ऊचे । स्त्रीमात्रकृते स्वं प्राणसंशये मा क्षैप्सीः । चेदेकवारं रावणाहतः सौमित्रिर्जीवितोऽद्य कथं स जीविष्यति, त्वं, कपयश्च । रावण एकोऽपि विश्वं हन्तुमलम् । लक्ष्मणः क्रोधाद्बभाषे । रे दूताधम ! रावणोऽद्यापि स्वशक्तिं परशक्तिं वा न वेत्ति । हतबद्धपरिवारो भार्याशेषीकृतोऽपि पौरुषं नाटयति । अहो धार्ष्ट्यम् । तत्त्वं युद्धाय सन्नाहय । मद्भुजस्त्वां हन्तुं सज्ज एव । दूतोऽपि विभाषितुकामः कपिभिर्ग्रीवायां धृत्वा निरवास्यत ।

दशास्यो दूतात्तच्छ्रुत्वा सचिवान्सम्प्रति किं कार्यमित्यनुयुयोज । तेऽप्यब्रुवन् । सीताऽर्पणमुचितम् । सर्वं कार्यमन्वयव्यतिरेकाभ्यां परीक्ष्यते । व्यतिरेकफलं दृष्टम् । अन्वयफलं पश्य । सीताऽर्पणाद्विमुक्तैरक्षतैर्बन्धुभिः सुतैः सम्पदा चैधस्व । दशास्यस्तेषां सीताऽर्पणगिरा मर्माहत इवान्तर्दूनश्चिरं दध्यौ । बहुरूपाया विद्यायाः साधनं हृदि निर्णीय शान्तकषायीभूय शान्तिचैत्यं ययौ । श्रीशान्तेर्भक्त्या स्नात्रं कृत्वा गोशीर्षचन्दनेनाङ्गरागं दैवतैश्च पुष्पैः पूजां चकार । तुष्टाव । पुरोरत्नशिलासीनोऽक्षस्रग्धारी विद्यां साध-

पितुमारेभे। मन्दोदरी यमदण्डं द्वाःस्थं जजल्प। सर्वोऽपि पूर्जनोऽष्टाहानि जिनधर्मरतोऽस्तु, अन्यथा वधात्मको दण्ड इति लङ्कायामाघोषय। स तथा चक्रे। सुग्रीवस्तच्चरैर्ज्ञात्वा यावद्बहुरूपिणीं विद्यां न साधयति तावत्साध्योऽयमिति रामं व्यज्ञपयत्। पद्मोऽपि स्मित्वोचे। शान्तं ध्यानस्थं तं कथं गृह्णामि। स इव नाहं छली। अङ्गदाद्यस्तद्रामवचः श्रुत्वा छन्नमेव शान्तिचैत्ये गत्वा विविधानुपसर्गान् व्यधुः। स तु ध्यानान्मनागपि नाऽचालीत्। अङ्गदो जगाद। रामाद्भीतेन त्वया किमिदं पाखण्डमारेभे। त्वया मद्भर्तुः परोक्षे महासती सीता जह्रे। अहं तु तव पश्यतोऽपि मन्दोदरीं हरामि। इत्युक्त्वा रुदतीं मन्दोदरीं कचैश्चकर्ष। स तु न प्रेक्षांचक्रेऽपि। विद्या नभो द्योतयन्ती च प्रादुर्भूयोवाच। सिद्धाऽस्मि। किं करोमि विश्वं तव वशे? कियन्मात्रौ काकुत्स्थौ। रावणः प्रत्युवाच। सर्वं त्वया सिध्यति। स्मृता समागच्छेः। साऽन्तर्दधे। कपयः स्वसैन्यं प्रापुः। दशास्यो मन्दोदर्यङ्गदोदन्तं श्रुत्वा हुंकारं कृत्वा स्नातभुक्तो देवरमणोद्याने गत्वा सीतां जजल्प। सुचिरमनुनीताऽसि। सम्प्रति तु त्वत्पतिदेवरौ हत्वा त्यक्तनियमभङ्गभीरुत्वः प्रसह्य त्वां सेविष्ये। सा तद्वाचा मूर्च्छिता कथंचिल्लब्धसंज्ञा रामसौमित्र्योश्चेन्मृत्युस्तदा मेऽनशनमित्यभिजग्राह। दशास्यस्तच्छ्रुत्वा दध्यौ। अस्यां मे रागः स्थले कमलरोपणवत्। मया युक्तं न चक्रे। यद्विभीषणोऽवज्ञातः, अमात्या न मानिताः, कुलं कलङ्कितम्। अद्य चेदेनां मुञ्चे तन्न विवेकः। रामाक्रान्तेन मुक्तेति प्रत्युताऽयशः। ततो बद्ध्वाऽत्राऽऽनेष्ये। अमूं चार्पयिष्यामि। इदं धर्म्यं यशश्चेति निश्चित्य तां निशामतीत्यापशकुनैर्वार्यमाणोऽपि युधे चचाल। भूयोऽपि द्वयोः सैन्ययोर्युद्धं प्रववृते। लक्ष्मणोऽपररक्षांसि विधूय दशास्यं विशिखैराच्छादयमास। तद्विक्रमं दृष्ट्वा साशङ्को रावणो बहुरूपां विद्यां सस्मार। स्मृतिमात्राऽऽगतायां तत्र विद्यायां रावणोऽनेकशो भैरवाणि रूपाणि विचक्रे। लक्ष्मणो भूमौ खे पृष्ठेऽग्रे पार्श्वयोर्नानाऽस्त्रवर्षिणो रावणानेवापश्यत्। स्वयं तार्क्ष्यस्थ एकोऽपि

नानिशितैः शरैर्जघान । रावणो विधुरश्चक्रं स्मृत्वा भ्रमयित्वा मुमोच । तत्तु प्रदक्षिणां कृत्वा सौमित्रेर्दक्षिणे करे तस्थौ । रावणो विष-ण्णो दध्यौ । सत्यं मुनिवचो जज्ञे । विभीषणादीनामालोचनिर्णयश्च सत्योऽभूत् । विभीषणस्तं विषण्णं दृष्ट्वा पुनर्जगौ । भ्रातश्चेज्जि-जीविषुस्तन्मुञ्च सीताम् । रावणः क्रुद्धोऽभ्यधात् । रे मम किं चक्रमेवाऽस्त्रम् ? सचक्रमपि रिपुं मुष्टिना हनिष्यामि । लक्ष्मणस्तस्येत्थं विब्रुवतो वक्षस्तेनैव चक्रेणाऽपाटयत् । तदा ज्येष्ठकृष्णैकादश्यामह्नः पश्चिमे यामे मृतो दशास्यस्तुर्यं नरकं प्राप । सुरैर्जयजयेति वदद्भिः सौमित्रेरूर्ध्वं पुष्पवृष्टिश्चक्रे । कपयो हर्षान्ननृतुः ।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरित्रे गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि रावणवधो नाम सप्तमः सर्गः ॥

॥ अथाष्टमः सर्गः ॥

विभीषणः कान्दिशीकान्राक्षसान्पद्मनारायणावष्टमौ बलहरी श्रयध्वमित्यूचे । तौ च तेषां श्रितानां प्रसादं चक्रतुः । विभीषणो भ्रातरं हतं दृष्ट्वा शोकावेषान्मुमूर्षुः छुरिकया स्वकुक्षिं निभिन्दन् भ्रातर्भ्रातरित्युच्चैः क्रन्दन्मन्दोदर्यादियुतो राघवाभ्यामिति प्रत्यबोधि । ईदृक् विक्रमी न शोच्योऽयम् । वीरवृत्त्या मृत्युं गतोऽसौ कीर्तिपात्रम् । अस्योत्तरकार्याणि कुरुध्वम् । एवं कुम्भकर्णादयोऽपि प्राप्त-बन्धनाः प्रबोधिताः । सर्वेऽपि सम्भूय गोशीर्षचन्दनैः कर्पूरागरुसम्मिश्रैर्दशास्याङ्गसंस्कारं चक्रुः । पद्मस्ते च पद्मसरस्येत्य स्नात्वा

दशास्याय जलाञ्जलिं ददुः। रामकुम्भकर्णादीन्स्वस्वराज्यानि श्रयध्वमित्याह। तेऽपि शोकविस्मयभृतो गद्गदाक्षरं जगदुः। नाऽर्थो राज्येन प्रव्रज्यां ग्रहीष्यामः।

अत्रान्तरे कुसुमायुधोद्यानेऽप्रमेयबलाख्यश्चतुर्ज्ञानी मुनिराययौ। तत्रैव रात्रौ तस्य केवले ज्ञाने जाते सुरा महिमानं चक्रुः। राघवौ कुम्भकर्णाद्याश्च प्रातर्गत्वा नत्वा धर्मं शुश्रुवुः। विरक्तौ शक्रजिन्मेघवाहनौ स्वभवान्पप्रच्छतुः। मुनिराह। कौशाम्ब्यां प्रथमपश्चिमौ युवां निःस्वौ बन्धू। भवदत्तर्षेः प्रव्रज्य विजह्रतुः। अन्येद्युः कौशाम्ब्यां गतौ मधूत्सवे इन्दुमुख्या पत्न्या क्रीडन्तं नन्दीघोषनृपं ददृशतुः। पश्चिमस्तं दृष्ट्वा ईदृक्क्रीडापरोऽनयोः पुत्रो भूयासमिति कृतनिदानस्तयोः सुतो रतिवर्धनोऽभूत्। उद्यौवनः प्राप्तराज्यः पितेव विविधं रेमे। प्रथमर्षिस्तु ब्रह्मकल्पे सुरीभूतो मुनिरूपेणाऽऽगत्य तं प्रबोधयति स्म। ततः प्रव्रज्य ब्रह्मलोके सुरत्वं प्राप। ततो द्वावपि च्युतौ विबुद्धनगरे भ्रातरौ। भूपौ प्रव्रज्याच्युते सुरीभूय दशास्यसुतौ युवां जज्ञाथे। रतिवर्धनमातेन्दुमुखी तु भवं भ्रान्त्वा मन्दोदरी युवयोर्जननी जज्ञे। कुम्भकर्णेन्द्रजिन्मेघवाहनाद्या मन्दोदर्यादयश्च तच्छ्रुत्वा प्राव्रजन्। रामस्तु सानुजसुग्रीवो बिभीषणेन वेत्रिणा दर्श्यमानपथः खेचरीभिः कृतमङ्गलो महत्या ऋद्ध्या लङ्कां विवेश। पुष्पगिरेर्मूर्धन्युद्याने हनुमता यथाऽऽख्यातां सीतां ददर्श। तामुत्क्षिप्य निजाङ्के धारयामास। सिद्धगन्धर्वाद्या इयं सीता महासती जयत्विति व्योम्नि जुघुषुः। सीता नमन्तं सौमित्रिं चिरं जीवेत्यादि ब्रुवाणा मूर्धनि जघ्रौ। भामण्डलमपि नमन्तमाशिषाऽनन्दयत्। सुग्रीवबिभीषणश्रीशैलाऽङ्गदाद्या अपि स्वनामाख्यानपूर्वं तां नेमुः। रामः सप्रियो भुवनालङ्कारं गजमध्यास्य कपीशादिवृतो दाशास्यं धाम गतः। तत्र श्रीशान्तिचैत्ये बिभीषणाऽर्पितैरुपहारैः श्रीशान्तिमानर्च। ततः सपरिवारोऽपि बिभीषणाऽभ्यर्थितो बिभीषणगृहे गत्वा देवार्चनस्नानभोज-

नादि चक्रे । विभीषणो द्वे वाससी परिधाय कृताञ्जलिः सिंहासनासीनं रामं जगाद । रत्नादिः कोशोऽयमिदं हस्तिहयादि, राक्षसद्वीपश्चायं गृह्यताम्, त्वत्पत्तिरस्मि । तव राज्याभिषेकं कुर्महे । लङ्कां पवित्रय । मामनुगृहाण । रामोऽभ्यधात् । मया लङ्काराज्यं पुरा ते दत्तम् । भक्तिमोहितः किं व्यस्मार्षीः ? इत्युक्त्वा तदैव तं लङ्काराज्येऽभिषिषेच । स्वयं सपरिवारो रावणौको ययौ तत्र राघवौ सिंहोदरादीनां प्राक् स्वस्वप्रतिपन्नाः कन्या रामाज्ञया विद्याधरैरानीता यथाविधि व्यवाहयताम् । सुग्रीवाद्यैः सेव्यमानौ षड्वर्षीमतिचक्रमतुः ।

अत्रान्तरे विन्ध्यस्थल्यामिन्द्रजिन्मेघवाहनौ सिद्धौ । तन्मेघरवं तीर्थं जज्ञे । कुम्भकर्णो नर्मदानद्यां सिद्धः । तत्तीर्थं पृष्ठरक्षिताऽऽख्यं बभूव । इतश्च साकेतपुरे रामलक्ष्मणाम्बे शुद्धिमजानत्यौ दुःखिते तस्थतुः । तदा च धातकीखण्डात्तत्राऽऽगतो नारदस्ते दुःखहेतुं पप्रच्छ । अपराजिता जजल्प । मत्सुतौ वनं यातौ । सीताऽपहारे रावणेन रणे शक्त्या ताडिते सौमित्रौ विशल्या तत्राऽऽनायि । ततो न विद्मो वत्सो जीवति नवेत्युक्त्वा सा वत्स वत्सेति रुदन्ती सुमित्रामप्यरोदयत् । नारदः प्राह । युवां सुस्थिते भवतम् । युष्मत्पुत्रावुपेष्यामि । आनेष्यामि । ततो नारदो लङ्कायां गत्वा रामाय मातृवृत्तमाचख्यौ । रामो विभीषणं प्राह । मातॄणां दुःखं विस्मृत्य त्वद्भक्त्या चिरमस्थाम् । यावन्मातरोऽस्मद्दुःखान्न विपद्यन्ते तावत्तत्राऽद्य यामः । अनुजानीहि । लङ्केशो नत्वोचे । षोडशाहान्यत्र तिष्ठ । यावत्स्वैः शिल्पिभिरयोध्यां स्वःपुरीसमां विदधे । एवमस्त्विति रामेणोक्ते स तथा चक्रे । तदा रामेण विसृष्टो नारदो गत्वा मातॄणां पुत्राऽऽगमोत्सवमाख्यात् । षोडशेऽह्नि राघवौ सान्तःपुरौ पुष्पकारूढौ लङ्केशसुग्रीवभामण्डलादिवृतौ क्षणादयोध्यामीयतुः ।

भरते गजारूढे सानुजेऽभ्यागते पुष्पकं रामाज्ञयोपक्ष्मं जगाम । भरते सानुजे पूर्वमेवेभादुत्तीर्णे तौ सोत्कण्ठौ पुष्पकादुत्तेरतुः ।

रामो भरतशत्रुघ्नौ पादान्ते लुठन्तावुत्थाप्य परिषस्वजे । लक्ष्मणोऽपि तौ नमन्तावालिलिङ्ग । रामस्त्रिभिरनुजैः सार्धं पुष्पकमारुह्याऽयोध्याप्रवेशाय समादिदेश । रामसौमित्री महामहेन स्वप्रासादं जग्मतुः । रामः ससौमित्रिः पुष्पकादुत्तीर्य मातृगृहेऽपराजितां देवीमपरश्च मातृवर्गं ननाम । ता आशिषो ददुः । सीताविशल्याद्याः श्वश्रूर्नमन्त्यस्ताभिरस्मद्वद्वीरप्रसविन्यो भूयास्तेत्याशास्यन्त । अपराजिता देवी भूयोऽपि लक्ष्मणं पाणिना स्पृशन्ती मूर्ध्नि चुम्बन्ती चैवमुवाच । दिष्ट्या दृष्टोसि । पुनर्जातोसि । त्वत्परिचर्यया रामसीताभ्यां तानि तानि वनवासकष्टान्यतिनीतानि । लक्ष्मणोऽवदत् । तातेनेवार्येण त्वयेव सीतया लालितो वनेऽपि सुखमस्थाम् । मद्दुर्ललितादेव सीताऽपहारः । परमार्यः सपरिवारोऽपि युष्मदाशीर्भिर्वैरवार्धिं लङ्घित्वा क्षेमेण ययौ । भरतोऽयोध्यायामुत्सवमकारयत् ।

अन्यदा भरतो रामं नत्वोवाच । आर्य ! त्वदाज्ञयेयत्कालं राज्यं धृतम् । चेदार्याज्ञा राज्यपालनेऽर्गला नाऽभविष्यत् तत्तातपादैः सहैव प्राव्रजिष्यम् । व्रतायानुमन्यस्व । राज्यं प्रतीच्छ । भवोद्विग्नस्त्वयि प्राप्ते स्थातुं नोत्सहे । रामः साश्रुः प्राह । वत्स ! किं वक्षि ? राज्यं त्वमेव कुरु । वयं त्वय्युत्काः समागताः । स्वविरहव्यथां मा दाः । तिष्ठ । ममाज्ञां प्राग्वत्कुरु । इत्याग्रहपरं रामं ज्ञात्वा नत्वा स चलन्सौमित्रिणोत्थाय पाणिना दध्रे । भरतं व्रताय यान्तं ज्ञात्वा सीताविशल्याद्याः ससम्भ्रमास्तत्राऽऽजग्मुः । भरतस्य व्रताग्रहं विस्मारयितुकामा जलक्रीडार्थमर्थनां चक्रुश्च । स च सान्तःपुरोऽपि तासामुपरोधेन क्रीडासरसि मुहूर्तं चिक्रीड । भरते जलान्निर्गत्य तीरस्थे स्तम्भमुन्मूल्य तत्राऽऽगतो भुवनाऽलङ्कारो मदान्धोऽपि भरतदर्शनादमदोऽभूत् । तद्दर्शनाद्भरतोऽपि मुमुदे च । रामसौमित्री ससम्भ्रमौ ससामन्तौ तद्बन्धनायाऽऽजग्मतुः । रामाज्ञया हस्तिपकैः स स्तम्भे निन्ये ।

देशभूषणकुलभूषणर्षी आगतौ । तन्नत्यै रामसौमित्रिभरताः सपरिवारा ययुः । रामोऽपृच्छत् । भरतदर्शनाद् भुवनालङ्कारः करी

कथं निर्मदः । देशभूषणः केवली जगौ । ये श्रीनाभेयेन सह चत्वारो नृपसहस्राः प्राव्रजन्, ते निर्विण्णास्तापसा बभूवुः । तेषु
प्रह्लादनासुप्रभनृपसुतौ तापसौ चन्द्रोदयसूरोदयौ चिरं भवं भ्रेमतुः । चन्द्रोदयो गजपुरे कुलङ्करो राजाऽभूत् । सूरोदयोऽपि तत्रैव
श्रुतिरतिर्द्विजः । अन्यदा कुलङ्करनृपस्तापसाश्रमं गच्छन्नभिनन्दनर्षिणाऽवधिज्ञानेनोचे । पञ्चाग्नितपः कुर्वता तपस्विना दग्धुमानी-
तस्य काष्ठस्यान्तस्तव पूर्वभवपितामहः सर्पस्तिष्ठति । तं रक्षेः । स तत्र गतो दारुदारणात् तं तथा दृष्ट्वा विस्मितः प्रविव्रजिषुः श्रुति-
रतिद्विजेन नाऽयं युष्माकमाम्नायको धर्मः, तव च चेन्निर्बन्धस्तदन्तिमे वयसि दीक्षा ग्राह्येति निषिद्धः किं कर्तव्यमिति ध्यायं-
स्तस्थौ । पुरोधःसक्तया राज्या विषदानान्मारितश्च । श्रुतिरतिरपि क्रमान्मृतः । द्वावपि भवं भ्रान्त्वा राजगृहे कपिलविप्रसुतौ विनो-
दरमणौ जातौ । रमणो देशान्तरे वेदमधीत्य निशि राजगृहमागतो बहिरेव यक्षगृहे सुष्वाप । विनोदभार्या शाखा तदा दत्तद्विजेन
कृतसङ्केता तत्राऽऽगता । विनोदोऽपि तामन्वाययौ । सा दत्तबुद्ध्या रमणमुत्थाप्यारमयत् । विनोदोऽप्यसिना तं जघान । शाखया
रमणच्छुर्या विनोदोऽपि जघ्ने । तौ चिरं भवं भ्रेमतुः । विनोदो धनाख्येभ्यपुत्रोऽभूत् । रमणस्तु धनसुतो भूषणाऽऽख्यः । धनाज्ञया
व्यूढद्वात्रिंशत्कन्यः क्रीडन्नेकदा रात्रेस्तुर्ये यामे श्रीधरर्षेः केवलज्ञाने जाते देवैरारब्धमुत्सवं दृष्ट्वा जातधर्मबुद्धिः सौधादुत्तीर्य नन्तुं च-
लितो मार्गे सर्पदष्टश्चिरं शुभगतिर्बभ्राम । जम्बूद्वीपापरविदेहे रत्नपुरेऽचलचक्रिसुतः प्रियदर्शनः प्रविव्रजिषुस्ताताऽऽग्रहात्परिणीत-
कन्यासहस्रत्रयः संविग्नस्तस्थौ । चतुःषष्टिवर्षसहस्राणि गार्हस्थ्येऽपि तपस्तप्त्वा ब्रह्मकल्पे सुरोऽजनि । धनोऽपि भवं भ्रान्त्वा द्विज-
सुतो मृदुमतिर्द्यूतव्यसनी वेश्यासक्तो धूर्तोऽन्ते व्रताद् ब्रह्मलोके देवोऽभूत् । च्युत्वा पूर्वभवमायादोषाद्वैताढ्याद्रावयं गजो जातः ।
प्रियदर्शनजीवस्तु च्युत्वा भरतोऽयम् । तेन भरतदर्शनाज्जातजातिस्मृतिरयं । गजो विवेकादमदः ।

तच्छ्रुत्वा भरतो राजसहस्रेण व्रतं ललौ, मुक्तश्च। राजसहस्रमपि नाना लब्धीः प्राप्योचितं पदं प्राप। कुञ्जरोऽपि नानातपः कृत्वाऽनशनी ब्रह्मलोके ययौ। भरताऽम्बा कैकेय्यपि व्रतादव्ययं पदं लेभे। भरते दीक्षिते भूचरखेचरा भूपा राममभिषेकाय प्रार्थयन्। रामादेशात्सौमित्रेर्वासुदेवत्वाभिषेकं चक्रुः। रामस्य बलदेवत्वाभिषेकश्च। रामो विभीषणाय रक्षोद्वीपं, सुग्रीवाय कपिद्वीपं, हनुमते श्रीपुरं, विराधाय पाताललङ्कां, नीलाय ऋक्षपुरं, प्रतिसूर्याय हनूपुरं, रत्नजटिने देवोपगीतनगरं, भामण्डलाय वैताढ्ये रथनूपुरमन्येभ्योऽप्यन्यानि पुराणि दत्त्वा वत्स। ते यो रोचते तं देशं प्रार्थयेति शत्रुघ्नं प्राह। स च मथुरां ययाचे। रामोऽभ्यधात्। वत्स! दुःसाधा सा पुरी। तत्र मधुराजस्य चमरार्पितं शूलं दूराद्रिपून्हत्वा तत्करेऽभ्येति। शत्रुघ्नः प्राह। त्वद्भ्राताऽस्मि। करिष्ये मधोः प्रतीकारम्। रामः शत्रुघ्नमाग्रहिणं ज्ञात्वाऽन्वशात्। अपशूलः स योधनीय इति। रामोऽस्मा अक्षय्यशरौ तूणौ ददौ। कृतान्तवदनं च सेनान्यं महाऽऽदिदेश। लक्ष्मणोऽपि तस्मा अग्निमुखान्शरानर्णवावर्तं च धन्वार्पयत्। शत्रुघ्नः प्रस्थितो गत उपमधूपघ्नं नदीतटेऽवात्सीत्। चराश्चाऽभ्यधुः। मधुः पुरीपूर्वदिक्स्थे कुबेरोद्याने जयन्त्या पत्न्या क्रीडति। शूलं शस्त्राऽऽगारेऽस्ति। तद्योधनेऽयं कालः। छलज्ञः शत्रुघ्नो निशि मथुरां विवेश। मधुं च विशन्तं स्वयं बले रुरोध। रण आदौ मधुसुतं लवणमवधीत्। मधौ क्रुद्धे युध्यमाने लक्ष्मणदत्तं धनुः शरांश्च सस्मार। स्मृतोपनतं तच्चापमधिज्यीकृत्याऽग्निशरैस्तं जघान। मधुर्घातविधुरो दध्यौ शूलं करे नाऽऽययौ, रिपुर्न जघ्ने, मुधा जन्म गतं, जिनेन्द्रो नाऽर्चितः, चैत्यानि न कारितानि, पात्रेभ्यो नो दत्तमिति ध्यायन्नात्तदीक्षो नमस्कारं स्मरन्मृत्वा सनत्कुमारे देवो जज्ञे। तद्विमानसुरा मधुदेहस्योपरि पुष्पाणि ववृषुः। मधुदेवो जयत्विति जुघुषुश्च। तच्छूलं देवतारूपं चमरान्तिके गत्वा शत्रुघ्नाच्छलोत्पन्नां मधुमृतिं शशंस। क्रुद्धश्चमरः स्वयं चलन्सुपर्णेशेन वेणुदारिणा क्व यासीति पृष्टः प्राह। शत्रुघ्नं हन्तुं यास्यामि।

तार्क्ष्येशो जगौ। सौमित्रिणाऽर्धचक्रिणा धरणेन्द्रदत्ता दशास्यमुक्ता शक्तिरपि जिग्ये, रावणोऽपि जघ्ने, तत्पत्तिर्मधुः कियान्। सौमित्रेरानयाऽयं मधुं जघान। चमरोऽवदत्। सौमित्रिणा यच्छक्तिर्जिता स विशल्यायाः कन्यायाः प्रभावः। तस्याश्चाऽब्रह्मचारिण्याः स प्रभावोऽधुना गतः। किं वा तयाऽनेन। मित्रारिं हन्तुं यास्यामि। चमरो रोषादागतः। सौराज्यसुस्थितं लोकं दृष्ट्वा प्राक् प्रजोपद्रवेणाऽमुं रिपुमुपद्रवामीति प्रजासु रोगान्व्यधात्। शत्रुघ्नः कुलदेवतातस्तज्ज्ञात्वाऽयोध्यां ययौ।

तदा तौ देशभूषणकुलभूषणर्षी आगतौ। रामाद्यास्तौ नेमुः। रामः पप्रच्छ। शत्रुघ्नः कुतो मथुरां प्रत्याग्रही? देशभूषणः प्राह। शत्रुघ्नजीवोऽनेकशो मथुरायामुत्पद्य श्रीधरो विप्रो रूपवान्साधुसेवकोऽभूत्। राजमहिष्या ललितया रन्तुं तत्र स्वान्तिकमानीतेऽतर्किते च राज्यागते चौरोऽयमिति पूच्चक्रे। राजाज्ञया धृत्वा वध्यस्थानं नीयमानः प्रतिज्ञातव्रतः कल्याणमुनिना मोचितः। प्रव्रज्य देवो भूत्वा च्युत्वा मथुरायां चन्द्रभद्रनृपकाञ्चनप्रभासुतो राज्ञोऽत्यन्तवल्लभोऽचलाख्य आसीत्। सोऽष्टभिः सापत्नैरग्रजैर्भानुप्रभाद्यैर्नृपोऽयं माभूदिति जिघांसितो नंष्ट्वाऽगात्। वने कण्टकेन विद्धः क्रन्दन् श्रावस्तीवासिना पितृनिर्वासितेनैधोभारधारिणाङ्कनाम्ना निष्कण्टकः कृतो जहर्ष। कण्टकं च दृष्ट्वोवाच। मथुरायां यदाऽचलनृपं शृणोषि, तदा तत्राऽऽगच्छेः। ततः कौशाम्ब्यां गतः। सिंहगुराविन्द्रदत्तनृपं धानुष्कत्वं शिक्षयति स्वधानुष्कत्वमदर्शयत्। इन्द्रदत्तात्पुत्रीं भुवं च लब्ध्वा देशान्साधयन्मथुरायां रणेऽष्टावपि भ्रातॄन्बद्ध्वाऽग्रहीत्। चन्द्रभद्रेण तन्मुक्त्यै प्रहितानां मन्त्रिणां पुरः स्ववृत्तमाख्यत्। ज्ञातवृत्तो हृष्टश्चन्द्रभद्रस्तं पुर्यामवीविशत्। राज्यं च ददौ। पित्रा निर्वास्यमानान्भ्रातॄनरक्षित्वाऽदृष्टसेवकांश्चकार। अन्यदा नटरङ्गस्थः प्रतिहारैर्हन्यमानमङ्कं दृष्ट्वा स्वान्तिके नीत्वा श्रावस्तीं ददौ। द्वावपि सुहृदौ राज्यं कृत्वा समुद्राऽऽचार्यान्ते प्रव्रज्य ब्रह्मलोकं गतौ। ततश्च्युत्वाऽचलजीवः शत्रुघ्नः प्राग्जन्ममोहेन मथुराऽऽग्रही

जज्ञे। अङ्गजीवस्तु तत्सेनापतिः कृतान्तवदनः।

इतश्च प्रभापुरपुरेशश्रीनन्दनस्य धारणीपत्न्यां सप्त सुता जाताः। सुरनन्दः, श्रीनन्दः, श्रीतिलकः, सर्वसुन्दरः, जयन्तः,चमरः, जयमित्रश्च। श्रीनन्दो मासजातं सुतं राज्ये न्यस्य तैः सुतैः सह श्रीतिकराऽऽचार्यान्ते प्राव्राजीत्। श्रीनन्दनः सिद्धः। सुरनन्दादयस्तु सप्तर्षयस्तपःशक्त्या जङ्घाचारणलब्धय आसन्। ते सप्तर्षयो मथुरां गताः प्रावृषि शैलगुहाश्रयं कृत्वा तस्थुः। षष्ठाष्टमादीनि वर्षासि तेनुः। उत्पत्य दूरदेशेषु पारणं चक्रुश्च। भूयोऽपि तत्रैत्य तस्थुः। तत्प्रभावाच्चमरोत्थो व्याधिस्तत्र चिक्षिये। अन्यदा ते पारणायाऽयोध्यायामर्हद्दत्तश्रेष्ठिगृहं प्रापुः। श्रेष्ठी सावज्ञं नत्वा दध्यौ। केऽमी वर्षास्वपि चारिणः। पृच्छामि। यद्वा पाखण्डैर्मा पितैरलम्। तस्मिन्नेवं ध्यायति तद्वध्वा प्रतिलम्भितास्ते द्युतेराचार्यस्य वसतौ जग्मुः द्युतिना सगौरवं नतास्तत्साधुभिरकालचारित्यादनताः पारणकं व्यधुः। मथुराया आगतास्तत्र च यास्याम इत्युक्त्वोत्पत्य ययुः। द्युतौ तान्स्तुवति कृतावज्ञास्तत्साधवः पश्चात्तापं चक्रुरर्हद्दत्तश्च। अन्यदाऽर्हद्दत्तः कार्तिकश्वेतसप्तम्यां मथुरां गतश्चैत्यान्यर्चित्वा सप्तर्षीन्नत्वाऽक्षमयत्। शत्रुघ्नोऽपि ज्ञातवृत्तो मथुरां ययौ। तान्नत्वोवाच। भिक्षा मद्गृहे गृह्यताम्। ते राजपिण्डो न कल्पत इत्युक्ते भूयो बभाण। युष्मत्प्रभावान्मद्देशे दैविको रोगः शान्तः। तल्लोकहितायाऽद्यापि किञ्चित्तिष्ठत परानुग्रहपरा यूयम्। तेऽप्यूचिरे प्रावृड्गता, तीर्थयात्रया विहरिष्यामः। मुनयो नैकत्र स्थिराः। गृहिणां गृहे गृहे त्वमार्हतं बिम्बमत्र कारयेः। ततो जातु व्याधिर्न भावी। तेऽन्यत्र ययुः शत्रुघ्नस्तथा चक्रे। लोको नीरुग् जज्ञे। स च मथुरायाश्चतसृष्वपि दिक्षु सप्तर्षीणां रत्नमयीः प्रतिमाश्चक्रे।

इतश्च वैताढ्यदक्षिणश्रेणौ रत्नपुरे रत्नरथो राजा। तस्य चन्द्रमुखीकुक्षिजा मनोरमा कन्या। कस्येयं दातव्येति मन्त्रपरे नृपे

लक्ष्मणस्येयमर्हति नारदवचः श्रुत्वा रत्नरथपुत्रा गोत्रवैराद् भ्रूसंज्ञया कुप्यतां विटोऽयमिति भृत्यानादिदिशुः । नारदस्तान्जिघांसुनुत्थि-
हतो गत्वा समुत्पत्योपलक्ष्मणं प्राप्तस्तां पटे लिखित्वा दर्शयन् स्ववृत्तमाचख्यौ । लक्ष्मणो जातरागः सरामो रक्षःखेचरवृतस्तत्र
गत्वा तं जिगाय । स च रामाय श्रीदामां लक्ष्मणाय च मनोरमां ददौ । राघवौ सर्वां वैताढ्यदक्षिणश्रेणिं जित्वाऽयोध्यामीयतुः ।
सौमित्रेः षोडशान्तःपुरवधूसहस्र्यामष्ट महिष्यो बभूवुः । विशल्या, रूपवती, वनमाला, कल्याणमाला, रतिमाला, जितपद्मा, अभ-
यवती, मनोरमा । सूनवो द्वे शते सार्धे । तेष्वग्रमहिषीभवाः क्रमेण श्रीधरः, पृथिवीतिलकः, अर्जुनः, मङ्गलः, विमलः, श्रीकेशी,
सत्यकीर्तिः, सुपार्श्वकीर्तिः । तथा रामस्य चतस्रो महादेव्यः । मैथिली, प्रभावती, रतिनिभा, श्रीदामा ।

अन्यदा ऋतुस्नाता सीता निशान्ते स्वप्ने विमानाच्च्युतौ शरभौ मुखे विशन्तौ ददर्श । रामो व्याख्यत् । विमानाच्च्युतौ वीरौ
ते सुतौ भाविनौ । यत्तु शरभौ तन्न मम मुदे । सीतोचे । धर्ममाहात्म्यात्सर्वं ते शुभं भावि । गर्भं च दधार । प्राप्तगर्भा सा रामस्या-
त्यन्तं प्रियाऽभूत् । सपत्न्यस्तत्सामीप्यालिवो मायया कीदृग्रूपो रावणस्तं लिखित्वा दर्शयेत्यवदन् । सीता प्राह । मया सर्वाङ्गं न दृष्टः ।
तत्पादावेव दृष्टौ । कथं तं लिखामि ? ता ऊचुः । तत्पादावप्यालिख । तद्दर्शने नः कौतुकम् । साऽपि प्रकृतिऋजुर्दशास्यांह्री लिलेख ।
तत्राऽऽगतो रामस्ताभिर्बभाषे । अद्यापीयं दशास्यस्य स्मरति । अनया लिखितौ तत्पादौ पश्येति । रामो गम्भीरस्तदा दृष्ट्वाऽपि
सीतायां तथैव ववृते । सपत्न्यस्तत्सीतादोषपदं स्वैर्दासीजनैर्जने प्राकाशयन् ।

रामो वसन्ते सीतां जगौ । महेन्द्रोदयोद्यानं रन्तुं व्रजामः । सीतोचे । मम देवतार्चनो दोहदः उद्यानभवैर्नानापुष्पैस्तं पूरय ।
रामो देवपूजां कारयित्वा ससीतः सपरिच्छदो महेन्द्रोदयोद्यानं गतः । अत्रान्तरे सीताया दक्षिणं चक्षुरस्फुरत् । रामेण नेदं साध्वि-

त्युक्ते विधिरद्यापि मम रक्षोद्वीपवासार्तिक न तुष्टः । त्वद्विरहदुःखादप्यधिकं किं दुःखं दातेति सीता प्राह । रामस्तामूचे । मा खेदं वह । कर्माधीने शुभाशुभेऽवश्यं भोक्तव्ये, गृहे गच्छ । देवार्चनपात्रदानादिधर्मं कुरु । सीताऽपि तथा चक्रे । पुरीवृत्तज्ञापनाधिकारिणो राजधानीमहत्तरा विजयः, शूरदेवो, मधुमान्, पिङ्गलः, शूलधरः, काश्यपः, कालः, क्षेम इत्येते रामं, नत्वा पुरो वेपमानास्तस्थुः, न तु व्यज्ञपयन् । राजतेजो दुःसहम् । रामस्तानूचे । ब्रूत । अभयं वः । विजयो व्यज्ञपयत् । स्वामिन् ! अवश्यविज्ञप्यं चेन्न विज्ञप्यते तदा प्रभुर्वञ्चितः स्यात् । विज्ञप्तं च दुःश्रवम् । देव्यां प्रवादोऽस्ति । युक्तियुक्तं श्रद्धेयम् । रावणेन हृता सीता एकैव तद्गृहे चिरमुवास ।

सीता रक्ता विरक्ता वा संवित्त्या वा प्रसह्य वा । स्त्रीलोलेन दशास्येन नूनं स्याद्भोगदूषिता ॥४१॥

लोका एवं प्रवदन्ति । युक्तियुक्तं तत्प्रवादं मा सहस्व । कीर्तिं मा मलिनय । रामो दुःखात्तूर्णीभूय धैर्यं प्रपद्य महत्तरानाह । युक्तं विज्ञप्तम् । स्त्रीमात्रार्थमयशो न सहिष्ये । रामो निशिच्छन्नो लोकमुखादपि तथैवाऽशृणोत् । गृहं गतः, पुनः सीतानिर्वादश्रुत्यै चरानादिदेश । दध्यौ च । यस्याः कृते रक्षःकुलक्षयोऽकारि तस्याः किमिदमागतम् ।

जाने महासती सीता स्त्रीलोलः स च रावणः । कुलं च मे निष्कलङ्कं हा रामः किं करोत्वसौ ॥४२॥

चरा अपि श्रुतसीतानिर्वादा रामस्य सानुजकपिरक्षोराजस्य तत्तथैवाऽब्रुवन् । लक्ष्मणः क्रुद्धः स्माह । ये हेतुभिर्दोषान्सङ्कल्प्य सतीं सीतां दूषयन्ति तेषामेषोऽन्तकोऽस्मि । रामोऽप्यूचे । महत्तरैरिदं व्यज्ञपि । स्वयमश्रावि । चरैः संवादः कृतः । जनोऽयं सीतास्वीकार इव सीतात्यागे मापवादीत् । लक्ष्मणः प्रोचे । लोकगिरा सीतां मा त्यज । अबद्धमुखो लोकः सौराज्यसुस्थोऽपि राजदोषान् वक्ति ।

भूभुजां शिक्षणीय उपेक्षणीयो वा। रामः प्राह। सत्यमिदं, सर्वलोकविरुद्धं तु यशोऽर्थिना त्याज्यमेव। कृतान्तवदनं सेनान्यं प्रत्याह। सीतामरण्ये त्यज। लक्ष्मणः पादयोः पतित्वा नोचितमिति वदन् रुदन्रामेण नावः परं वाच्यमित्युक्तः स्वगृहं ययौ। रामः कृतान्तवदनमशिक्षयत्। सीतायाः सम्मेतयात्रायां दोहदोऽस्ति तद्व्याजेन वने नय। सोऽपि सम्मेतयात्रायै रामशासनमुक्त्वा सीतां रथ आरोप्य प्रास्थित। दुर्निमित्तशकुनेष्वपि सीता सरलत्वादशङ्किता दूरं प्राप। गङ्गासागरमुत्तीर्य सिंहनिनादारण्ये गत्वा सेनानीः किञ्चिच्चिन्तयंस्तस्थौ। तं सास्रं म्लानवक्त्रं दृष्ट्वा सीता हेतुं पप्रच्छ। सेनानीरूचे। दुर्वचं कथं वच्मि? प्रेष्यत्वाद्दुष्करमकार्षम्। रामेण लोकगिरा भीतेन सौमित्रिनिषिद्धेनाऽपि वने त्याजिताऽसि। मया परतन्त्रेण पापेनाऽत्र त्यक्ता। स्वप्रभावाज्जीविष्यसि। सा मूर्च्छिता रथात्पपात। सेनानीर्मृतेतिबुद्ध्या पापंमन्यो रुरोद। सीताऽपि वनवातेन संज्ञां प्राप। पुनर्मुमूर्च्छ। पुनश्चेतनां प्राप। कथंचित्सुस्थीभूताऽयोध्या कियद्दूरे, रामः कुत्र तिष्ठतीति पप्रच्छ। सेनानीर्जगौ। दूरेऽयोध्या। उग्राज्ञस्य रामस्य वार्तयाप्यलम्। सा रामभक्ता भूयोऽभाषिष्ट। रामस्य मद्वाचिकं शंसेः। परीक्षां किं नाकृथाः? स्वकर्माणि भोक्ष्ये। त्वन्तु विवेकस्य कुलस्य चोचितं नाकार्षीः।

तया खलगिराऽत्याक्षीः स्वामिन्नेकपदेऽपि माम्। तथा मिथ्यादृशां वाचा मा धर्मं जिनभाषितम् ॥४३॥

इत्युक्त्वा मुमूर्च्छ। उत्थाय च जजल्प। मया विना रामः कथं जीविष्यति? रामाय स्वस्ति। लक्ष्मणस्याऽऽशिषं शंसेः। शिवास्ते पन्थानः। गच्छ रामान्तिकम्। सेनानीस्तां नत्वा नूनं सतीयमिति ध्यायन् कथंचिद्वलले।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि सीतापरित्यागो नामाऽष्टमः सर्गः ॥

॥ अथ नवमः सर्गः ॥

सीता भयोद्भ्रान्ता इतस्ततो भ्रमन्ती स्वं निन्दन्ती रुदती स्खलन्ती समाऽऽगच्छन्महत्सैन्यं ददर्श मृत्युजीवितयोस्तुल्याशा तत्सैन्यं दृष्ट्वा नमस्कारं ध्यायन्ती निर्भयैव तस्थौ। सैनिकास्तां दृष्ट्वा केयं दिव्यरूपेति विस्म्यति स्म। तत्सेनानृपः स्वरवित्तरुदितं श्रुत्वा कापीयं गुर्विणी महासतीत्यूचे। तस्मिन्कृपालावन्तिकस्थे सभया सीता स्वं नेपथ्यमडुढौकत्। राजोचे। मा भैषीः। स्वसस्तवैवाङ्गे भूषणानि तिष्ठन्तु। का त्वम्? को निर्घृणधुर्यस्त्वां वनेऽत्याक्षीत्। ब्रूहि। त्वद्दुःखदुःखितोऽस्मि। तन्मन्त्री सुमतिः सीतां जगाद। गजवाहननृपबन्धुदेवीसुतः पुंडरीकपुरेशोऽयं वज्रजङ्घो महार्हतः परनारीसहोदरो गजान्लातुमत्राऽऽगतः। कृतार्थो व्रजन् त्वद्दुःखदुःखितोऽत्राऽऽगात्। स्वं दुःखं वद। सीताऽपि रुदती तौ रोदयन्ती स्ववृत्तमुवाच। नृपः प्रत्यूचे। धर्मस्वसाऽसि। मम भामण्डलस्येव गृहे तिष्ठ। रामोऽपि लोकवादादेव त्वां तत्याज, न स्वयम्। सोऽप्यद्य पश्चात्तापवान् त्वां गवेषयिष्यति। सीताऽपि तदाऽऽनायितां शिबिकामारुह्य पुण्डरीकपुरं गता तद्दर्शिते गृहेऽन्वहं धर्मशीला तस्थौ।

इतश्च रामसेनानीर्गत्वा रामाय सीतापरित्यागस्वरूपं तन्मूर्च्छावाचिकादिकं जगाद। रामो मूर्च्छितो लक्ष्मणेन चन्दनाम्भसा सिक्त उत्थाय विललाप। सा क्व सीता? मया लोकानां वचसोज्झितेति। लक्ष्मण ऊचे तत्रारण्ये गत्वा गवेषयित्वाऽऽनीयते यावत्त्वद्विरहान्न विपद्यते। रामस्तेनैव सेनान्या खेचरैश्च सह व्योमयानेन तत्र गतः। स्थलजलशैलद्रुमादिषु गवेषयन्नपि तामदृष्ट्वा नूनं

व्याघ्रादिना भक्षितेति ध्यायन्मुक्ताश्रुः स्वपुरीं ययौ। पौरैः सीता गुणग्राहं निन्द्यमानः प्रेतकार्यं चकार। हृदि, दृशोरग्रे, वाचि च तस्य सैवाऽभूत्।

इतश्च सीताऽनङ्गलवणं मदनाङ्कुशं च युग्मिनौ सुतौ सुषुवे। मुदितेन वज्रजङ्घेन कृतजन्मनामोत्सवौ तौ धात्रीभिर्लाल्यमानौ ववृधाते। कलाग्रहणयोग्यौ जातौ। तदा च सिद्धार्थाख्यः सिद्धपुत्रकोऽणुव्रती विद्याबलर्धियुक् कलागमनिपुणस्त्रिसन्ध्यमपि मेर्वद्रौ चैत्ययात्रास्वाकाशगामी भिक्षायै सीतागृहमाययौ। तया भक्तपानाद्यैः श्रद्धया भोजितः। सुखविहारं च पृष्टः। तेनाऽपि पृष्टा सीता सवृत्तान्तं मूलादगाद। सोऽष्टाङ्गनिमित्तज्ञोऽजल्पत्। किं ताम्यसि यस्या लवणाङ्कुशौ साक्षाद्रामलक्ष्मणाविव सुतौ। सीता कृताग्रहा पुत्राऽध्यापनाय तं स्वगृहेऽधारयत्। तौ तेन सर्वाः कला ग्राहितौ द्युसदामपि दुर्जयौ जातौ। यौवनं च प्रपन्नौ। वज्रजङ्घः शशिचूलां स्वां पुत्रीमन्याश्च द्वात्रिंशतं कन्या लवणेनोद्वाहयति स्म। अङ्कुशाय तु पृथ्वीपुरपतेः पृथोः कनकमालां कन्यां ययाचे। सोऽज्ञातवंशत्वात्तस्मै न ददौ। वज्रजङ्घोऽभ्यषेणयत्। पृथुगृह्यं व्याघ्ररथं नृपं युद्धे बद्ध्वाऽग्रहीच्च। पृथुः साहाय्यार्थं स्वमित्रं पोतनेशमाह्वयति स्म। वज्रजङ्घेनाऽऽहूतेषु स्वपुत्रेषु वार्यमाणावपि लवणाङ्कुशौ सहेयतुः। युद्धे वज्रजङ्घसैन्ये भग्ने मातुलचमूभङ्गक्रुद्धौ लवणाङ्कुशावधावताम्। पृथौ ससैन्ये भग्ने तौ स्मेरावूचतुः। भो ज्ञातवंशा! अज्ञातवंशाभ्यामावाभ्यां कथं पलायध्वे। पृथुर्वलित्वा विक्रमेण ज्ञातो वंश इत्युक्त्वाऽङ्कुशाय तां कन्यां ददौ। वज्रजङ्घः सैन्यं निवेश्य तत्र तस्थौ। आयातो नारदो वज्रजङ्घेन सत्कृत्य निषण्णेषु राजसु प्रोचे। पृथुरङ्कुशाय स्वां कन्यां दास्यति। तदस्य प्रीत्यै लवणाङ्कुशयोर्वंशमाख्याहि। नारदः स्मित्वोचे। कोऽनयोर्वंशं न वेद। यस्य ऋषभध्वज उत्पत्तिकन्दः। यद्वंशे भरताद्याश्चक्रिणः प्रथितारः। अनयोस्तातौ रामलक्ष्मणौ को न वेद? गर्भस्थयोरप्यनयोर्लोकप्रवादाद्रा-

मेण सीता त्यक्ता। अङ्कुशः स्मित्वाऽऽह। ब्रह्मन्! सीतां वने त्यजता रामेण साधु न चक्रे। अपवादहेतवो हि विचित्राः। लवणोऽपृच्छत्। [redacted] पुरी कियति दूरे यत्र सानुजो मत्तातः। मुनिराह। साऽयोध्या इतः षष्ठ्यधिकं योजनशतम्। लवणो वज्रजङ्घं जगाद। तत्र गत्वा रामलक्ष्मणौ दिदृक्षावहे। स तद्वाचं स्वीकृत्याङ्कुशं कनकमालया पर्यणाययत्। लवणाङ्कुशौ वज्रजङ्घपृथुयुतौ बहून्देशान्साधयन्तौ लोकाक्ष्यपुरे कुबेरकान्तनृपं, लम्पाकेष्वेककर्णं, विजयस्थल्यां भ्रातृशताभिधं जिग्याते। गङ्गामुत्तीर्य कैलासस्योत्तरां दिशं प्राप्तौ नन्दचारूणां देशानां जयं चक्रतुः। रुपकुंतलादीन्भूपान्जयन्तौ सिन्धोः परकूलं प्रापतुः। तत्राऽऽर्याऽनार्यान्नृपान्साधयामासतुः। एवं बहुदेशेश्वराञ्जित्वा निवृत्य पुण्डरीकपुरं ययतुः। अहो धन्यो वज्रजङ्घो, यदियौ जामेयावीदृशाविति जल्पद्भिः पौरैर्वीक्ष्यमाणौ स्वगृहं गत्वा मातुः पादौ नेमतुः। रामलक्ष्मणसमौ भूयास्तमिति सीताऽऽशिषं ददौ।

तौ वज्रजङ्घमूचतुः। मातुल! त्वयाऽऽवयोरयोध्यायां गमनं मेने, तत्संप्रत्यनुतिष्ठ। लम्पाकरुषकालाम्बुकुन्तलाद्या आज्ञाप्यन्ताम्। प्रयाणभम्भा वाद्यन्ताम्। दिशः सैन्यैश्छाद्यन्ताम्। जननीत्यक्तुर्विक्रमो वीक्ष्यः। सीता रुदती सगद्गदं जगाद। वत्सौ! केयमनर्थेच्छा। युवयोः पितृपितृव्यौ शूराणामपि दुर्जयौ त्रैलोक्यकण्टकान्तकौ यदि वां तातं द्रष्टुमुत्कण्ठा तद्विनीतीभूय यातम्। तावूचाते। त्वत्त्याजिनि द्विपरपदप्राप्ते कथं विनयः। तव पुत्रावावामायाताविति तस्य पुरः स्वयं गत्वा ह्रीकरं वचो वदामः। युद्धाह्वानं तु तातस्याऽप्यानन्दकं कुलद्वययशस्करं युज्यते। इत्युक्त्वा तौ महासत्त्वौ महासैन्यौ सीतायां रुदत्यामप्ययोध्यां प्रति प्रतस्थाते। कुठारकुद्दालभृतां नृणां दशसहस्राणि पथि वृक्षादिच्छित्वा समां क्ष्मां व्यधुः। तौ युयुत्सू उपायोध्यं स्थितौ। राघवौ वैरिबलं श्रुत्वा विस्मितौ स्मितौ च जातौ। सौमित्रिः प्राह। मुमूर्षवोऽमी। सरामः सुग्रीवादिवृतः सौमित्रिर्युद्धे चचाल।

इतश्च भामण्डलो नारदाच्छ्रुत्वा पुण्डरीकपुरं ययौ। सीता रुदती प्राह। आर्यमां रामस्तत्याज। मत्त्यागमसहिष्णू त्वज्ञामेयौ तद्युधे गतौ। भामण्डलः प्राह। रामो रभसा त्वत्त्यागं चक्रे। द्वितीयं तु पुत्रयोर्वधं मा कार्षीत्। तौ सुतावविदन् राघवो यावन्न हन्ति, उत्तिष्ठ तावत्तत्र द्रुतं गच्छावः। भामण्डलः सीतां विमानमधिरोप्य तयोः सैन्यं ययौ। तौ सीतां नत्वा सीताऽऽख्यातं मातुलं भामण्डलं नेमतुः। स तौ मूर्द्धिन चुम्बित्वाऽङ्कमारोप्य सपुलकतनुः सगद्गदमूचे। मत्स्वसा पुरा वीरपत्नी सम्प्रति तु युवाभ्यां वीरसूरभूत्। युवां वीरसुतौ वीरौ च। तथाऽपि पितृपितृव्याभ्यां रणं मा कृषाथाम्। रावणान्तकाभ्यां युद्धं किमारेभे। तावूचतुः। मातुल! अस्मद्स्नेहकातरं वचो वदसि। तातयोः कोऽपि न मल्ल इति जानीवः। युद्धं त्यक्त्वा तयोरेव कथं ह्रियं जनयावः। तयोरेवं ब्रुवाणयोरेव सैन्यानां रामसैन्यैः सह युद्धं प्रववृते। सुग्रीवाद्यैः खेचरैरनयोर्भूचरं सैन्यं माऽघानीति भामण्डलो युधि ययौ। तावपि कुमारौ सरोमाञ्चौ युद्धायोत्तस्थाते। सुग्रीवाद्या निःशंकं युध्यमाना भामण्डलं युधि दृष्ट्वा काविमाविति पप्रच्छुः। तस्माद्रामपुत्राविति विज्ञाय गत्वा सीतां नत्वा पुरो भुवि निषेदुः।

इतश्च लवणाङ्कुशौ यत्र यत्र भ्रेमतुस्तत्र रथी, सादी, निषादी वा धृताऽस्त्रो न तस्थौ। एवं रामसैन्यं हतविद्रुतं कृत्वा केनाऽप्यस्खलितौ रामं लक्ष्मणं चेयतुः। राघवौ तौ दृष्ट्वा मिथःप्रोचतुः कावेतावभिरामौ? मनो निसर्गात्स्निह्यति। बलाद् द्रुह्यति। किमाश्लेष्टुं योधयितुं वा उद्यच्छावः। इति व्याहारिणं रथस्थं रामं रथी लवणोऽङ्कुशश्च लक्ष्मणमुवाच। अहं युद्धश्रद्धालुर्जगदजय्यस्य दशास्यस्याऽपि जेतारं दिष्ट्या त्वां चिराद्द्राक्षम्। तव युद्धश्रद्धा रावणेनाऽपि नापूर्यत। अहं पूरयिष्यामि। त्वं च मे पूरयिष्यसीत्युक्त्वा चत्वारोऽपि स्वं स्वं धनुरास्फालयामासुः। कृतान्तः सारथी रामरथं, वज्रजङ्घनृपो लवणरथमभ्यढौकयताम्। विराधो लक्ष्म-

णरथं, पृथुरङ्कुशरथं, मिथोऽभ्यमिश्रीणं चक्राते। ते चत्वारः सारथयो रथांश्चतुरं भ्रमयामासुः। ते चत्वारो वीरा विविधं प्रजह्रुः। लवणाङ्कुशौ भ्रातसम्बन्धौ सापेक्षं युयुधाते। राघवौ त्वज्ञानान्निरपेक्षौ। रामो विविधैरायुधैर्युध्वा युद्धाऽन्तेच्छुः कृतान्तवदनं प्राह। रथं प्रतिरिपु वाहय। स ऊचे। खिन्ना हयाः। सर्वाङ्गं विशिखैर्विद्धाः। कशाहता अपि न त्वरन्ते। मुशलरत्नं कणकण्डनार्हं बभूव। हलरत्नं भूपाटनोचितमासीत्। देवताश्रितानां वैरिक्षयकृतां तेषामेवाऽस्त्राणां केयं दशा। एवं लक्ष्मणस्याप्यङ्कुशं प्रति मोघास्त्रताऽभूत्। अङ्कुशेन सौमित्रिरुरसि बाणहतो मुमूर्च्छ। विराधः प्रत्ययोध्यं रथमचालयत्। प्राप्तसंज्ञो लक्ष्मणः प्राह। विराध। किं नवमकार्षीः। रामभ्रातुरनुचितमिदम्। अभ्यरि रथं नय। चक्रेण तच्छिरश्छिनद्मि। तथा कृते सौमित्रिरङ्कुशाय चक्रं मुमोच। अङ्कुशलवणाभ्यामस्त्रैर्हतं न प्रत्यहन्यत। तच्चक्रमागत्याऽङ्कुशस्य प्रदक्षिणां कृत्वा लक्ष्मणहस्तेऽगात्। भूयोऽपि मुक्तं तथैव लक्ष्मणहस्तं भेजे। राघवौ विषण्णौ दध्यतुः। किमेतौ बलहरी, नावाम् ?

अत्राऽन्तरे नारदः सिद्धार्थेन सहाऽऽगत्य खिन्नौ राघवावुवाच। हर्षपदे वां किं खेदः। पुत्रात्पराजयो वंशोद्योतनाय। सीताकुक्षिजौ त्वत्पुत्राविमौ युद्धव्याजेन त्वां द्रष्टुमागतौ। चक्रं यन्न प्रबभूव तदभिज्ञानम्। पुरा हि भारतं चक्रं बाहुबलौ मुधाऽभूत्। नारदेन सीतात्यागादारभ्य सर्वस्मिन्वृत्तान्त उक्ते रामो विस्मयव्रीडाहर्षखेदाकुलो मुमूर्च्छ। लब्धसंज्ञः सलक्ष्मणः सुतयोरन्तिकं ययौ। तावपि विनीतौ त्यक्तास्त्रौ तयोः पादेषु पेततुः। रामस्तावाऽऽश्लिष्याङ्कमारोप्य शोकस्नेहाकुलो रुरोद। लक्ष्मणोऽपि रामाङ्गजौ निजाङ्कमारोप्य मूर्धनि चुम्बन्नुदश्रुः परिरेभे। शत्रुघ्नोऽपि तौ पादपतितावालिलिङ्ग। सर्वे भूपा मुमुदिरे। सीतासुतयोर्विक्रमं पित्रा सङ्गमं च दृष्ट्वा हृष्टा विमानेन पुण्डरीकपुरं गता भामण्डलाऽऽख्यातो वज्रजङ्घोऽपि नमन्रामेणोचे। भामण्डलतुल्योऽसि। यः

पुत्राववर्धयः। इत्युक्त्वा सलक्ष्मणो रामोऽर्धासनोपविष्टाभ्यां सुताभ्यां सह पुष्पकारूढः पुरीं विवेश। गृहं गतो महामहमकारयत्।

अथ सौमित्रिकपीशलङ्केशश्रीशैलाङ्गदाद्याः सम्भूय रामं व्यज्ञपयन्। परदेशस्था देवी सुताभ्यां वियुक्ता दुःखेन तिष्ठति। यद्यादिशसि तदद्याऽऽनयामः। पतिपुत्रोज्झिता विपत्स्यते। रामः किञ्चिद्विचिन्त्योचे। लोकापवादो बली। जानेऽहं सती सीता। लोकसमक्षं दिव्यशुद्ध्या तया पुनर्गृहवासोऽस्तु। तेऽप्येवमस्त्वित्युक्त्वा पुर्या बहिः समञ्चान्विशालान्मण्डपानकारयत्। तत्र खेचरा भूचराश्च भूपाः पौराऽमात्याद्याश्चोपाविशन्। रामाज्ञया सुग्रीवो गत्वा नत्वा सीतामूचे। देवि! त्वदर्थं रामेण पुष्पकं प्रैषि। इदमारुह्य रामान्तिकमेहि। साप्यूचे। दुःखदायिना किं रामेण? स प्राह। मा कुपः। रामस्तव शुद्ध्यै सपौरनृपो मञ्चारूढोऽस्ति। सीता शुद्धिकाङ्क्षिणी अयोध्यायां पुष्पकेनाऽऽगत्य महेन्द्रोदयोद्याने उत्तीर्णा लक्ष्मणेन दत्तार्घा नृपैरपि च नेमे। सौमित्रिः पुरो निषद्य नृपैः सममाह। स्वां पुरीं वेश्म च पविशय। सीतोचे। प्राप्तशुद्धिः प्रवेक्ष्यामि। रामस्तां सीतां(स)सन्धां श्रुत्वा तत्रैत्यैवमूचे। शुद्धये दिव्यं कुरु। सोचे। विज्ञोऽसि। दण्डं कृत्वा परीक्षां कुरुषे। रामो विलक्षः प्राह। जाने नास्ति ते दोषः। लोकप्रवादोत्तारणायेदमुच्यते। सीता जगौ। मया दिव्यपञ्चकं स्वीचक्रे। वह्नौ विशामि। तण्डुलान्भक्षयामि। तुलामधिरोहामि। तप्तं कोशं पिबामि। जिह्वया फालं गृह्णामि। वद किं ते रोचते। अत्रान्तरे नभस्थो नारदः सिद्धार्थश्च सर्वो लोकश्च तुमुलं निवार्याऽभाषत। भो भो राघव! सीता सती सती, मा विकल्पं कार्षीः। रामः प्रोचे। भो लोका युष्माकं काऽपि न मर्यादा। युष्माभिरेव पुरा दूषिता। अधुना कथं शीलवती। भूयोऽपि दोषं गृह्णतां वः काऽप्यर्गला नास्ति। ततः प्रत्ययाय सीता ज्वलितेऽग्नौ विशतु। इत्युक्त्वा पुरुषद्वयदघ्नं हस्तशतत्रयं गर्तं खानयित्वा चन्दनेन्धनैरपूरयत्। अत्रान्तरे वैताढ्योत्तरश्रेणौ हरिविक्रमनृपात्मजो जयभूषण ऊढाष्टशतकन्यः किरणमण्डलां

णरथं, पृथुरङ्कुशरथं, मिथोऽभ्यमित्रीणं चक्राते। ते चत्वारः सारथयो रथांश्चतुरं भ्रमयामासुः। ते चत्वारो वीरा विविधं प्रजह्रुः। लवणाङ्कुशौ ज्ञातसम्बन्धौ सापेक्षं युयुधाते। राघवौ त्वज्ञानान्निरपेक्षौ। रामो विविधैरायुधैर्युध्वा युद्धाऽन्तेच्छुः कृतान्तवदनं प्राह। रथं प्रतिरिपु वाहय। स ऊचे। खिन्ना हयाः। सर्वाङ्गं विशिखैर्विद्धाः। कशाहता अपि न त्वरन्ते। मुशलरत्नं कणकण्डनार्हं बभूव। हलरत्नं भूपाटनोचितमासीत्। देवताश्रितानां वैरिक्षयकर्ता तेषामेवाऽस्त्राणां केयं दशा। एवं लक्ष्मणस्याप्यङ्कुशं प्रति मोघास्त्रताऽभूत्। अङ्कुशेन सौमित्रिरुरसि बाणहतो मुमूर्च्छ। विराधः प्रत्ययोध्यं रथमचालयत्। प्राप्तसंज्ञो लक्ष्मणः प्राह। विराध! किं नवमकार्षीः। रामभ्रातुरनुचितमिदम्। अभ्यरि रथं नय। चक्रेण तच्छिरश्छिनद्मि। तथा कृते सौमित्रिरङ्कुशाय चक्रं मुमोच। अङ्कुशलवणाभ्यामरैरहतं न प्रत्यहन्यत। तच्चक्रमागत्याऽङ्कुशस्य प्रदक्षिणां कृत्वा लक्ष्मणहस्तेऽगात्। भूयोऽपि मुक्तं तथैव लक्ष्मणहस्तं भेजे। राघवौ विषण्णौ दध्यतुः। किमेतौ बलहरी, नावाम्?

अत्राऽन्तरे नारदः सिद्धार्थेन सहाऽऽगत्य खिन्नौ राघवावुवाच। हर्षपदे वां किं खेदः। पुत्रात्पराजयो वंशोद्योतनाय। सीताकुक्षिजौ त्वत्पुत्राविमौ युद्धव्याजेन त्वां द्रष्टुमागतौ। चक्रं यन्न प्रबभूव तदभिज्ञानम्। पुरा हि भारतं चक्रं बाहुबलौ मुधाऽभूत्। नारदेन सीतात्यागादारभ्य सर्वस्मिन्वृत्तान्त उक्ते रामो विस्मयव्रीडाहर्षखेदाकुलो मुमूर्च्छ। लब्धसंज्ञः सलक्ष्मणः सुतयोरन्तिकं ययौ। तावपि विनीतौ त्यक्तास्त्रौ तयोः पादेषु पेततुः। रामस्तावाऽऽश्लिष्याङ्कमारोप्य शोकस्नेहाकुलो रुरोद। लक्ष्मणोऽपि रामाङ्गजौ निजाङ्कमारोप्य मूर्धनि चुम्बन्नुदश्रुः परिरेभे। शत्रुघ्नोऽपि तौ पादपतितावालिलिङ्ग। सर्वे भूपा मुमुदिरे। सीतासुतयोर्विक्रमं पित्रा सङ्गमं च दृष्ट्वा हृष्टा विमानेन पुण्डरीकपुरं गता भामण्डलाऽऽख्यातो वज्रजङ्घोऽपि नमन्रामेणोचे। भामण्डलतुल्योऽसि। यः

पुत्रावर्धयः। इत्युक्त्वा सलक्ष्मणो रामोऽर्धासनोपविष्टाभ्यां सुताभ्यां सह पुष्पकारूढः पुरीं विवेश। गृहं गतो महामहमकारयत्।
अथ सौमित्रिकपीशलङ्केशश्रीशैलाङ्गदाद्याः सम्भूय रामं न्यज्ञपयन्। परदेशस्था देवी सुताभ्यां वियुक्ता दुःखेन तिष्ठति। यथा-दिशसि तदाऽऽनयामः। पतिपुत्रोज्झिता विपद्यते। रामः किञ्चिद्विचिन्त्योचे। लोकापवादो बली। जानेऽहं सती सीता। लोक-समक्षं दिव्यशुद्ध्या तया पुनर्गृहवासोऽस्तु। तेऽप्येवमस्त्वित्युक्त्वा पुर्यां बहिः समञ्चान्विशालान्मण्डपानकारयन्। तत्र खेचरा भूचराश्च भूपाः पौराऽमात्याद्याश्चोपाविशन्। रामाज्ञया सुग्रीवो गत्वा नत्वा सीतामूचे। देवि! त्वदर्थं रामेण पुष्पकं प्रैषि। इदमा-रुह्य रामान्तिकमेहि। साप्यूचे। दुःखदायिना किं रामेण? स प्राह। मा कुपः। रामस्तव शुद्ध्यै सपौरनृपो मञ्चारूढोऽस्ति। सीता शुद्धिकाङ्क्षिणी अयोध्यायां पुष्पकेनाऽऽगत्य महेन्द्रोदयोद्याने उत्तीर्णा लक्ष्मणेन दत्तार्घा नृपैरपि च नेमे। सौमित्रिः पुरो निषद्य नृपैः सममाह। स्वां पुरीं वेश्म च पविश्य। सीतोचे। माऽशुद्धिः प्रवेक्ष्यामि। रामस्तां सीतां(स)सन्धां श्रुत्वा तत्रैत्यैवमूचे। शुद्धये दिव्यं कुरु। सोचे। विज्ञोऽसि। दण्डं कृत्वा परीक्षां कुरुषे। रामो विलक्षः प्राह। जाने नास्ति ते दोषः। लोकप्रवादोत्तारणायेदमुच्यते। सीता जगौ। मया दिव्यपञ्चकं स्वीचक्रे। वह्नौ विशामि। तण्डुलान्भक्षयामि। तुलामधिरोहामि। तप्तं कोशं पिबामि। जिह्वया फालं गृह्णामि। वद किं ते रोचते। अत्रान्तरे नभस्थो नारदः सिद्धार्थश्च सर्वो लोकश्च तुमुलं निवार्याऽभाषत। भो भो राघव! सीता सती सती, मा विकल्पं कार्षीः। रामः प्रोचे। भो लोका युष्माकं काऽपि न मर्यादा। युष्माभिरेव पुरा दूषिता। अधुना कथं शील-वती। भूयोऽपि दोषं गृह्णतां वः काऽप्यर्गला नास्ति। ततः प्रत्ययाय सीता ज्वलितेऽग्नौ विशतु। इत्युक्त्वा पुरुषद्वयदघ्नं हस्तशत-त्रयं गर्तं खानयित्वा चन्दनेन्धनैरपूरयत्। अत्रान्तरे वैताढ्योत्तरश्रेणौ हरिविक्रमनृपात्मजो जयभूषण ऊढाष्टशतकन्यः किरणमण्डलां

पत्नीं मातुलसुतहेमशिखेन सुप्तां निर्वास प्रवव्राज। सा च मृत्वा विद्युद्दंष्ट्रा राक्षसी बभूव। तदा च जयभूषणोऽयोध्याया बहिः प्रतिमास्थस्तया कृतोपसर्गः केवली जज्ञे। तत्रेन्द्राद्याः समागताः। इन्द्रो देवेभ्यो ज्ञातसीतावृत्तस्तत्सान्निध्याय पत्त्यनीकेशमादिश्य स्वयं तस्यैर्यज्ञानमहं चकार। रामो ज्वालाकरालं तं गर्तं प्रेक्ष्य दध्यौ। अहो किमिदं मेऽत्यन्तविषमक्षुपस्थितम्। दिव्यस्य हि विषमा गतिः।

मया सहाऽस्या निर्वासो हरणं रावणेन च। वने त्यागो मया भूयो भूयोऽप्येतच्च मत्कृतम् ॥४४॥

सीतोपाग्नि स्थित्वा सर्वज्ञं स्मृत्वा हे लोकपालाः! लोकाश्च शृणुत। यद्यहं रामादन्यमभ्यलषंस्तदग्निर्दहतु, अन्यथा वारीवास्त्विति सत्यापनां विधाय स्मृतनमस्कारा झम्पां ददौ। वह्निर्विध्यातः। गर्तः स्वच्छाम्बुपूर्णो वापीत्वं प्राप। सीता जलान्तः पद्मोपरि सिंहासने तस्थौ। तज्जलं क्वचिद् गुलगुलारावं, क्वचिद्भम्भायितध्वानं, क्वचित्खलखलाखनं सावर्तं मञ्चानपि प्लावयितुं प्रारेभे। खेचरा उत्पत्य खं ययुः। भूचरा महासति! पाहि पाहीत्यूचुः। सीताऽपि तदुत्तीर्णं जलं पाणिभ्यां पस्पर्श। वापीदघ्नं चाभूत्। सा वापी कुमुदपद्माद्यैर्निरन्तरा रममाणहंसा भृङ्गगीतिबन्धुराऽऽस्फलद्वीचिनिचयमणिसोपाना रत्नोपलैर्बद्धोभयतटा बभूव। नारदाद्याः सीताशीलश्लाघिनः खे ननृतुः। सुराः सीतोपरि पुष्पवृष्टिं व्यधुः। लोके अहो सीतायाः शीलमिति प्रघोषोऽभूत्। लवणाङ्कुशौ हृष्टौ तरन्तौ सीतासमीपं प्रापतुः। सीतया तौ मूर्द्धन्याघ्राय पार्श्वयोरुपवेशितौ। लक्ष्मणशत्रुघ्नभामण्डललङ्केशकपीशाद्याः सभक्तयो गत्वा तां नेमुः। रामः पश्चात्तापप्रपूर्णः सीतामेत्य कृताञ्जलिरूचे। लोकापवादात्त्यक्ताऽसि। तत्क्षमस्व। श्वापदोऽग्रेऽप्यरण्ये त्यक्ता यदजीवः, तदप्येकं दिव्यमासीत्तज्ज्ञासिपम्। सर्वं क्षान्त्वा पुष्पकमध्यास्स स्ववेश्मैहि सीताऽप्यूचे। तव लोकस्य च न दोषः, किन्तु मत्प्राक्-

कर्मणां, तदुच्छित्यै प्रव्रजिष्यामि । इत्युक्त्वा मुष्टिना केशानुत्खन्य रामस्याऽर्पयत् । रामे मूर्च्छिते सीता जयभूषणकेवलिनः पार्श्वे गत्वा दीक्षां जग्राह । सुप्रभागणिनीपरिच्छदे चाऽभूत् ।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टीशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि सीताशुद्धिव्रतग्रहणो नाम नवमः सर्गः ॥

॥ अथ दशमः सर्गः ॥

अथ चन्दनसिक्तो लब्धसंज्ञो रामः प्रोवाच । क्व सीता देवी ? भो भूचराः ! खेचराः ! यदि जिजीविषवस्तत्तां लुञ्चितकेशामपि दर्शयत । वत्स ! वत्स ! सौमित्रे ! तूणौ तूणौ, धनुः धनुः, मयि दुस्थिते यदमी उदासीना, इत्युक्त्वा धनुर्गृह्णन्तं तं नत्वा लक्ष्मणोऽगदत् । आर्य ! आर्य ! किमिदम् । लोकोऽयं त्वद्दासः । सीता दीक्षां ललौ । एहि मुनेः केवलिमहिमां कुर्मः । तत्र सीतात्तव्रताऽऽस्ते । रामः प्रकृतिमालम्ब्योचे । साधु साधु मत्प्रिया व्रतं जग्राह । तत्र सपरिवारो गत्वा देशनां श्रुत्वा भव्योऽहमभव्यो वेति पप्रच्छ । केवल्याख्यत् । चरमदेहोऽसि । रामः पुनः पप्रच्छ । मोक्षो दीक्षया । सा च सर्वत्यागेन । लक्ष्मणस्तु मम दुस्त्यजः । मुनिः प्राह । बलसम्पदो भुक्त्वान्ते त्यक्तसङ्गः प्रव्रज्य शिवं प्राप्स्यसि । विभीषणोऽप्राक्षीत् । रावणः केन कर्मणा सीतां जहार, लक्ष्मणस्तं चाऽहन् ? कुतश्च सुग्रीवभामण्डलौ लवणाङ्कुशावहं च राघवे भक्ता इति । मुनिः प्राह । अत्र दक्षिणभरतार्धे क्षेमपुरे नयदत्तवणिजः

सुतौ धनदत्तवसुदत्तावभूताम्। तयोर्मित्रं याज्ञवल्क्यो द्विजः। तथा तत्र पुरे सागरदत्तो वणिक्। तत्सुतो गुणधरः। सुता गुणवती। सा सागरदत्तेन नयदत्तात्मजाय धनदत्ताय दत्ता। मात्रा तु तत्रत्याय श्रीकान्तायाऽऽढ्यायाऽर्थलोभाच्छन्नं दत्ता। याज्ञवल्क्यस्तु तज्ज्ञात्वा स्वमित्रयोराचख्यौ। वसुदत्तो गत्वा निशि श्रीकान्तं जघान। श्रीकान्तोऽपि च तं खड्गेन निपातितवान्। द्वावपि विन्ध्याटव्यां मृगौ जातौ। गुणवत्यप्यनूढैव मृत्वा तत्र मृगी बभूव। तौ तस्याः कृते युद्ध्वा मम्रतुः। एवं मिथो वैरेण बहुभवं भ्रेमतुः।

धनदत्तोऽपि स्वभ्रातृवधार्तोऽटन् क्षुधितो निशि साधून्दृष्ट्वा भोजनं ययाचे। तैः प्रबोधितः श्राद्धीभूय सौधर्मे सुरोऽभूत्। च्युत्वा महापुरे पद्मरुचिः श्रेष्ठी परमः श्रावकोऽजनि। सोऽन्यदा गोकुलं गच्छन्नश्वारूढः पथि पतितं मुमूर्षुं जरद्गवं दृष्ट्वाऽश्वादवरुह्य तस्य कर्णमूले नमस्कारान्ददौ। स जरद्गवो मृत्वा तत्र वृषभध्वजो राजाऽभूत्। जरद्गवमृतिस्थानदर्शनाज्जातजातिस्मृतिस्तत्र चैत्यमकारयत्। तत्र चैकत्र भित्तौ मुमूर्षुं जरद्गवं तत्कर्णान्ते नमस्कारदं नरं तदन्तिके च तदीयं सपर्याणमश्वं लेखयामास। तत्र चारक्षकानादिशत्। य इदं चित्रं विदन्नुदीक्षेत स मम ज्ञाप्यः। अन्यदा स श्रेष्ठी तच्चित्रमुदीक्ष्यमाणो विस्मितस्तै राज्ञे ज्ञापितः। राज्ञा पृष्टो मद्वृत्तान्तोऽयं केनाऽपि लेखित इत्यूचे। राजा विनयान्नत्वा स्वं जरद्गवमजिज्ञपत्। त्वं गुरुस्त्वं दैवतमित्युक्त्वा श्रेष्ठिना सह श्रावकत्वं पालयन् राज्यमभुक्त। ततस्तौ मृत्वा ईशाने सुरौ जातौ। पद्मरुचिश्च्युत्वा वैताढ्ये नयनानन्दो राजा भूत्वा प्रव्रज्य माहेन्द्रे देवोऽजनि। ततश्च्युत्वा प्राग्विदेहेषु क्षेमापुर्यां श्रीचन्द्रो नाम राजा समाधिगुप्तपार्श्वे प्रव्रज्य ब्रह्मलोकेन्द्रोऽजनि। ततश्च्युतो बलभद्रोऽयम्। जरद्गवजीवस्त्वयं क्रमात्सुग्रीवो जज्ञे।

श्रीकान्तजीवो भ्रान्त्वा मृणालकंदपत्तने शंभुर्नृपो बभूव। वसुदत्तजीवस्तु भ्रान्त्वा तस्यैव नृपस्य श्रीभूतिः पुरोधाः। गुणवती-

ग्रीगो भ्रान्त्वा गन्धुला वेगवती जज्ञे। सा यौवनस्था प्रतिमास्थं सुदर्शनर्षि जनैर्वन्द्यमानं दृष्ट्वा सोपहासं जगौ।
अहो साधुरयं दृष्टः पुरा मीडन्महेलया। साऽन्येन प्रेषिताऽन्यत्र तं वन्दध्वं कथं जनाः ॥४५॥
लोकमनुसृत्य विपरिणतः। कलंकरोपणापूर्वं तं साधुं विप्लावयितुमारेभे। साधुः कलङ्कापगमं यावन्न पारयिष्यामीत्यभ्यग्रहीत्। ततो वेगवतीमुखं देवतारोपणच्छूनम्। पित्रा शाववृत्तेन भर्त्सिता भीता मुनेः पुरो लोकसमक्षमुवाच। निर्दोषोऽसि। मयाऽलीको
दोषो दत्तः। क्षमस्वेति। लोको भूयस्तं साधुमानर्च। सा उद्भाया श्राविका जाता। शम्भुनृपस्तां ययाचे। श्रीभूतिस्तु तस्मै मि-
थ्यादृशे तां न ददौ। शम्भुः श्रीभूतिं हत्वा बलात्तां बुभुजे। भवान्तरे ते वधाय भूयासमिति सा शशाप। तेनाऽपि मुक्ता हरि-
कान्ताधिकाते प्रव्रज्य ब्रह्मलोकं गता। ततश्च्युत्वा शंभुजीवरावणस्य मृत्यवे निदानवशात्सीता बभूव। शम्भुर्भवं भ्रान्त्वा प्रभास-
द्विजोऽभूत्। विजयसेनर्षेः प्रव्रज्य कनकप्रभखेचरनृपर्द्धिदर्शनात्कृतनिदानः तृतीये कल्पे गत्वा च्युत्वा रावणोऽभूत्। यस्तु धनदत्त-
वसुदत्तमित्रं याज्ञवल्क्यो स भवं भ्रान्त्वा त्वं विभीषणोऽभूः।
श्रीभूतिस्तु राज्ञा हतो द्यां ययौ। च्युतः सुप्रतिष्ठपुरे वसुः खेचरो जज्ञे। स पुण्डरीके विजये त्रिभुवनानन्दचक्रिणः सुतामनङ्ग-
सुन्दरीं जहार। चक्रिप्रेरितैर्विद्याधरैर्युद्धाऽऽकुलस्य तस्य विमानात्सा निकुञ्जे पपात। वसुस्तु तत्प्राप्त्यै कृतनिदानः प्रव्रज्य स्वर्गं ययौ।
च्युत्वा लक्ष्मणोऽयम्। साऽप्यनङ्गसुन्दरी वनस्था तपः कृत्वान्ते कृतानशनाऽजगरेण ग्रस्ता द्वितीये कल्पे देवी। ततश्च्युत्वा विश-
ल्याऽभूत्। यस्तु गुणवतीभ्राता गुणधरः स भ्रान्तभवो राजपुत्रः कुण्डलमण्डितो भूत्वा श्राद्धतां प्रपाल्य भामण्डलोऽभूत्।
इतश्च काकन्द्यां वसुनन्दसुनन्दनौ द्विजौ। मासोपवासिने मुनये दानं दत्त्वा उत्तरकुरुषु युग्मिनौ, सौधर्मे देवौ, ततश्च काकन्द्यां

सुतौ धनदत्तवसुदत्तावभूताम्। तयोर्मित्रं याज्ञवल्क्यो द्विजः। तथा तत्र पुरे सागरदत्तो वणिक्। तत्सुतो गणधरः। सुता गुणवती। सा सागरदत्तेन नयदत्तात्मजाय धनदत्ताय दत्ता। मात्रा तु तत्रत्याय श्रीकान्तायाऽऽढ्यायाऽर्थलोभाच्छन्नं दत्ता। याज्ञवल्क्यस्तु तज्ज्ञात्वा स्वमित्रयोराचख्यौ। वसुदत्तो गत्वा निशि श्रीकान्तं जघान। श्रीकान्तोऽपि च तं खड्गेन निपातितवान्। द्वावपि विन्ध्याटव्यां मृगौ जातौ। गुणवत्यप्यनूढैव मृत्वा तत्र मृगी बभूव। तौ तस्याः कृते युद्ध्वा मम्रतुः। एवं मिथो वैरेण बहुभवं भ्रेमतुः।

धनदत्तोऽपि स्वभ्रातृवधार्तोऽटन् क्षुधितो निशि साधून्दृष्ट्वा भोजनं ययाचे। तैः प्रबोधितः श्राद्धीभूय सौधर्मे सुरोऽभूत्। च्युत्वा महापुरे पद्मरुचिः श्रेष्ठी परमः श्रावकोऽजनि। सोऽन्यदा गोकुलं गच्छन्नश्वारूढः पथि पतितं मुमूर्षुं जरद्गवं दृष्ट्वाऽश्वादवरुह्य तस्य कर्णमूले नमस्कारान्ददौ। स जरद्गवो मृत्वा तत्र वृषभध्वजो राजाऽभूत्। जरद्गवमृतिस्थानदर्शनाज्जातजातिस्मृतिस्तत्र चैत्यमकारयत्। तत्र चैकत्र भित्तौ मुमूर्षुं जरद्गवं तत्कर्णान्ते नमस्कारदं नरं तदन्तिके च तदीयं सपर्याणमश्वं लेखयामास। तत्र चारक्षकानादिशत्। य इदं चित्रं विदन्नुदीक्षेत स मम ज्ञाप्यः। अन्यदा स श्रेष्ठी तच्चित्रमुदीक्ष्यमाणो विस्मितस्तै राज्ञे ज्ञापितः। राज्ञा पृष्टो मद्वृत्तान्तोऽयं केनाऽपि लेखित इत्यूचे। राजा विनयान्नत्वा स्वं जरद्गवमजिज्ञपत्। त्वं गुरुस्त्वं दैवतमित्युक्त्वा श्रेष्ठिना सह श्रावकत्वं पालयन् राज्यमभुक्त। ततस्तौ मृत्वा ईशाने सुरौ जातौ। पद्मरुचिश्च्युत्वा वैताढ्ये नयनानन्दो राजा भूत्वा प्रव्रज्य माहेन्द्रे देवोऽजनि। ततश्च्युत्वा प्राग्विदेहेषु क्षेमापुर्यां श्रीचन्द्रो नाम राजा समाधिगुप्तपार्श्वे प्रव्रज्य ब्रह्मलोकेन्द्रोऽजनि। ततश्च्युतो बलभद्रोऽयम्। जरद्गवजीवस्त्वयं क्रमात्सुग्रीवो जज्ञे।

श्रीकान्तजीवो भ्रान्त्वा मृणालकंदपत्तने शंभुर्नृपो बभूव। वसुदत्तजीवस्तु भ्रान्त्वा तस्यैव नृपस्य श्रीभूतिः पुरोधाः। गुणवती-

जीवो भ्रान्त्वा तत्सुता वेगवती जज्ञे। सा यौवनस्था प्रतिमास्थं सुदर्शनर्षि जनैर्वन्द्यमानं दृष्ट्वा सोपहासं जगौ।

अहो साधुरयं दृष्टः पुरा क्रीडन्महेलया। साऽनेन प्रेषिताऽन्यत्र तं वन्दध्वं कथं जनाः ॥४५॥

लोकस्तच्छ्रुत्वा विपरिणतः। कलंकपोषणापूर्वं तं साधुं विप्लावयितुमारेभे। साधुः कलङ्कापगमं यावन्न पारयिष्यामीत्यभ्यग्रहीत्। ततो वेगवतीमुखं देवतारोषाच्छूनम्। पित्रा ज्ञातवृत्तेन भर्त्सिता भीता मुनेः पुरो लोकसमक्षमुवाच। निर्दोषोऽसि। मयाऽलीको दोषो दत्तः। क्षमस्वेति। लोको भूयस्तं साधुमानर्च। सा श्लाघ्या श्राविका जाता। शम्भुनृपस्तां ययाचे। श्रीभूतिस्तु तस्मै मिथ्यादृशे तां न ददौ। शम्भुः श्रीभूतिं हत्वा बलात्तां बुभुजे। भवान्तरे ते वधाय भूयासमिति सा शशाप। तेनाऽपि मुक्ता हरिकान्तार्थिकान्ते प्रव्रज्य ब्रह्मलोकं गता। ततश्च्युत्वा शंभुजीवरावणस्य मृत्यवे निदानवशात्सीता बभूव। शम्भुर्भवं भ्रान्त्वा प्रभासद्विजोऽभूत्। विजयसेनर्षेः प्रव्रज्य कनकप्रभखेचरनृपर्द्धिदर्शनात्कृतनिदानः तृतीये कल्पे गत्वा च्युत्वा रावणोऽभूत्। यस्तु धनदत्तवसुदत्तमित्रं याज्ञवल्क्यो स भवं भ्रान्त्वा त्वं विभीषणोऽभूः।

श्रीभूतिस्तु राज्ञा हतो द्यां ययौ। च्युतः सुप्रतिष्ठपुरे वसुः खेचरो जज्ञे। स पुण्डरीके विजये त्रिभुवनानन्दचक्रिणः सुतामनङ्गसुन्दरीं जहार। चक्रिप्रेषितैर्विद्याधरैर्युद्धाऽऽकुलस्य तस्य विमानात्सा निकुञ्जे पपात। वसुस्तु तत्प्राप्त्यै कृतनिदानः प्रव्रज्य स्वर्गं ययौ। च्युत्वा लक्ष्मणोऽयम्। साऽप्यनङ्गसुन्दरी वनस्था तपः कृत्वान्ते कृतानशनाऽजगरेण ग्रस्ता द्वितीये कल्पे देवी। ततश्च्युत्वा विशल्याऽभूत्। यस्तु गुणवतीभ्राता गुणधरः स भ्रान्तभवो राजपुत्रः कुण्डलमण्डितो भूत्वा श्राद्धतां प्रपाल्य भामण्डलोऽभूत्।

इतश्च काकन्द्यां वसुनन्दसुनन्दनौ द्विजौ। मासोपवासिने मुनये दानं दत्त्वा उत्तरकुरुषु युग्मिनौ, सौधर्मे देवौ, ततश्च काकन्द्यां

रतिवर्धननृपसुतौ सुदर्शनाकुक्षिजौ प्रियङ्करशुभंकरौ राज्यं प्रपाल्य प्रव्रज्य ग्रैवेयके सुरौ जातौ । ततश्च्युतौ लवणाङ्कुशौ । प्राग्भवाम्बा सुदर्शना चिरं भवं भ्रान्त्वाऽनयोरध्यापकः सिद्धार्थोऽजनि । इति मुनिवचः श्रुत्वा बहवः संवेगं ययुः । कृतान्तवदनो रामसेनानीस्तदैव प्राव्रजत् । रामो जयभूषणं नत्वा सीतोपान्तं गतो दध्यौ । असौ मृद्वङ्गी सीताऽऽतपादि कथं सोढा । संयमभारं कथमुद्वक्ष्यति यद्वा यस्याः सतीव्रतं रावणोऽपि न भङ्क्तुमलं सा संयमप्रतिज्ञामपि पारयिष्यत्येव एवं विमृश्य सीतां ववन्दे । एवं लक्ष्मणोऽन्येऽपि राजानो नेमुः । रामोऽयोध्यां ययौ । कृतान्तस्तपस्तप्त्वा ब्रह्मलोकं ययौ । सीता षष्टिं वर्षाणि तपस्तप्त्वा त्रयस्त्रिंशदहान्यनशनं विधाय द्वाविंशत्यर्णवायुरच्युतेन्द्रोऽजनि ।

इतश्च वैताढ्ये काञ्चनपुरे कनकरथः खेचरेशः, मन्दाकिनीचन्द्रमुख्योः कन्ययोः स्वयंवरे रामलक्ष्मणादीन्सपुत्रान्नृपानाजुहाव । तत्र मन्दाकिन्या अनङ्गलवणश्चन्द्रमुख्या चाङ्कुशो वव्रे । तत्र सौमित्रेः सुताः श्रीधरादयः सार्धे द्वे शते क्रोधाद्युगपद्युद्धायोत्तस्थिरे । लवणाङ्कुशौ तान्सन्नद्धतः श्रुत्वा शोचाते । भ्रातृभिः को योत्स्यते । ज्येष्ठकनिष्ठयोस्तातयोर्यथा न भेदस्तथा तत्पुत्राणामस्माकमपि भेदो मास्तु । ते चरेभ्यस्तज्ज्ञात्वा ह्रीणाः स्वं निनिन्दुः । संविग्ना महाबलमुनेः पार्श्वे प्राव्रजंश्च । लवणाङ्कुशौ तु जातोद्वाहौ सीरिशार्ङ्गिसुतावयोध्यामीयतुः ।

इतश्च भामण्डलः स्वपुरे हर्म्यमूर्ध्नि स्थितः श्रेणिद्वयं वशीकृत्य सर्वत्र लीलया विहृत्य प्रान्ते व्रतात्पूर्णकामो भवेयमिति ध्यायंस्तडित्पातान्मृतो देवकुरुयुगलिपुंस्त्वेदे । हनुमांश्चैत्यनतये मेरुं गतो निवृत्तः सूर्यास्तदर्शनात्संविग्नः स्वपुरे गत्वा सुते राज्यं न्यस्य धर्मरत्नाचार्यान्ते प्रवव्राज । राज्ञां सार्धसप्तशतानि तमनु प्राव्रजन् । दीक्षिताश्च तत्पत्न्य आर्यालक्ष्मीवतीपार्श्वेऽस्युः । हनुमाञ्छिवं

यपो। रामः श्रीशैलं प्रव्रजितं श्रुत्वा दध्यौ। भोगसुखं हित्वा किमयं कष्टां दीक्षामाददे। शक्रस्तां रामचिन्तां ज्ञात्वान्तःसभमूचे। अहो कर्मणां विषमा गतिः। चरमदेहोऽपि रामो यत्स्वयं धर्मं हसति। विषयजं सुखं प्रशंसति। यद्वा ज्ञातं रामलक्ष्मणयोर्मिथः स्नेहो महानिर्गिदहेतुः। द्वौ देवौ कौतुकाचयोः स्नेहं परीक्षितुं लक्ष्मणगृहमीयतुः। सद्यो मायया सर्वमन्तःपुरस्त्रैणं क्रन्दत्सौमित्रे दर्शयामागतुः।

हा पद्म! पद्मनयन! पद्मवन्धुप्रद्मदिवाकर!। अकाण्डमृत्युः कोऽयं ते विश्वस्याऽपि भयंकरः ॥४६॥

एवं स्वर्वीणंयामि सतीर्मुक्तकेशा अन्तःपुरवधूः प्रेक्ष्य विषण्णो लक्ष्मणः प्राह। मज्ज्ञाता किं मृतः? दैवेन पिशुनेन किं कृतम्? एवं वदत एव तस्य वचसा सह जीवितं निर्ययौ। स सिंहासनेऽपि स्वर्णस्तम्भमवष्टभ्य स्थितः प्रसारिताक्षोऽस्थात्। तौ सुरावपि तं परासुं प्रेक्ष्य विषण्णौ किमावाभ्यां कृतमिति मिथः प्रोचतुः। स्वं निन्दन्तौ स्वं कल्पं जग्मतुश्च। तत्रान्तःपुरस्त्रियस्तं मृतं दृष्ट्वा मुक्तकेशाक्रन्दुः। रामस्तत्क्रन्दितं श्रुत्वा तत्राऽऽगतः प्रोचे। अविज्ञायाप्यमंगलं किमारब्धम्। एष जीवामि। एष चानुजो जीवति। कोऽपि व्याधिरमुं बाधते। इत्युक्त्वा वैद्यान् ज्योतिषिकांश्चाकार्य मंत्रतन्त्राणां प्रयोगं कारयामास। तद्वैफल्ये मूर्च्छितः प्राप्तसंज्ञो रुरोद। कनीफ्पीशलक्ष्मणमुखा अप्युच्चै रुरुदुः। प्रतिमार्गं प्रतिगृहं प्रत्यट्टं क्रन्दनाचदा शोकाद्वैतं बभूव। लवणाङ्कुशौ रामं नत्वोचाते। कनीयस्तातमृत्युना भीतौ स्वः। अकस्मादेव मृत्युरापतति। इत्याद्युक्त्वा रामं नत्वाऽमृतघोषपार्श्वे दीक्षां गृहीत्वा शिवं प्रापतुः। रामो भ्रातृविपत्त्या सुतयोश्च वियोगेन भूयो भूयो मुमूर्च्छ मोहाज्जगाद च। वत्स! मया किं कश्चिदपमानना चक्रे? किं मौनी स्थितोऽसि?। त्वय्येवं स्थितेऽहं पुत्राभ्यामप्युज्झितः। विभीषणाद्याः सम्भूय रामं सगद्गदं जगदुः। प्रभो धैर्यं भज। सौमित्रेरङ्गसंस्कारपूर्वमौर्द्ध्व-

देहिकं सम्प्रति कर्तव्यम्। इत्युक्त्वा क्रुद्धो रामस्तानूचे। रे खलाः किमिदम्? मद्भ्राता जीवति। सर्वेषां युष्माकं मृतकार्यं कर्तव्यम्। ममानुजो दीर्घायुः स्यात्। भ्रातर्भ्रातर्वत्स! ब्रूहि। खलानां प्रवेशोऽस्ति। किं मां खेदयसि? यद्वा वत्स! खलसमक्षं तव कोपो नोचितः। इत्युक्त्वा स्कन्धे तमारोप्याऽन्यत्र ययौ। कदाचित्स्वयमस्नपयत्। कदाचिद्विलेपनैर्विलिलेप। कदाचित्तस्य पुरो दिव्यभोज्यैः स्थालं सम्पूर्य मुमोच। कदाचिदङ्के कदाचित्तल्पे न्यास्थत्। कदाचित्स्वयमाभाष्य स्वयं प्रतिबभाषे। कदाचित्संवाहकीभूय स्वयं ममर्द। इत्यादिविफलाश्चेष्टाः कुर्वतो विस्मृतान्यकृत्यस्य षण्मासा ययुः। इन्द्रजित्सुन्दात्मजास्तमुन्मत्तं श्रुत्वा जिघांसवोऽभ्येयुः। अयोध्यां सैन्यै रुरुधुः। रामोऽपि सौमित्रिं स्वांके न्यस्य वज्रावर्त्तं धनुरास्फालयत्। तदा जटायुर्नाकिभिः सहाऽऽसनकम्पेन माहेन्द्रादाययौ। तेऽद्योऽद्यापि सुरा रामगृह्या इति वदन्तो नेशुः। अत्र रामो देवसखा पुरोविभीषणोऽस्माकं हन्ता इति भीता ह्रीणाश्च संवेगादतिवेगमुनेः पार्श्वे प्रवव्रजुः। ततो जटायुर्देवो रामस्य बोधार्थं पुरः स्थित्वा शुष्कद्रुमं जलेन सिषेच। करीषं क्षिप्त्वा दृषदि पद्मिनीं रोपयामास। अकाले मृतोक्ष्णा लाङ्गलेन बीजान्युवाप। यन्त्रे वालुकाः क्षिप्त्वा तैलार्थं पर्यपीलयत्। एवमन्यदप्यसाधकमदर्शयत्। रामस्तमूचे। किं शुष्कं द्रुं सिञ्चसीत्यादि। देवोऽप्यूचे। इयबेद्वेत्सि तत्किं मृतकं स्कन्धे वहसि? रामो लक्ष्मणवपुरालिङ्ग्य प्रत्यूचे। अमङ्गलं किं भाषसे? इतः पथं त्यज। अत्रान्तरे कृतान्तवदनो देवस्तद्बोधार्थमाययौ। स्त्रीमृतकं स्कन्धे न्यस्य रामोपान्ते चचार। रामः प्रोचे। उन्मत्तोऽसि? स्त्रीमृतकं वहसि। कृतान्तोऽप्यूचे। किममङ्गलं वक्षि। ममैषा प्रेयसी। त्वन्तु किं शवं वहसि? इत्यादि तद्दर्शितैर्हेतुभिर्ज्ञातचेतनो रामो दध्यौ। किं सत्यं ममानुजो न जीवति? ततस्तौ देवौ रामाय लब्धबोधाय स्वं निवेद्य स्वस्थानं ययतुः। रामोऽनुजस्य मृतकार्यं कृत्वा दीक्षां प्रपित्सुः शत्रुघ्नं राज्यादानायाऽऽदिदेश। तस्मिन्नपि दीक्षाकृताऽऽग्रहे लवणात्म-

जायानङ्गदेवाय राज्यं दत्त्वाऽर्हद्दासश्रावकेणोपदिष्टस्य मुनिसुव्रतवंशस्य सुव्रतर्षेरन्तिके शत्रुघ्नविभीषणसुग्रीवविराधैरन्यैश्च नृपैः समं रामो व्रतं जग्राह । रामे निष्क्रान्ते षोडश नृपसहस्राणि निष्क्रान्तानि । सप्तत्रिंशत्सहस्राणि स्त्रियः प्राव्रजन् । श्रीमत्याश्च साध्व्याः परिच्छदे बभूवुः । रामो नानाभिग्रहो गुरुपादान्ते षष्ठ्यब्दीं तपस्तेपे । गुर्वनुज्ञया प्रतिपन्नैकविहारो निर्भीरटव्यां गिरिकन्दरे ययौ । तत्रैव निशि ध्यानजुषस्तस्यावधिज्ञानमभूत् । चतुर्दशरज्जुममं विश्वं पश्यन्देवाभ्यां हतं नरके गतमनुजं ज्ञात्वा दध्यौ । अहं प्राग्धनदत्ताऽऽख्योऽभूवम् । तदा च लक्ष्मणो वसुदत्ताऽऽख्यो ममाऽनुजोऽभूत् । तत्राऽप्यकृतकृत्योऽसौ मुधैव विपन्नः । अस्मिन्नपि भवेऽस्य कौमारेऽब्दशतं मुधा ययौ ।

शतत्रयं मण्डलित्वे चत्वारिंशत्तु दिग्जये । वर्षैकादशसहस्राः सार्धा राज्येऽब्दषष्ठि च ॥४७॥

एवमस्याविरतस्यैव द्वादशवर्षसहस्रात्मकं सर्वमायुर्नरकावहं ययौ । तयोर्मायावधकयोर्देवयोर्न दोषः । कर्मणामीदृग्विपाकः । एवं ध्यायन्रामो विशेषतो निर्ममस्तपःसमाधिनिष्ठोऽधिकं बभूव ।

अथ स्यन्दनस्थले पुरे षष्ठोपवासान्ते पारणाय विवेश । पौराः प्रचुरसंमदाः सम्मुखीनास्तं नयनोत्सवमायान्तं समापेतुः । पौर्यः स्वस्वगृहाजिरे तस्य भिक्षादानाय विचित्रभोज्यपूर्णानि भाजनानि पुरो दधुः । पौराणां हर्षतुमुले जाते गजाः स्तम्भान्बभञ्जुः । हयाउत्कर्णतां ययुः । रामोऽप्युज्झितधर्माभिरतः पौरढौकितमाहारं न जग्राह । नृपागारं तु गतः । प्रतिनन्दिनृपेणोज्झितधर्माहारेण प्रतिलम्भितो विधिवद् बुभुजे । सुरैर्वसुधारादिपञ्चकं कृतम् । रामोऽप्यरण्यं गतो भूयः पुरक्षोभो मा भूदिति पुरे प्रवेशाभिग्रहं जग्राह । अरण्ये चेद्भिक्षा लप्स्यते, तदा पारणं, नान्यथेति । देहेऽपि निरपेक्षः प्रतिमाधरः समाधियुतस्तस्थौ । अन्यदा तत्र विपर्यस्तशिक्षाश्वाकृष्टः

प्रतिनन्दिनृप आययौ । सोऽश्वोनन्दपुण्याख्यसरसः पङ्के ममज्ज । अनुपदं च सैन्यमाययौ । राजा तमश्वं पङ्कादुत्तार्य सैन्यं तत्र न्यस्य स्नात्वा सपरिच्छदो बुभुजे । पारणेच्छुं रामर्षिमागतमभ्युत्थाय शेषैर्भक्तपानैः प्रत्यलम्भयत् । दिवो रत्नवृष्टिः । रामदेशनया नृपाद्याः श्रावका जाताः । ततः प्रभृति वनदेवीभिः पूज्यमानो रामस्तत्रैव स्थितो मासेनैकेन द्वित्रिचतुरैर्वा मासैः पारयामास । कदाचित्पर्यङ्कस्थः, कदाचिल्लम्बितभुज उत्कटिकासीनो वा, ऊर्ध्वबाहुर्वा, अङ्गुष्ठस्थो वा, पार्ष्णिस्थो वा एवं नानासनस्तपस्तेपे । अन्यदा कोटिशिलां ययौ । तामध्यास्य क्षपकश्रेणिस्थो निशिप्रतिमाधरः शुक्लध्यानान्तरं भेजे । तदा सीतेन्द्रोऽवधिना ज्ञात्वा दध्यौ । चेदसौ संसारी स्यात् तदा भूयोऽमुना युज्ये । अनुकूलैरुपसर्गैरुपद्रवामि । यथा मन्मित्रं सुरः स्यात् । उपराममागत्य वसन्तभूषितमुद्यानं विचक्रे । कोकिलालिरवाः प्रसस्रुः । सीतेन्द्रः सीतारूपं विकृत्य नानास्त्रीभिः सह प्रोचे । प्रिय ! त्वत्प्रिया सीताऽस्मि । तदा त्वां त्यक्त्वा प्रव्रजिता पश्चात्तापमभजम् । एताभी रक्ताभिः खेचरीभिरहं प्रार्थिता रामं स्वीकुरु । तं चास्मन्नाथं कुरु । तत्प्रभो ! माममूश्च स्वीकृत्य रमस्वेति ब्रुवाणे सीतेन्द्रे वैक्रिय्यः खेचरनार्यः सङ्गीतं चक्रुः । तथाप्यक्षुब्धस्य रामर्षेर्माघशुक्लद्वादश्यां निशोऽन्ते यामे केवलज्ञानमजनि । सीतेन्द्रोऽन्ये च सुरास्तस्य केवलमहिमानं व्यधुः । स्वर्णाब्जासीनश्चामरातपत्रशाजितो रामो धर्मदेशनां चक्रे । सीतेन्द्रो देशनान्ते क्षमयित्वा नत्वा सौमित्रिरावणगतिं पप्रच्छ । रामः प्राह । शम्बूकदशास्यौ लक्ष्मणश्च तुर्ये नरके सन्ति । तत उद्वृत्तौ दशास्यसौमित्री प्राग्विदेहे विजयावतीपुर्यां सुनन्दरोहिणी पुत्रौ जिनदाससुदर्शनौ भूत्वाऽर्हद्धर्मं प्रपाल्य सौधर्मे देवौ भविष्यतः । च्युत्वा विजयापुर्यां श्रावकौ भूत्वा मृत्वा हरिवर्षे पुरुषौ भाविनौ । ततो देवौ । च्युत्वा विजयापुर्यां कुमारवार्तराट्लक्ष्म्योः कुमारौ जयकान्तजयप्रभौ संयमं प्रपाल्य लान्तकं यास्यतः । तदा त्वमच्युताच्च्युतोऽत्रैव भरते सर्वरत्नमतिश्चक्री भविता । तौ तु

न्म्युतासिन्द्रायुधमेघरथौ भाविनौ। त्वं प्रव्रज्य वैजयन्तं यास्यसि। इन्द्रायुधस्तु रावणजीवः शुभं भवत्रयं भ्रान्त्वा तीर्थकृद्गो-त्रकर्माऽर्जयिष्यति। ततः स तीर्थनाथो भविता त्वं तु वैजयन्ताच्च्युतस्तस्य गणधरो भावि। ततस्तौ मोक्षं यास्यतः। लक्ष्मणजीवस्तु त्वत्सुतो मेघरथः शुभगतीर्यास्यति। ततश्च पुष्करद्वीपे प्राग्विदेहे रत्नचित्रापुर्यां चक्री भूत्वा प्रव्रज्य तीर्थनाथत्वं प्राप्य निर्वास्यति। सीतेन्द्रस्तच्छ्रुत्वा रामं नत्वा स्नेहा क्ष्मणं ययौ। तत्र शम्बूकरावणौ विकृतैः सिंहादिरूपैर्लक्ष्मणेन युध्यमानौ ददर्श। परमाधार्मिका नैवं युध्यमानानां वो दुःखं भावीत्युक्त्वाऽग्निकुण्डेषु तान्न्यधुः। दह्यमाना रटन्तस्त्रयोऽपि ततः कृष्टा तैलकुम्भ्यां निदधिरे। ततो भ्राष्ट्रे चिक्षिपिरे। इत्यादि तेषां दुःखं प्रेक्ष्य सोऽसुरानूचे। किं रे न वित्थ? अमी पुरुषोत्तमा आसन्। दूरमपसरतेति तान् निषिध्य शम्बूकरावणौ प्रत्याह। युवां प्राक्कृतकर्मणेमं नरकं गतौ। दृष्टोदर्के प्राग्वैरं किमद्यापि न मुञ्चथमित्युक्त्वा सौमित्रे रावणस्य च बोधाय रामाख्यानमाचख्यौ। तावप्यूचाते। कृपालो साधु कार्षीः। तव शुभोपदेशेन दुःखविस्मृतिर्जाता। प्राक्कर्मभिरर्पितो नरकावासो दीर्घः। तद्दुःखं कोऽपनेष्यति। सीतेन्द्रोऽवोचत सुरलोके त्रीनपि नेष्यामीति। ते तेनोद्धृताः कणशः पेतुः। भूयोऽपि मिलिताङ्गानुद्दध्रे। ते तथैवाऽपतन्त। ते सीतेन्द्रमूचुः। उद्ध्रियमाणानामस्माकमधिकमेव दुःखं भवति। त्वं याहि। सीतेन्द्रस्तान्मुक्त्वा रामं नत्वा शाश्वताऽर्हच्चैत्ययात्रायै नन्दीश्वरादिषु व्रजन्देवकुरुप्रदेशे भामण्डलजीवं दृष्ट्वा स्नेहात्प्रतिबोध्य स्वस्थानं ययौ। रामः केवलित्वे पञ्चविंशत्यब्दीं भव्यान्प्रबोध्य पञ्चदशाब्दसहस्राण्यायुः पालयित्वा परं पदं प्रपेदे।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्ठिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि रामनिर्वाणगमनो नाम दशमः सर्गः ॥

॥ समाप्तं चेदं रामायणम् ॥

॥ अथैकादशः सर्गः ॥

नमो नमिजिनेन्द्राय सुरेन्द्रमहिताङ्घ्रये। कर्मद्रुमगजेन्द्राय धरित्रीकल्पशाखिने ॥१॥

अत्रैव जम्बूद्वीपे प्रत्यग्विदेहे भरताभिधे विजये कौशाम्बी पूः। सिद्धार्थो राजा। सुदर्शनपेरात्तदीक्षः कैश्चित्स्थानकैस्तीर्थकृन्नामकर्माऽर्जयित्वाऽपराजिते ययौ। त्रयस्त्रिंशदर्णवोपममायुः पूरयामास। इतश्चात्रैव भरते मिथिलापुर्यां विजयराजस्य वप्रादेवीकुक्षावश्वयुक्पूर्णिमायामश्विन्यां चतुर्दशस्वप्नसूचितस्तीर्थकृज्जन्माऽवातरत्। श्रावणकृष्णाष्टम्यामश्विनीधिष्ण्ये नीलोत्पलाङ्कं स्वर्णाभं देवी सुतमसूत। दिक्कुमारीकाः सूतिकर्माणि चक्रुः, इन्द्रा मेरौ स्नपनं च। विजयो राजा प्रातर्महमकारयत्।

प्रभौ गर्भस्थिते रुद्धा पुर्यासीन्मिथिलारिभिः। अधिप्रासादमारोहद्वप्रादेवी च तत्क्षणम् ॥२॥

वप्रां प्रेक्ष्य च तद्गर्भानुभावाद्विजयं नृपम्। यन्नेमुर्द्विप इत्यस्य नमिरित्यभिधा दधे ॥३॥

यौवनस्थः प्रभुः पञ्चदशचापोच्चो रेजे। सार्धे द्वे वर्षसहस्रे व्यतिक्रम्य पित्रा दत्तं राज्यमपात्। पञ्चाब्दसहस्राणि राज्यं पालयित्वा लोकान्तिकबोधितो राज्ये सुप्रभं पुत्रं न्यस्य वार्षिकं दानं दत्त्वा।

सुप्रभाद्यैर्नृपैः शक्रादिभिर्देवैर्वृतः प्रभुः। देवकुर्वा शिबिकया सहस्राम्रवणं ययौ ॥४॥

आषाढकृष्णनवम्यामश्विन्यां नवमेऽहनि नृपसहस्रयुतः षष्ठेन प्राव्रजत्। जातमनोज्ञानो द्वितीयेऽहनि वीरपुरे दत्तराजेन क्षैरेय्या पारितः। गुरुस्तत्र वसुधारादिपञ्चकं पीठं च चक्रे। प्रभुर्नवमासानन्यत्र विहृत्य सहस्राम्रवणे दीक्षास्थाने षष्ठेन बकुलस्याधः प्रतिमया तस्थौ। तदा मार्गशुक्लैकादश्यामश्विनीभे केवलमुदपादि। सुराः समवसरणमशीत्यधिकचापशतोच्चाऽशोकभूषितं न्यधुः। प्रभुरशोकं प्रदक्षिणीकृत्य तीर्थाय नत्वा प्राङ्मुखो रत्नसिंहासने न्यषदत्। अन्यदिक्षु व्यन्तरकृतं प्रतिबिम्बत्रयं बभूव। यथास्थानं सङ्घे निषण्णे शक्रे स्तुत्वा विरते प्रभुर्देशनां चक्रे। असारोऽयं संसारः। ततो यतिधर्माय यतेत। तत्राऽशक्तः श्राद्धधर्मायोत्तिष्ठेत। अहोरात्रं धर्मचेष्टाभिः श्राद्धो नयेत्। ब्राह्मे मुहूर्त उत्तिष्ठेत्। गृहस्थोऽपि विशुद्ध्यतीति यावत्। कुम्भाद्याः सप्तदश गणधरा आसन्। प्रभोर्देशनान्ते कुम्भदेशनां श्रुत्वा शक्राद्याः स्वस्थानं ययुः।

तत्तीर्थजन्मा भृकुटिर्यक्षस्त्र्यक्षश्चतुर्मुखः। स्वर्णवर्णो वृषरथश्चतुर्भिर्दक्षिणैर्भुजैः ॥५॥
धृतमातुलिङ्गशक्तिमुद्गराभयदैर्युतः। वामैः पुनर्नकुलकपर्शुवज्राक्षसूत्रिभिः ॥६॥ (युग्मम्)
तथैव देवी गांधारी श्वेताङ्गी हंसवाहना। दोर्भ्यां वरदखड्गिभ्यां दक्षिणाभ्यां विराजिता ॥७॥
वामाभ्यां बीजपूरिभ्यां बाहुभ्यामुपशोभिता। अभूतामित्युभे भर्तुर्नमेः शासनदेवते ॥८॥

प्रभोः साधूनां विंशतिः सहस्राः। साध्वीनामेकचत्वारिंशत्सहस्राः। पूर्वभृतां सार्धा चतुःशती। अवधिज्ञानिनां षोडश शताः। मनोज्ञानिनां षट्पञ्चाशा द्वादशशती। केवलिनां षोडश शताः। जातवैक्रियलब्धीनां पञ्च सहस्राः। वादिनां सहस्रम्। श्राद्धानां लक्षं सप्ततिः सहस्राश्च। श्राविकाणां त्रिलक्षा अष्टचत्वारिंशच्च सहस्राः। सम्मेताद्रौ मुनिसहस्रेण सह मासमनशनी वैशाखकृष्णदशम्याम-

स्विनीमे तैर्मुनिभिः समं सिद्धः ।

कौमारेऽब्दानां सहस्रौ सार्धौ राज्ये तु पञ्च ते । व्रते सार्धौ सहस्रौ चेत्ययुतायुर्नमिप्रभुः ॥९॥

श्रीमुनिसुव्रतनिर्वाणात्षट्स्वब्दलक्षेषु नमिनिर्वाणम् । सुराः शरीरसंस्कारपूर्वं श्रीनमेः सपरिवारस्य निर्वाणकल्याणं व्यधुः ।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि नमिनाथचरितवर्णनो नामैकादशः सर्गः ॥

॥ अथ द्वादशः सर्गः ॥

नमौ विहरत्येव हरिषेणश्चक्री । तच्चरितं यथा । अत्रैव भरतेऽनन्ततीर्थे नरपुरे नराभिरामो नृपः । प्रव्रज्य सनत्कुमारे सुरोऽभूत् । पाञ्चालदेशे काम्पील्यपुरे इक्ष्वाकुवंशे महाहरिराजस्य मेराकुक्षाववतीर्णः । पञ्चदशधनुस्तुङ्गो हेमाभो हरिषेणः सुतोऽजनि । युवा राज्येऽभिषिक्तः । अस्त्रशालायां चक्ररत्नं प्रादुरभूत् । अन्यान्यपि त्रयोदश रत्नानि जज्ञिरे । दिग्जयः । द्वादशाब्दानि चक्रित्वाभिषेको-

१ प्राच्यां मागधतीर्थकुमारं, याम्याब्धौ वरदामपतिं, पश्चिमाब्धौ प्रभासेशं सुरं, सिंधु, वैताढ्ये वैताढ्याद्रिकुमारं, ततः कृतमालदेवं, सेनान्या सिन्धोः पश्चिमनिष्कुटं, यथाविधि तमिस्रां प्रविश्य निर्गत्य च आपातनाम्नो म्लेच्छान्, सेनान्या सिन्धोः पश्चिमनिष्कुटं हिमवत्कुमारं च जित्वा ऋषभकूटे स्वनाम लिखित्वा सेनान्या गांगं निष्कुटमजयत् । उभयश्रेणिविद्याधरैर्दत्तदण्डो नाट्यमालं खण्डप्रपातया निर्गत्य सेनान्या गांगं निष्कुटं साधयित्वा गङ्गायामावासयामास । तत्र गङ्गाकुलमागधवासिनो नव निधयो वशीबभूवुः ।

रसवः। प्रव्रज्य निर्वृतो दशमश्चक्री। कौमारे वर्षाणि (३२५) सपादानि त्रीणि शतानि, मण्डलित्वे ३२५, जये सार्धशतम्, चक्रित्वे सार्धाष्टशताधिकाष्टसहस्राणि (८८५०) व्रते सार्धत्रिशतानि ३५०, एवं वर्षायुतायुः।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमपर्वणि हरिषेणचक्रवर्तिचरितवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ॥

॥ अथ त्रयोदशः सर्गः ॥

नमेस्तीर्थे जयश्चक्री, तच्चरित्रं यथा—अस्यैव जम्बूद्वीपस्यैरवते श्रीपुरे वसुंधरो राजा। पद्मावती प्रिया। मृत्योरुद्विग्नो विनयंधरं सुतं राज्ये न्यस्य मनोहरवने वरधर्मर्षेः प्रव्रज्य सप्तमकल्पं ययौ। मगधेषु राजगृहे इक्ष्वाकुवंशे विजयराजो वप्रायां सुतो जातः जयो नाम धनुर्द्वादशकोच्चः काञ्चनच्छविः। तस्य पित्रा दत्तराज्यस्य, आयुधागारे चक्रं समुत्पेदे। कृतदिग्जयोऽखण्डविक्रमः षट्खण्डां भुवं भुक्त्वा प्रवव्राज। कौमारे वर्षत्रिशतम्, मण्डलित्वे ३००, दिग्जये शतम्, चक्रित्वे एकोनविंशतिः शतानि, व्रते चत्वारि शतानि, एवं वर्षाणि त्रीणि सहस्राण्यायुः। ततः सिद्धः।

॥ इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचिते त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरिते गद्यबन्धे सप्तमे पर्वणि जयचक्रिचरितवर्णनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥

रामलक्ष्मणदशानना नमिस्तीर्थकृच्च हरिषेणचक्रभृत्। चक्रभृच्च जय इत्यमुत्र षड् वर्णिताः श्रुतिसुखाय सन्तु वः॥

॥ समाप्तं चेदं गद्यबद्धं सप्तमं पर्व ॥